

Dan GRIGORESCU

Editor coordonator

Oana-Elena BRÂNDA • Ioan Alexandru FLOREA • Constantin HAITĂ • Cristian IOJĂ

Daniel IOSIF • Kopi KYÇYKU

Mihaela MELINTE-DOBRINESCU • Daniela-Mirela PLEȘOIANU

Ana-Maria RĂDUCAN • Marius SKOLKA • Bartłomiej SZMONIEWSKI

Iuliana TITOV • Valentina Mihaela VOINEA

Natur-Culturalia

vol. I

Dan GRIGORESCU

Editor coordonator

Oana-Elena BRÂNDA • Ioan Alexandru FLOREA • Constantin HAITĂ • Cristian IOJĂ

Daniel IOSIF • Kopi KYÇYKU

Mihaela MELINTE-DOBRINESCU • Daniela-Mirela PLEȘOIANU

Ana-Maria RĂDUCAN • Marius SKOLKA • Bartłomiej SZMONIEWSKI

Iuliana TITOV • Valentina Mihaela VOINEA

Natur-Culturalia

vol. I

Vergiliu

2020

Coordonator: Prof. univ. dr. emerit Dan Grigorescu

Editori: Laura Ganea, Ana-Maria Răducan

Ilustrații: Ioan Scutelnicu

DTP: Ana Tudor

Copertă: Ana Tudor

Fotografiile de pe coperti sunt din arhiva lui Ioan Scutelnicu.

©2020, Institutul de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului

Toate drepturile rezervate. Reproducerea prin orice mijloace este interzisă, cu excepția situațiilor prevăzute de Legea Copyright-ului, referitoare la studiul individual și cercetare științifică.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Natur-Culturalia / Oana-Elena Brânda, Ioan Alexandru Florea, Constantin

Haită, ... ; ed. coord.: Dan Grigorescu. - București : Editura Vergiliu, 2020-
3 vol.

ISBN 978-606-8930-23-7

Vol. 1. - 2020. - Conține bibliografie. - ISBN 978-606-8930-24-4

I. Brânda, Oana Elena

II. Florea, Ioan Alexandru

III. Haită, Constantin

IV. Grigorescu, Dan (coord.)

902

Fiecare autor își asumă responsabilitatea pentru conținutul articolului.

Tipărită și legată la

Editor Dan Tudor

Str. Maior Coravu Nr. 27

Sector 2, București

Tel.: 021 324 01 39

021 250 38 32

Mobil: 0722 581 768

e-mail: office@vergiliu.ro; contact@vergiliu.ro

www.vergiliu.ro

Cuprins

Un act de generozitate academică (Emil Constantinescu)	7
Calendarul Pământului (Dan Grigorescu).....	9
Reconstituirea geografiilor din trecutul Pământului (Dan Grigorescu)	27
Dacian și Romanian – etaje în stratigrafia timpului geologic din Balcani (Dan Grigorescu și Mihaela Melinte-Dobrinescu).....	47
Speciile invazive – un aspect cotidian nedorit (Marius Skolka)	61
Orașul integrat mediului natural – între dorință și realizare (Cristian Ioja).....	73
<i>Tell</i> -urile civilizației Gumelnița (Constantin Haită)	87
În umbra Casienilor (Valentina Mihaela Voinea și Bartłomiej Szomoniewski)	93
Școlile aromânilor (Kopi Kyçyku).....	105
Comunitatea rușilor lipoveni și conviețuirea din Dobrogea (Iuliana Titov)	131
Comunitatea turcă din Dobrogea (Daniela-Mirela Pleșoianu).....	151
Diplomație culturală la începutul secolului XX: Balicul Reginei Maria (Oana-Elena Brânda)	161
Stan Greavu-Dunăre, primul bibliograf al Dobrogei (Daniel Iosif).....	177
Ovidiu – prin ochii cititorilor săi de pe țărmul dobrogean (Ana-Maria Răducan).....	189
Viața și jurisdicția din regiunea Orientului Mijlociu și a Africii de Nord – câteva repere (Ioan Alexandru Florea).....	199
Evoluționism și creaționism (Dan Grigorescu).....	211
Prezentarea autorilor	217

Un act de generozitate academică

Natur-Culturalia, noua publicație a Institutului de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului (ISACCL), inițiată de profesorul Dan Grigorescu, directorul științific al acestei instituții, este, în primul rând, un act de generozitate academică. Este un volum educativ și cultural, adresat specialiștilor, dar și publicului tânăr cu gând spre cunoaștere, în scopul diseminării științei și culturii în societate: liceenilor în căutare de idei pentru viitorul lor drum în viață, studenților, pentru ca aceștia să cunoască valorile naturii și culturii, să le protejeze și să le folosească pentru dezvoltarea spațiului în care trăiesc.

Natur-Culturalia punctează cele două mari domenii ale cercetărilor Institutului, precum și ale partenerilor săi: **Natur** (Natura) desemnează geodiversitatea, rocile, zăcămintele minerale, fosilele, flora, fauna, habitatul ecologic și rezervațiile care conservă și protejează patrimoniul natural. **Culturalia** înglobează arheologia, istoria, arta și monumentele culturale. Iar **Dobrogea** – cel mai reprezentativ ținut al României pentru istoria și civilizația multitudinii etniilor, multe cu obârșii levantine – este tema predilectă, dar nu restrictivă în articole.

Viziunea care dă specificitate acestei publicații este abordarea holistică în cercetarea naturii și a valorilor culturale. Această abordare integrativă are, pe lângă semnificația teoretică, legată de relevarea valențelor culturale ale naturii, și o țință practică directă: dezvoltarea durabilă a regiunilor în care sunt cuprinse valori ale patrimoniului natural, cât și ale celui cultural. Modelul holistic este, de altfel, marca programului ISACCL „Dobrogea – martor al civilizațiilor milenare ale Levantului”, un program „de minte și de suflet”, cum a spus la lansarea programului profesorul Grigorescu, de o mare cuprindere tematică și cu perspectiva unor realizări îmbucurătoare.

Împărtășirea cunoștințelor și a experiențelor proprii este parte a misiunii, asumate în societate, a Institutului de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului, precum și a

multor intelectuali români, parteneri în activitățile sale. Autorii articolelor acestui prim număr din Natur-Culturalia sunt profesori și specialiști consacrați, cărora li s-au alăturat și tineri cercetători ai Institutului, care au răspuns cu pasiune – calitate atât de caracteristică unor oameni de cultură adevărați – apelului profesorului Grigorescu, de a oferi marelui public din bogata lor cunoaștere, într-un limbaj accesibil și atrăgător. *Docere, delectare, movere* – a transmite cunoașterea, a produce încântare și a pune în mișcare –, coordonatele latinești prin care autorii se adresează concomitent minții, sufletului și trupului cititorilor, au fost liniile directoare ale demersului educativ pe care atât eu, cât și profesorul Grigorescu l-am slujit toată viața.

Cititorii care vor deschide primul volum al acestei publicații, construit ca un mozaic format din piese de diverse dimensiuni, forme și culori, își vor contura, în primul rând, o imagine de ansamblu a istoriei Pământului, sub aspectele variate ale proceselor și evenimentelor prin care s-a clădit și a evoluat. Plecând de la general la particular, vor descoperi importanța și actualitatea unor fenomene geologice sau istorice care s-au petrecut în urmă cu milioane, mii de ani sau sute de ani, dar care ne influențează viața în mod covârșitor, vor lua la cunoștință despre povești de viață ale unor personalități pe care istoria le-a consacrat sau, dimpotrivă, le-a uitat sau le-a trecut sub tăcere. Cititorii vor afla despre efectele conviețuirii comune desfășurate în Dobrogea, fără generarea conflictelor interetnice, vor descoperi civilizații, spații și lumi străvechi care încă își mai poartă povestea prin oamenii care le duc mai departe, sau vor fi curioși să descopere mai în profunzime fascinantă lume înconjurătoare, cu bogăția ei de specii, plante, animale și oameni. Iar cei mai pragmatici vor descoperi o latură profund utilitară, atât de necesară omului de astăzi, ancorat în imediat: soluții practice de integrare a mediului citadin în cel natural sau de conviețuire cu speciile invazive.

Citind aceste articole, vor vedea cu alți ochi, prin poveștile altora, propria condiție umană și vor fi mânați de imboldul de a cunoaște cu adevărat universul minunat în care trăiesc, de a-l iubi și de a-l proteja, de a-și aduce în mod pragmatic contribuția în lume, în calitatea lor de oameni responsabili ai societății și de cetățeni ai planetei.

Președintele Consiliului Științific al Institutului de
Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului

Calendarul Pământului

Dan Grigorescu
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
dangrig84@yahoo.com

Printre știrile care vi se perindă cu repeziciune pe micul ecran al smartphone-ului întâlniți uneori și unele din trecutul Pământului, știri însoțite adesea de timpul în care s-au petrecut faptele. Iar cifrele vă uimesc, multipli ai milionului de ani urcând și până la câteva mii de milioane de ani, miliarde pentru noi și pentru mai toți europenii, bilioane pentru americani și britanici. Unele dintre aceste cifre, le voi zice *vârste* mai departe, apar mai des în știri, pentru că sunt legate de evenimente care stârnesc un mai mare interes și mulți le-ați reținut deja: 66 de milioane de ani – vârsta dispariției dinozaurilor – sau 2.8 milioane de ani – vârsta primilor oameni (genul *Homo*).

Grandoarea vârstelor geologice vă uimește: cele de la începutul Pământului par a se confunda cu veșnicia. Cu siguranță, unii dintre voi au vrut să afle cum s-au stabilit; au întrebat, poate, profesorul de biologie sau pe cel de geografie, sau, mai direct, au căutat pe *Google*. Nici într-un caz, nici în altul, nu cred că ați fost pe de-a-ntregul lămuriți, mai ales cei mai curioși cărora istoria Pământului, cu crâmpeiele redade în filme sau în muzee, le incită imaginația.

Un răspuns lămuritor nu-l poate da decât cel care a cercetat îndeaproape rocile, pentru că în ele se află secretul vârstelor Pământului; iar acesta este geologul. Din păcate, de mulți ani, Geologia nu se mai predă în școală. Profesorii de Biologie și cei de Geografie se străduiesc să-i suplinească lipsa. Însă Geologia le-a lipsit și lor în timpul studenției, iar obiectele absolut necesare pentru învățarea Geologiei – mineralele, rocile, fosilele –, rareori se găsesc în mica colecție a școlii.

Stratigrafia și Scara Timpului Geologic

În rândurile care urmează voi încerca să vă explic cum s-a constituit calendarul istoriei Pământului, *Scara timpului geologic*, cum spun specialiștii, un drum lung la care au gândit și au lucrat, timp de peste două secole, geologi și premergători ai acestora, chimiști și fizicieni.

Știința care se preocupă de stabilirea vârstelor geologice și utilizarea acestora în cercetarea geologică este Stratigrafia, o ramură a științelor despre Pământ. Așa cum arată numele, Stratigrafia (din latinescul *stratum* – „cuvertură” și cuvântul grec *graphein* – „a scrie”) este „știința straturilor” (**Notă:** pentru a nu intra în conflict cu lingviștii, am folosit și voi folosi mai departe pluralul *straturi*, dar cei pentru care *stratul* reprezintă un domeniu concret de activitate folosesc pluralul *strate*, mai cursiv și, mai ales, distinctiv pentru acest domeniu științific). Prin „studiul straturilor” se urmărește cunoașterea relațiilor cronologice și spațiale dintre corpurile de roci cu localizare geografică diferită. Deși principala categorie de roci folosite în cercetările stratigrafice sunt rocile sedimentare, metode ale cercetării stratigrafice se aplică și celorlalte două categorii de roci: magmatice și metamorfe, de asemenea, în alte științe care studiază fenomene cu desfășurare istorică așa cum sunt Arheologia și Paleoantropologia.

Principalele proprietăți ale rocilor sedimentare, care le fac cele mai adecvate în stabilirea geocronologiei, sunt *stratificația* și *conținutul fosilifer*, ambele cu semnificație temporală: *stratificația* – prin relevarea modului de depunere în pături suprapuse a sedimentelor, fosilele – prin ilustrarea succesiunii în timp a organismelor în cadrul ramurilor de evoluție.

Stratificația în sine oferă doar o impresie locală asupra vechimii straturilor: atunci când acestea păstrează poziția inițială din timpul acumulării sedimentelor, știm că stratul de deasupra este mai nou decât cel de dedesubt. Nu totdeauna, însă, ordinea în care straturile au fost depuse se păstrează: deseori ele apar „cutate” datorită presiunii tectonice pe care plăcile crustale o exercită în timpul ridicării șirurilor de munți. Straturile sunt astfel răsturnate, iar recunoașterea ordinii primare de formare se face observând structurile indicative pentru partea inferioară a stratului. (Fig. 1 a, b).

Fig. 1. (a) Straturile orizontale, neafectate de presiuni tectonice sau alunecări, reflectă caracterul primar al depunerii sedimentelor: rocile sunt cu atât mai noi, cu cât ocupă poziții superioare în secvențele litologice; **(b)** Straturi „cutate” în urma presiunii tectonice. Reconstituirea poziției inițiale, și deci a vârstei relative, se face pe baza structurilor de pe suprafața straturilor, care pot indica ordinea de depunere.

O cu totul altă importanță o au fosilele din straturile sedimentare. Ele se succed în secvențele stratigrafice, iar când acumularea sedimentelor a continuat neîntrerupt o perioadă îndelungată de timp, succesiunea fosilelor din același grup sistematic ilustrează o fază de evoluție, care are atât o componentă orizontală (spațială), cât și una verticală (temporală). Activitatea unei anumite categorii a stratigrafiilor, anume biostratigrafii, este legată de cunoașterea continuității în timp și a desfășurării în plan geografic a diferitelor ramuri de evoluție a organismelor din trecut. Pe lângă valoarea teoretică, legată de cunoașterea complexelor aspecte ale evoluției speciilor și, în ansamblu, de reconstituirea istoriei geobiologice a Pământului cu momentele și evenimentele sale semnificative, cercetările biostratigrafiilor au o deosebită importanță practică în elaborarea hărților geologice.

Pe harta geologică, depozitele sunt reprezentate prin vârstele și caracterele litologice, prin raporturile tectonice dintre ele, redând astfel cronologia transformărilor care s-au succedat într-o regiune. Harta geologică fundamentează activitățile cu scop economic, reprezentând documentul principal care ghidează cercetătorii în căutarea (*prospecțiunea* și *explorarea*) substanțelor minerale. Realizarea hărților geologice reprezintă activitatea principală a institutelor de cercetări geologice; în România, această activitate este desfășurată în cadrul Institutului Geologic din București, care elaborează foile de hartă la scara 1:50.000 (1 cm = 500 m) pentru întreg teritoriul României (Fig. 2).

Fig. 2. Muzeul Național de Geologie, vecin în apropierea Pieței Victoria din București cu Muzeul de Istorie Naturală „Grigore Antipa” și Muzeul Țăranului Român.

Fosilele fundamentează elaborarea primei hărți geologice

Precursor în demonstrarea utilității fosilelor în stabilirea cronologiei geologice a fost William Smith (1769-1839), a cărui carieră a fost legată de măsurători în regiunile minelor de cărbuni din Anglia și Țara Galilor. William Smith a remarcat în activitățile desfășurate că unele straturi, deși situate în locuri diferite, conțin aceleași fosile. Observația, la început întâmplătoare, a devenit studiu empiric; Smith a început să colecționeze fosilele, le-a descris și le-a figurat, devenind tot mai convins că fosilele sunt un indicator al contemporaneității straturilor, chiar și când acestea se află la mare distanță unele de altele.

Înainte de William Smith, natura organică a fosilelor și semnificația lor în cunoașterea transformărilor Pământului a fost susținută în mod intuitiv de către naturalistul

francez Georges Buffon (1707-1788) într-o lucrare filosofică din 1778, intitulată „Epocile Naturii”. Interesant este că ilustrul său contemporan, filosoful Voltaire (1694-1778) îl contrazicea în derâdere pe Buffon, susținând că resturile găsite în munți nu erau altceva decât urme lăsate cu secole în urmă de către pelerini în drum spre locurile sfinte (Fig. 3 a, b).

Fig. 3. Fosile pe care Voltaire le credea urme ale pelerinilor din Evul Mediu: **(a)** cochilie de Pecten, cunoscută popular sub numele de „cochilie Saint Jacques” (mult apreciată ca delicatessă culinară); acestea erau purtate de pelerini spre mormântul Sfântului Iacob cel Mare (Saint Jacques, în franceză, Saint James în engleză) de la Santiago de Compostella în nord-vestul Spaniei. (*sursa: Wikipedia*); **(b)** pește fosil (biban), pe care Voltaire îl credea drept rest al mesei pelerinilor ce traversau Alpii, în drum spre Țara Sfântă (*sursa: Wikipedia*).

William Smith, care nu a cunoscut nici lucrarea lui Buffon, nici părerea lui Voltaire, a realizat cu ajutorul fosilelor prima hartă geologică din lume, care cuprinde cea mai mare parte a Marii Britanii. Prin aceasta el este considerat întemeietor al Stratigrafiei și Geologiei britanice (Fig. 4).

Fig. 4. William Smith și prima hartă geologică, cuprinzând cea mai mare parte a Marii Britanii, pe care a realizat-o cu ajutorul fosilelor găsite în roci. Smith a inițiat și metodologia cartografiei geologice, folosind culori și nuanțe diferite pentru redarea vârstelor și a litologiei.

Prin demonstrația sa, William Smith a contribuit, totodată, la fundamentarea principiilor de bază ale cronologiei geologice: *principiul succesiunii paleontologice* și *principiul corelației stratigrafice*. Primul dintre acestea postulează că straturile de roci sedimentare se deosebesc

prin fosilele conținute – cele dispărute nu mai reapar în succesiunea straturilor, fiecare interval al istoriei geologice fiind astfel caracterizat prin anumite fosile specifice. *Principiul corelației* arată că straturile ce conțin aceleași fosile sunt de aceeași vârstă, indiferent de locul geografic. Cele două principii ale Stratigrafiei reflectă fapte ale teoriei evoluționiste, conform căreia speciile se succed în timp, generând tipuri noi în lungul unor ramuri de strămoși-urmași (*ramuri filogenetice*); mai devreme sau mai târziu, formele vechi dispar și nu vor reapărea mai târziu, astfel încât fiecare etapă a istoriei Pământului are proprii săi indicatori biologici.

Trebuie știut că nu toate fosilele au aceeași importanță în stabilirea vârstelor geologice: unele aparțin organismelor care au evoluat mai rapid și, drept urmare, speciile lor se succed în intervale relativ scurte de timp (totuși de ordinul zecilor sau sutelor de mii de ani), altele aparțin organismelor la care transformarea speciilor a durat mai mult. Primele sunt numite *fosile caracteristice* și pe ele se bazează datarea biostratigrafică. Pe lângă viteza mai mare a evoluției, organismele care au lăsat *fosilele caracteristice* mai au o însușire deosebit de importantă în stabilirea vârstelor: au trăit pe suprafețe mari, ale mărilor sau uscatului, astfel încât depozitele din întreg arealul în care este întâlnită specia unui *fosil caracteristic* sunt considerate de aceeași vârstă. Prin experiența cumulată a multor generații de geologi din întreaga lume, a fost stabilită, pe baza fosilelor, o ierarhie cronologică a istoriei geologice, ale cărei capitole sunt, în succesiune descrescătoare, *eonul*, *era*, *perioada*, *epoca* și *vârsta* (Fig. 5).

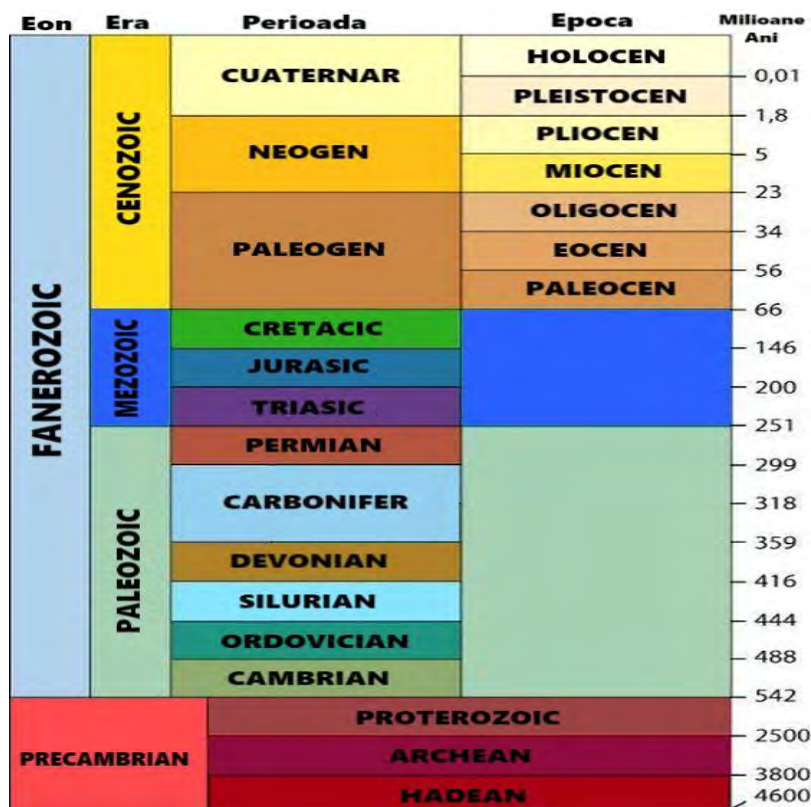

Fig. 5. Scara simplificată a Timpului geologic cu principalele diviziuni geocronologice și vârsta calculată radiometric (*sursa Wikipedia*).

Acestor diviziuni ale timpului, numite *geocronologice*, le corespund unități materiale, numite *cronostratigrafice*, reprezentate prin volumul de roci formate în decursul fiecărei unități de timp, volum care diferă datorită condițiilor de acumulare specifice de la o regiune la alta. Corespondenții cronostratigrafici ai diviziunilor geocronologice sunt, în aceeași ordine descrescătoare: *eonothemul*, *erathemul*, *sistemul*, *seria* și *etajul*. Pentru înlesnirea stabilirii echivalenței cronologice între formațiuni geologice depărtate geografic, inclusiv din continente diferite, ultimele trei unități cronostratigrafice (*sistemul*, *seria*, *etajul*) sunt definite printr-o secțiune de referință numită *stratotip*, desemnat prin consens științific de către Comisia Internațională de Stratigrafie drept locul cel mai reprezentativ pentru demonstrarea continuității în acumularea sedimentelor și, implicit, în ilustrarea evoluției organismelor din respectivul interval de timp.

Istoria Pământului are doi *eoni*. Primul cuprinde partea îndelungată a apariției vieții și evoluției formelor primitive, până la apariția primelor organisme înzestrate cu structuri minerale de protecție, prin care au crescut șansele conservării (*fosilizării*). Această parte reprezintă 7/8 din întreaga geoistorie (4,1 miliarde de ani din cei 4,6 miliarde ani ai vechimii Pământului) și este numită *Precambrian*, arătând locul său înaintea Cambrianului (în urmă cu 542 milioane de ani) de când datează primele fosile cu structuri de protecție. Cel de-al doilea eon este numit *Fanerozoic* (Phanerozoic), însemnând „viață evidentă”, prin alăturarea cuvintelor grecești *phanerēs* – *evident* și *zōē* – *viață*.

Erele sunt diviziuni ale eonilor; în Precambrian, datorită absenței fosilelor cu amplă răspândire geografică care să permită stabilirea sincronismului între depozite la scară globală, pentru fiecare continent sau mare regiune geografică au fost stabilite diviziuni, pe baza caracterelor litologice și, în special, a vârstelor radiometrice care redau în milioane de ani vârsta depozitelor. În schimb, în Fanerozoic procesele de evoluție au condus la o mare diversitate a organismelor, atât în mediile marine cât și în cele continentale, fiind stabilite prin asociații biologice trei intervale distincte: Paleozoic (*Era vieții vechi*), Mezozoic (*Era vieții de mijloc*) și Cenozoic (*Era vieții moderne*). Limitele dintre ele sunt marcate de dispariția (*extincția*) asociațiilor de organisme caracteristice. Specifici celor trei ere au fost: în **Paleozoic** trilobiții (Fig. 6), goniatiții, graptoliții, tetracoralii și tabulații în mediile marine, criptogamele vasculare, amfibienii stegocefali și reptilele primitive în mediile continentale. În **Mezozoic** – algele calcaroase, hexacoralii, amoniții, belemnii, ihtiozaurii și pleziozaurii în mediile marine, plantele gimnosperme, dinozaurii și pterozaurii în cele continentale. În **Cenozoic** – precursorii florelor și faunelor din prezent (Planșa 1).

Fig. 6. Trilobiții – numiți astfel datorită tripartiției carapacei, atât transversal, cât și longitudinal – sunt un simbol al orașului Arouca din nordul Portugaliei, deoarece aici se cunosc cei mai mari trilobiți, de până la 1 m lungime. În imagine, monumentul dedicat.

Erele sunt divizate în *perioade* (fiecare cu asociații proprii de organisme), delimitate prin evenimente biologice, apariții sau extincții ale unor specii. Denumirea perioadelor este legată fie de regiunea în care au fost inițiate studiile ce au condus la definirea respectivului interval de timp (de exemplu *Devonian* – de la regiunea Devon, în sud-vestul Angliei, *Permian* – de la numele orașului din vestul Munților Urali, sau *Jurassic* – de la Munții Jura din centrul Europei), fie de caracteristicile litologice (*Carbonifer*, legat de depozitele de cărbuni formate în condițiile climatice din această perioadă, sau *Cretacic* – de la numele cretei, sediment calcaros caracteristic acestei perioade) (Fig. 7).

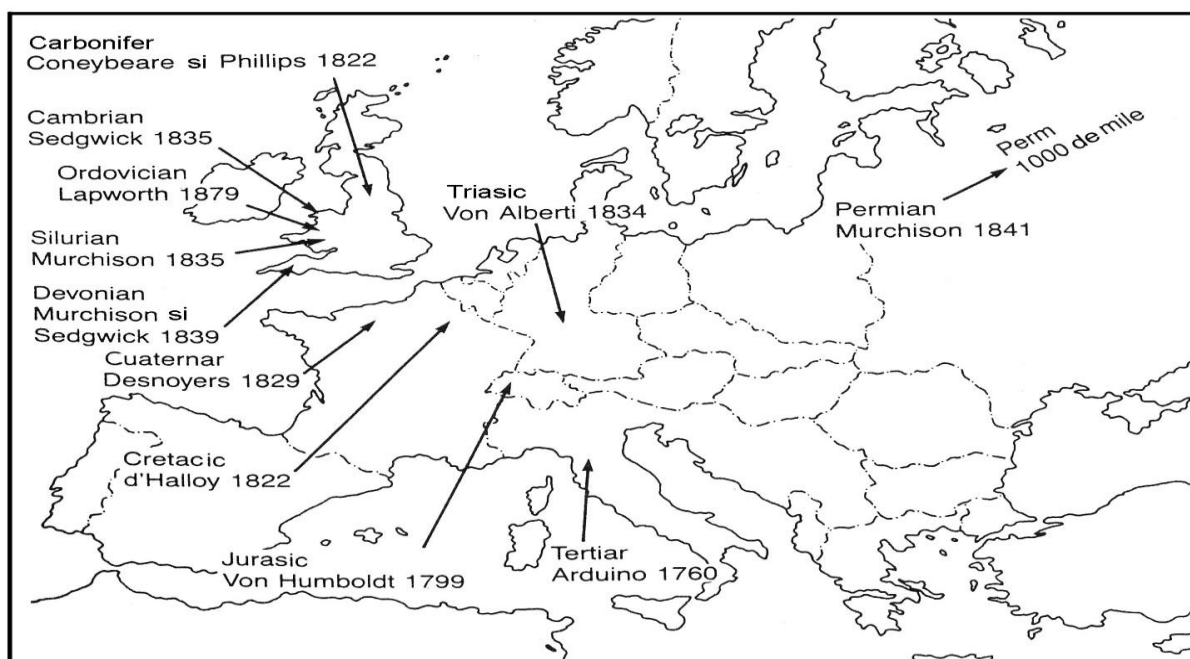

Fig. 7. Regiuni în care au fost stabilite ariile de referință stratigrafică internațională pentru marile diviziuni geocronologice, cu anul și autorii.

Epocile sunt diviziuni ale perioadelor. Majoritatea acestora cuprind trei epoci, definite prin noțiuni temporale de *timpuriu* (engl. *early*), *mediu* (*middle*, engl.) și *târziu* (engl. *late*), în acest fel evenimentele geologice sau biologice putând fi încadrate mai precis.

Vârsta este entitatea geocronologică primară, care permite echivalarea sau corelarea stratigrafică prin corespondentul său material (volumele de roci formate în acel timp) – *etajul*.

Unitatea de rang cel mai mic în cronologia geologică bazată pe fosile este *biozona*, care reprezintă un interval semnificativ din evoluția unei specii sau a unui grup de specii: durata existenței totale sau a perioadei de maximă dezvoltare, durata unui proces de filiație (serii legate de descendenți-urmași care formează o ramură filogenetică) etc. O biozonă are o durată definită prin limita inferioară și superioară și o extensie geografică care încadrează cronologic și spațial respectivul eveniment sau episod evolutiv. Intervalul unei biozone este diferit în cadrul arealului său, limitele cronologice putând fi decalate. Planurile izocrone care delimitează apariția speciei sau începutul evenimentului evolutiv, respectiv dispariția/încheierea acestora, stabilesc limitele *cronozonei* respective (Fig. 8).

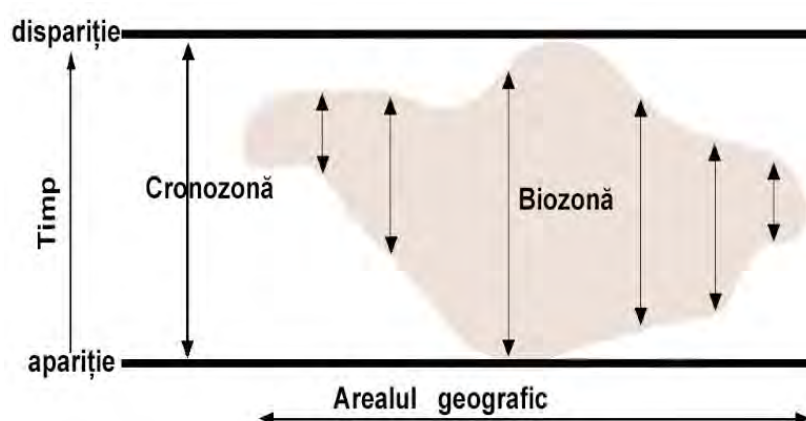

Fig. 8. Imaginea schematică a unei biozone arătând arealul de dezvoltare și durata diferită în cadrul localităților. Intervalul dintre prima apariție și cel al dispariției finale delimitează **cronozona** – durata totală a biozonei care se folosește în corelările stratigrafice.

Echivalarea cronologică a unei biozone se face prin compararea (*corelarea stratigrafică*) unor secțiuni litologice, mai mult sau mai puțin depărtate din arealul biozonei. În urma comparațiilor este stabilită succesiunea de referință cronostatigrafică regională, căreia îi sunt raportate succesiunile locale. Comparațiile pot releva durata diferită a biozonelor în secțiunile locale, totodată faptul că intervalele care delimitează biozonele traversează secțiuni cu litologie diferită arătând că procesul evolutiv nu este dependent de

condițiile de sedimentare locale. Absența în cadrul secțiunilor locale a uneia sau mai multor biozone din succesiunea de referință regională poate semnifica întreruperea sedimentării sau înlăturarea sedimentelor acumulate prin procese de eroziune (Fig. 9).

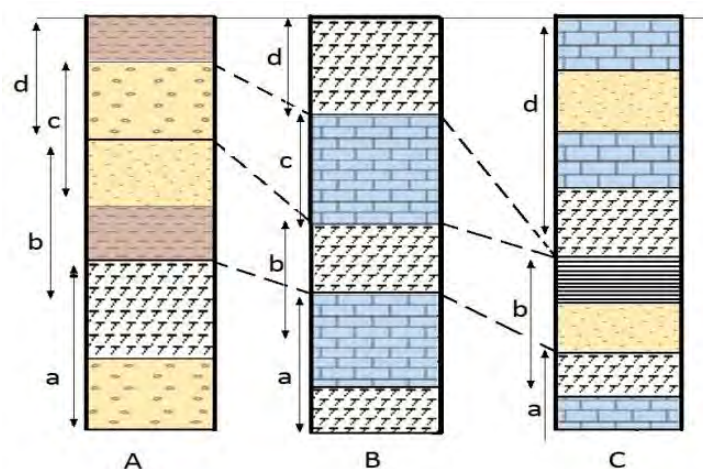
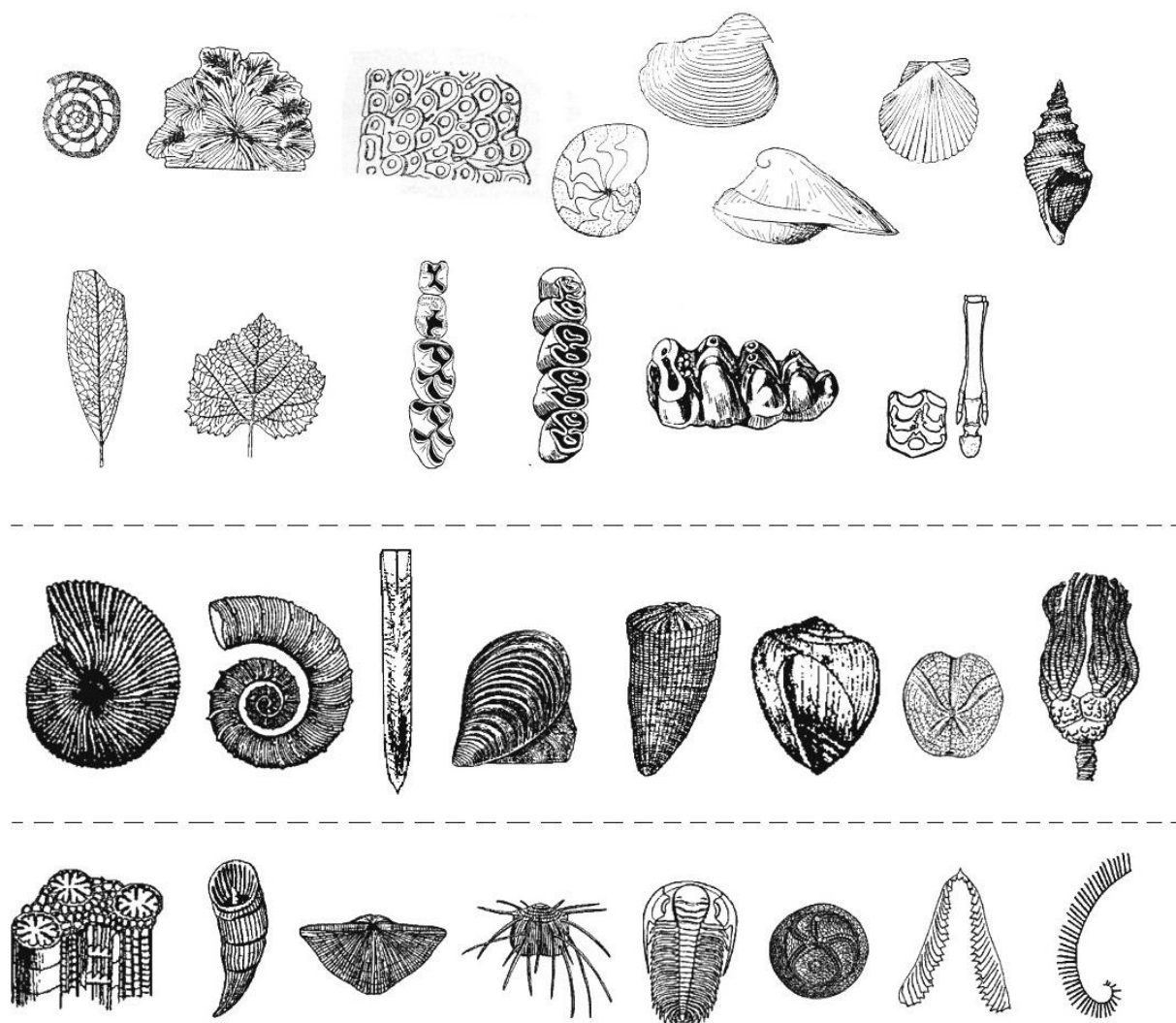

Fig. 9. Corelarea stratigrafică prin biozone (biocorelații). Succesiunea biozonelor a, b, c, d este marcată în cele trei secțiuni geologice (A, B, C). În secțiunea C biozona c nu este reprezentată, aceasta putând însemna schimbarea mediului depozitional de la marin la continental, prin care se întrerupe continuitatea organismelor marine, sau înlăturarea prin eroziune a sedimentelor acumulate inițial.

Cele mai utile organisme în datările și corelările stratigrafice sunt cele mobile, care dispun de structuri locomotorii sau care, mulțumită dimensiunilor mici, pot fi distribuite pe mari suprafețe prin curenții de apă sau vânt. Așa sunt, în cadrul depozitelor marine, graptoliții (animale hemicordate planctonice) și goniatiții (animale nectonice) în Paleozoic, amoniții și belemniiți (animale nectonice) în Mezozoic, foraminiferele, hexacoralii, briozoarele, moluștele, resturile plantelor și ale mamiferelor în Cenozoic (Planșa 1).

În datarea și corelarea biostratigrafică a depozitelor neexpuse la suprafață, cercetate ca atare prin foraje, care scot la suprafață volume mici de rocă în care șansa aflării unor fosile mari este foarte mică, sunt folosite diferite categorii de microorganisme de origine vegetală (diatomee, spori și polen al plantelor) sau animală (foraminifere, radiolari, chitinozoare) (Planșa 2). Cum datarea rocilor din foraje este esențială în depistarea resurselor minerale din subsol (petrol, gaze, minereuri), „știința micilor organisme fosile” – *micropaleontologia* – a dobândit o deosebită importanță practică. Toate companiile petrolifere, mai mari sau mai mici, pe uscat sau pe platforme marine, au servicii micropaleontologice al căror scop principal este cunoașterea vârstelor.

Planșa 1

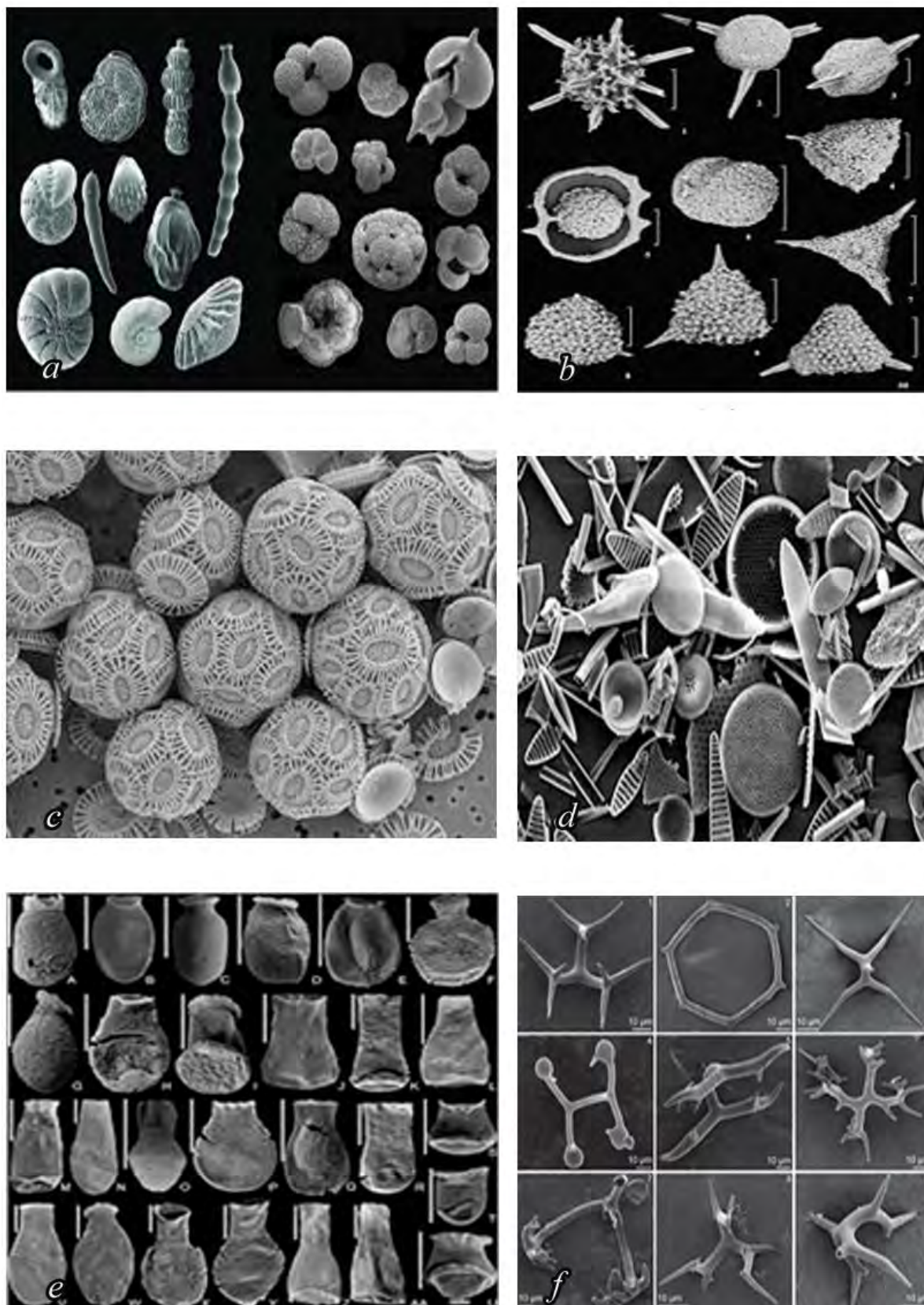
Fosile cu rol indicativ în cronologia geologică:

Jos – **Era Paleozoică**: de la stânga la dreapta: helioliți (corali primitivi), tetracorali solitari, brahiopod spiriferid, brahiopod productid, trilobiți, echinoderme primitive, graptoliți diplograptizi și monograptizi.

Mijloc – **Era Mezozoică**: de la stânga la dreapta: amoniți rulați și derulați (heteromorfi), belemniti, inoceramii (bivalve mobile), rudiști (bivalve fixate), gastropode (*Acteonela*), echinide („arici de mare”), crinoide („crini de mare”).

Sus – **Era Cenozoică**. Rândul de sus: de la stânga la dreapta: foraminifere (*Nummulites*), hexacoralieri, brizoare, moluște: nautiloidee, bivalve, gastropode. Rândul de jos: plante angiosperme, mamifere (dentiție).

Planşa 2

Microfosile utile în datarea și corelarea stratigrafică. a – foraminifere, b – radiolari, c – cocolitoforidee, d – diatomee, e – chitinozoare, f – silicoflagelate.

Vârstele geologice cuantificate în ani tereștri

Laborioasele cercetări și studii care au condus la elaborarea Scării timpului geologic redau evenimentele petrecute de-a lungul istoriei Pământului, în succesiunea lor cronologică, fără a ne spune, însă, durata în ani a acestora, așa cum suntem obișnuiți în istoria umană. De aceea, metodologia stratigrafică de stabilire a vârstelor pe baza fosilelor este cunoscută sub numele de „datare relativă”.

Cunoașterea vechimii Pământului a preocupat încă din Antichitate, în plan filosofic la început, apoi și prin metode empirice. Surprinzător, în hinduism i se atribuie Pământului 4.32 milioane de ani („o zi a lui Brahma”) în context cosmologic, foarte apropiat de cei 4.65 milioane de ani cât se consideră în prezent. În creștinism, vechimea Pământului – calculată pe baza postulatelor biblice – este de 6000 ani, părere evasiunanim acceptată la începutul secolului XIX, inclusiv în lumea științifică. Marele fizician Isaac Newton (1643-1727) a calculat, la rândul său, vârsta Pământului – confirmând, cu modificări nesemnificative, datele teologilor. Existau și eretici în epocă, James Hutton (1726-1797) fiind cel mai reprezentativ dintre aceștia. Prin observațiile sale în munții din nordul Scoției, acredita ideea unei vechimi infinit mai mari a Pământului, fără estimări numerice. Hutton se arăta chiar sceptic asupra posibilității de a calcula, în mod riguros, vârsta Pământului, care nu prezintă „niciun vestigiu al începutului, nicio perspectivă a sfârșitului”. „Eretici” au fost și Charles Lyell (1797-1875), fondator al principiilor în cercetarea geologică, și Charles Darwin (1809-1882), autor al unei consistente teorii evoluționiste. Cei doi credeau, însă, în posibilitatea măsurării vechimii Pământului. Lyell estima, pe baza ratei de evoluție a moluștelor, o durată de 240 de milioane de ani a timpului din Ordovician până în prezent (aproape jumătate din cât se consideră în prezent), iar Darwin, pe baza ritmului lent al transformărilor evolutive care i se releva prin cercetări, susținea vârste de ordinul sutelor de milioane de ani. Părerilor lui Lyell și Darwin li s-a opus William Thompson, fondator al termodinamicii moderne, înnobilit sub numele de Lord Kelvin. Calculele sale, bazate pe *treapta geotermică* (distanță pe verticală, spre interiorul scoarței terestre, la care temperatura crește cu 1° C) din minele de cărbune din Marea Britanie și pe măsurători asupra conductivității termice a rocilor cristale, indicau o vechime în jur de 100 de milioane de ani a Pământului, revizuită apoi la 24 de milioane de ani. În raționamentul său, Lordul Kelvin se baza pe scăderea treptei geotermice pe măsură ce se avansează în adâncimea scoarței, evidențiind un proces de răcire continuă a Pământului prin disipare calorică din interior spre suprafață, pornind de la starea inițială de topitură incandescentă a planetei. Conform Lordului Kelvin, finalitatea biologică a Pământului ar fi

fost apropiată, datorită procesului ireversibil de răcire a Soarelui, ceea ce ar urma să determine în câteva milioane de ani transformarea Pământului într-o sferă de gheață.

Ceea ce nu știa, însă, Lordul Kelvin, și de aici eroarea din calculele sale, era existența în interiorul Pământului a unei inepuizabile surse calorice, produsă prin fenomenul dezintegrării radioactive, sursă care menține echilibrul termic al planetei.

Fenomenul dezintegrării radioactive a fost descoperit de către fizicianul francez Henri Becquerel în 1896. El a remarcat că uraniul emite radiații („razele X”) care impresionează plăcile fotografice. Deși contemporan cu descoperirea radioactivității, Lordul Kelvin, care a murit în 1907, nu a apreciat importanța radioactivității în bilanțul termic al Pământului.

În 1905, americanul Bertram Boltwood a obținut primele date cantitative asupra vârstei unor roci precambriene, utilizând metoda radiometrică, datele sale fiind apropiate de cele admise în prezent. În 1911, un alt cercetător american, Arthur Holmes, a elaborat principiile datării radiometrice care aveau să ghideze în următoarele decenii activitățile legate de cronologia numerică a rocilor Pământului. După această dată, datarea radiometrică a devenit principala metodă de „datare absolută”, numită astfel pentru a arăta complementaritatea față de „datare relativă”.

Metoda radiometrică este fundamentată pe principiul dezintegrării radioactive: un element instabil (*element radioactiv*) trece, în mod continuu și cu viteză constantă, într-un anumit interval de timp, într-un element stabil (*element radiogen*). Ca și fenomenul evoluției biologice, radioactivitatea este un proces ireversibil. Cunoscând prin măsurători făcute în laboratoarele de radiogeocronologie raportul cantitativ existent, la un moment dat, într-o rocă sau într-un mineral, între elementul radioactiv și cel radiogen, poate fi calculat timpul scurs de la începutul procesului de dezintegrare radioactivă, deci vârsta formării rocii sau a mineralului respectiv.

Fiecare izotop al unui element radioactiv are un corespondent radiogen, iar durata perioadei de dezintegrare este cunoscută pentru fiecare dintre aceste cupluri, de exemplu: Rubidiu 87 (radioactiv) → Stronțiu 87 (radiogen): 47×10^9 ani sau Uraniu 235 (radioactiv) → Plumb 207 (radiogen): 7.13×10^6 ani. Dat fiind că în majoritatea cuplurilor perioada dezintegrării totale este extrem de mare, în calcule este luată valoarea perioadei de înjumătățire. Multe alte cupluri de elemente radioactive și radiogene, cu perioada de înjumătățire cunoscută, sunt folosite în datările radiometrice, ceea ce permite aplicabilitatea metodei asupra unei game largi de roci și minerale. Pentru vârste mai recente, de ordinul

zecilor sau sutelor de mii de ani, se folosesc o serie de metode, în funcție de vechimea apreciată a rocilor, de exemplu: Uraniu 238 → Thoriu 230 (între 10.000 și 500.000 de ani), Potasiu 40 → Argon 40 sau Carbon 14 → Azot 14 (ambele pentru vârste sub 10.000 ani).

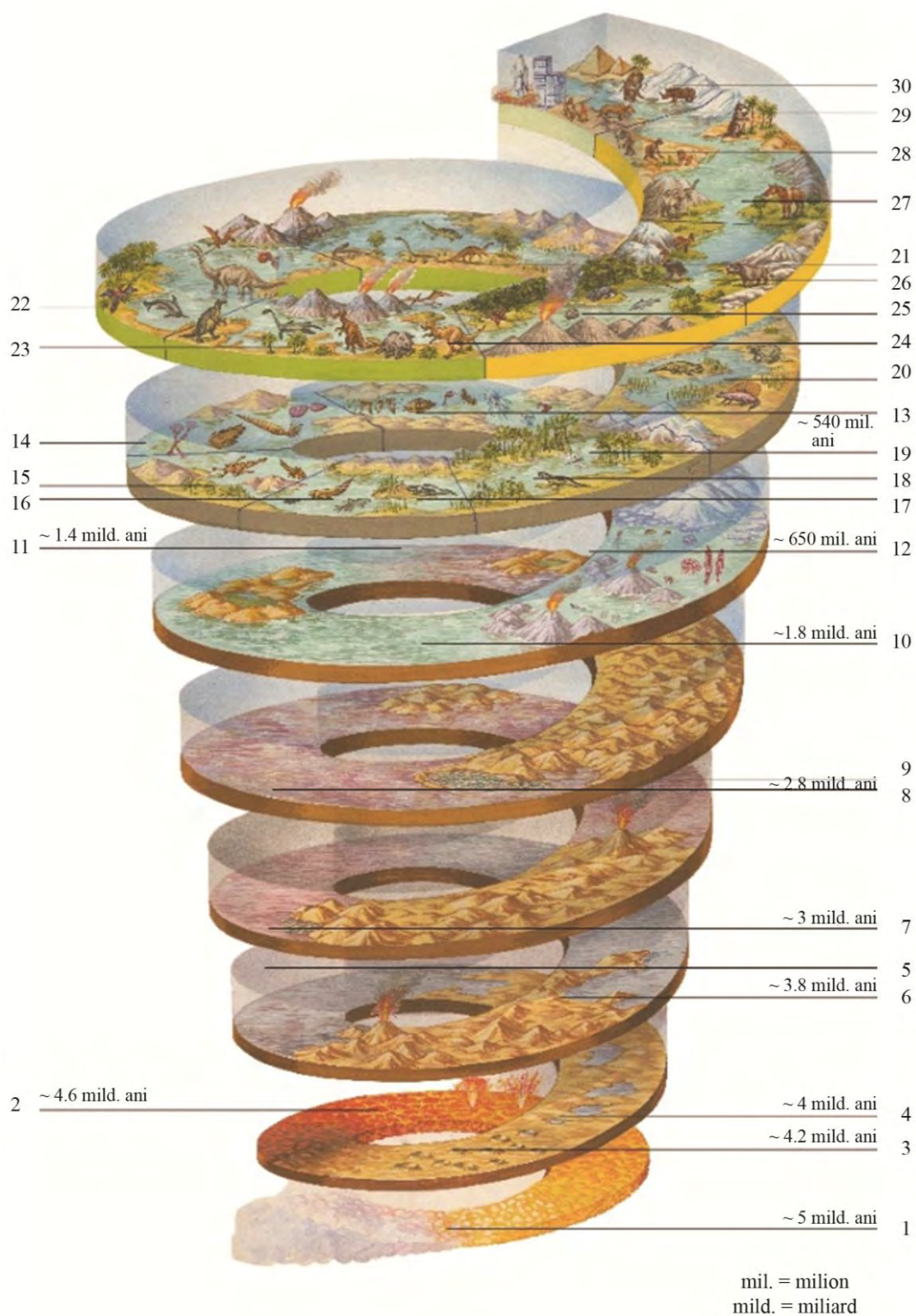
Acuratețea datărilor prin metoda radiometrică depinde de starea fizică a rocilor examinate și de calitatea spectrometrelor de masă, folosite în măsurători. Chiar și cele mai performante aparate nu pot elimina complet erorile, acestea variind, în general, între $\pm 0.2-2\%$, iar în cazul rocilor mai vechi, din Precambrian, erorile pot fi de $\pm 5\%$. Ecartul de eroare este indicat totdeauna în dreptul măsurătorii radiometrice, de exemplu 325 ± 10 milioane de ani indicând vârsta unor roci din Carbonifer.

În pofida erorilor acceptate – ceea ce, în cazul vârstelor din Precambrian, poate însemna câteva zeci de milioane de ani – importanța metodei radiometrice pentru calibrarea numerică a scării timpului geologic este fundamentală, nicio altă metodă neputând-o substitui. În cazul rocilor magmatice și metamorfice, lipsite de fosile și deci nedatabile în mod relativ prin metoda paleontologică, radiometria oferă singura modalitate de stabilire a vârstei.

În concluzie, Scara timpului geologic reprezintă sinteza *datărilor relative* prin care s-a realizat succesiunea detaliată a biozonelor, cuantificate prin *datarea absolută*. Prin analizele radiometrice, biozonele au dobândit valoare numerică. Știm, astfel, că durata biozonelor se reduce pe măsura apropierii de vârstele mai noi, de la câteva milioane de ani în cazul biozonelor din Paleozoic, la câteva sute de mii de ani la cele din Mezozoic și Cenozoic, chiar sub 100.000 ani în Cuaternar. Aceasta nu înseamnă că intensitatea proceselor evolutive (de exemplu, de apariție a unor noi specii sau a unor noi grupuri de specii legate în serii filogenetice) s-a modificat mult în decursul timpului geologic, ci că acuratețea informației paleontologice este mai mare în depozitele mai noi, datorită, în principal, creșterii șanselor de fosilizare a organismelor.

Prin datarea radiometrică, evenimentele istoriei geobiologice, de la formarea crustei terestre la apariția primelor organisme și evoluția formelor de viață spre complexitate și diversitate, cu întreruperi dramatice în timpul extincțiilor, sunt cunoscute (Planșa 3).

Planșa 3

„Spirala timpului geologic” – o imagine artistică a evoluției vieții, cu câteva dintre evenimentele care i-au marcat parcursul (după D. Norman, 1985, cu modificări și completări).

1. Începutul formării Pământului prin acreția particulelor cosmice;
2. Începutul formării crustei terestre însoțită de intense erupții vulcanice;
3. Numeroase căderi de meteoriți care au lăsat cratere de impact în crusta terestră;
4. Primele acumulări de apă și cele mai vechi roci;
5. Atmosfera terestră formată din gaze toxice rezultate din erupțiile vulcanice;
6. Primele microorganisme procariote (cu substanță nucleică dispersă în masa citoplasmei celulare) – cianobacterii;
7. Coloniile de cianobacterii fotosintetizante se înmulțesc rapid; atmosfera se îmbogățește în oxigen;
8. Oxigenul rezultat din fotosinteză și fierul dizolvat în apă se combină, formând depozite stratiforme de fier;
9. Coloniile de cianobacterii formează construcții recifale calcaroase – stromatolite;
10. Apar primele organisme cu structuri celulare având nucleul individualizat (eucariote) – alge verzi;
11. Are loc creșterea cantității de oxigen în atmosferă, urmare a dezvoltării algelor;
12. Dezvoltarea animalelor pluricelulare fără schelet extern – meduze, viermi, corali penatulizi;
13. Apariția animalelor pluricelulare cu schelet mineral extern (carapace, cochilii) – CAMBRIAN;
14. Trilobiții, nautilii ortoconi și graptoliții domină viața marină, apar coralii constructori de recife – ORDOVICIAN;
15. Primele plante și animale (artropode: scorpioni și miriapode) pe uscat – SILURIAN;
16. Rechinii și peștii cu plăci osoase și spini colonizează mările – DEVONIAN;
17. Apar vertebratele terestre (tetrapode): *Ichthyostega* – DEVONIAN superior;
18. Primele reptile – CARBONIFER inferior;
19. Luxurianta vegetație arboricolă tropicală a lăsat cele mai mari zăcămintele de cărbune ale planetei – CARBONIFER superior;
20. Reptilele cu mari creste membranoase pe spate („reptile cu pânze”) se dezvoltă în condițiile climatului cald și arid – PERMIAN;
21. Apar dinozaurii, care vor domina pe continente timp de cca 160 de milioane de ani – TRIASIC;
22. Cei mai mari dinozauri (sauropozi); dezvoltarea reptilelor marine (ichthyozauri) – JURASIC;
23. Marea diversitate a dinozaurilor și pterozaurilor (reptile zburătoare) pe continente și a reptilelor (ichthyozauri, plesiozauri) în mări – CRETACIC;
24. Dispariția (extincția) majorității organismelor mezozoice: dinozauri, pterozauri, iar în mări – amoniți, belemniti, scoici fixate cu cochilie groasă (rudiști) etc. – LIMITA K/T;
25. Începutul „vieții terțiare”: se dezvoltă mamiferele pe uscat, iar în mări peștii osoși (teleosteeni) – PALEOGEN;
26. Strămoși ai rinocerilor și antilopelor, păsări alergătoare uriașe – MIOCEN;
27. Strămoși ai elefanților și cai primitivi – MIOCEN superior;
28. Maimuțe (babuini) și australopiteci (strămoși ai omului) – PLIOCEN;
29. Primii oameni – PLEISTOCEN inferior;
30. Mamuți și rinoceri cu blană, caracteristici perioadelor glaciare; tigri cu dinți-pumnal specifici perioadelor calde interglaciare – PLEISTOCEN.

Scara timpului geologic redusă la anul calendaristic

Pentru a face perceptibilă imensitatea timpului geologic (de neînțeles fără raportarea la o cronologie cunoscută) s-au făcut diverse încercări, scara de comparație fiind fie anul calendaristic, fie durata unei zile. Facem și noi acest exercițiu: durata de 4.6 miliarde de ani, cât se acordă în prezent Pământului, o raportăm la cele 365 zile ale anului. În acest artificiu de calcul, unei zile îi corespund 12.603 milioane de ani, iar mai departe, unei ore 525.114 ani, iar unui minut 8.752 ani. Dacă ora 0 a zilei de 1 ianuarie marchează formarea crustei terestre, iată cum arată calendarul „geologic”, cu consemnarea unor momente semnificative ale evoluției biologice:

Eveniment	Vârsta absolută	Data „în calendar”
Apariția primelor organisme unicelulare, procariote	3.8 mild. de ani	3 martie
Apariția algelor unicelulare (primele eucariote)	2.3 mild. de ani	17 iulie
Apariția primelor metazoare	1.2 mild. de ani	27 septembrie
Apariția trilobiților, care marchează începutul Fanerozoicului	540 mil. de ani	18 noiembrie
Primii pești concomitent cu primele animale (artropode) terestre	425 mil. de ani	27 noiembrie
Primele vertebrate terestre (stegocefalii)	365 mil. de ani	2 decembrie
Primele reptile	330 mil. de ani	5 decembrie
Primii dinozauri	235 mil. de ani	13 decembrie
Primele mamifere	210 mil. de ani	15 decembrie
Primele păsări	142 mil. de ani	20 decembrie
Dispariția dinozaurilor și sfârșitul erei reptilelor	65 mil. de ani	27 decembrie
Apariția omului modern (<i>Homo sapiens</i>)	35 mii de ani	31 decembrie, ora 23.56

Mulțumiri: Multe mulțumiri lui Ioan Scutelnicu pentru ajutorul dat în aranjarea figurilor.

Bibliografie

Cotillon P., 1988. *Stratigraphie*. Collection Geosciences, Paris.

Grigorescu D., 1980. *Înainte de apariția omului*. Editura Albatros, Colecția Cristal.

Grigorescu D., 2003. *Stratigrafie și Geologie istorică*. Partea 1-a, Stratigrafie. Editura Ars Docendi, București.

Norman D., 1985. *The Illustrated Encyclopedia of Dinosaurs*, Salamander Books Ltd.

Pomerol *et al.*, 1987. *Stratigraphie* (ed. 3). Editura Doin, Paris.

Prothero D.R., 1990. *Interpreting the Stratigraphic Record*. W.H. Freeman & Co, New York.

Saulea E., 1967. *Geologie istorică*. Editura Didactică și Pedagogică, București.

Stanley M.S., 1999. *Earth System History*. W.H. Freeman & Co., New York.

Reconstituirea geografiilor din trecutul Pământului

Dan Grigorescu
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
dangrig84@yahoo.com

Întreaga istorie a Pământului este o înlanțuire de aspecte și evenimente ale unor geografii succesive, cu mări și oceane care s-au deschis și s-au închis, cu continente care au migrat pe coordonatele geografice, cu munți care s-au ridicat și s-au tocit, cu încălziri și glaciațiuni globale, cu plante și animale în continuă schimbare – unele au apărut, iar altele au dispărut.

Cunoașterea geografiei perioadelor geoistorice reprezintă un domeniu complex de cercetare, cunoscut drept „reconstituire paleogeografică”, la care lucrează în echipă geologi cu diverse specializări, geofizicieni, geografi, biologi, fiecare cu contribuția sa în redarea într-un tot unitar a complexelor aspecte ale geografiilor din trecut, pe un teritoriu mai mult sau mai puțin extins. Scopul reconstituirilor paleogeografice este atât unul teoretic – cunoașterea istoriei Pământului cu aspectele sale tectonice, climatice, biologice, cât și unul economic, legat de căutarea (*prospecțiune*, după cum o numesc geologii) ghidată științific a resurselor minerale, acumularea oricăreia dintre acestea fiind legată de factori ai ambianței din timpul formării lor.

Reconstituirea paleogeografică se întemeiază pe obiectele geologiei: rocile, mineralele, structurile (tectonice, sedimentare sau „de altă natură”), fosilele – în acestea se află aspectele paleogeografiei și evenimentele geoistoriei; obiectele sunt cercetate prin metode specifice, susținute de tehnici și tehnologii în continuu progres, care determină acuratețea imaginilor obținute.

Imagini ale geografiilor pe care, în sens geologic, le putem numi recente, cunoaștem aproape în detaliu; în schimb, pe cele de la începutul formării Pământului, aproape deloc; le intuim mai mult, prin puținele informații primare rămase în rocile puternic transformate de convulsiile tectonice prin care au trecut. Iar „începuturile” înseamnă primele 500 de milioane de ani, în care crusta încinsă de vulcanii de dedesubt s-a întărit, răcită de apele oceanului

primordial, dar puternic zdruncinată de bombardamentul cosmic al relicvelor din formarea sistemului solar. Dintr-un asemenea teribil impact ar fi fost catapultată o parte de Pământ care a format Luna. Geologii „numesc aceasta perioadă” **Hadean** (de la *Hades*, zeul grec al infernului) sau **Priscoan** (din lat. *priscus* – „vechi, de început”). Doar câteva cristale de zircon din câteva locuri ale lumii sunt mărturiile concrete ale acestei perioade, craterele de pe suprafața Lunii și a planetelor sunt argumente dezbătute de specialiști în reconstituirea acesteia (Fig. 1).

Fig. 1. Imagini din Hadean. Erupțiile vulcanice au creat crusta Pământului. În craterele răcite s-a acumulat apa care va da naștere Oceanului primordial (picturi E. Salcăr-Berlescu).

Nici despre următoarele 1.5 miliarde de ani ai **Arhaicului** nu știm foarte mult, suficient însă pentru a ști că primele forme de viață s-au constituit de timpuriu, în creuzetul propriu al Pământului (nu importate de pe alte planete, cum s-a susținut și se mai susține), că plăcile tectonice se constituiseră și modificau prin mișcarea lor configurația geografică. Gradul de transformare (*metamorfism*), în general, mai scăzut al rocilor din cele două miliarde de ani ai **Proterozoicului**, care au urmat, a permis păstrarea destul de bună a indiciilor unor evenimente de natură diferită petrecute în acest enorm interval de timp: structuri ale organismelor, care, prin modul lor de viață, au modificat, treptat dar radical, ambianța planetei, de la cea dominată de gazele nocive vieții la cea bogată în oxigen, chiar fosile ale organismelor adaptate noii ambianțe. Începând cu ultimii 100.000 ani ai Proterozoicului, perioadă numită *Ediacaran* de la numele unei localități din sudul Australiei, putem avea imagini mai cuprinzătoare ale geografiilor Pământului (Fig. 2). Aici, în gresii vechi de cca 575 milioane de ani, au fost întâlnite urmele unor animale – diferit structurate – care, deși lipsite de învelișul scheletic care permite fosilizarea, s-au păstrat sub formă de impresiuni.

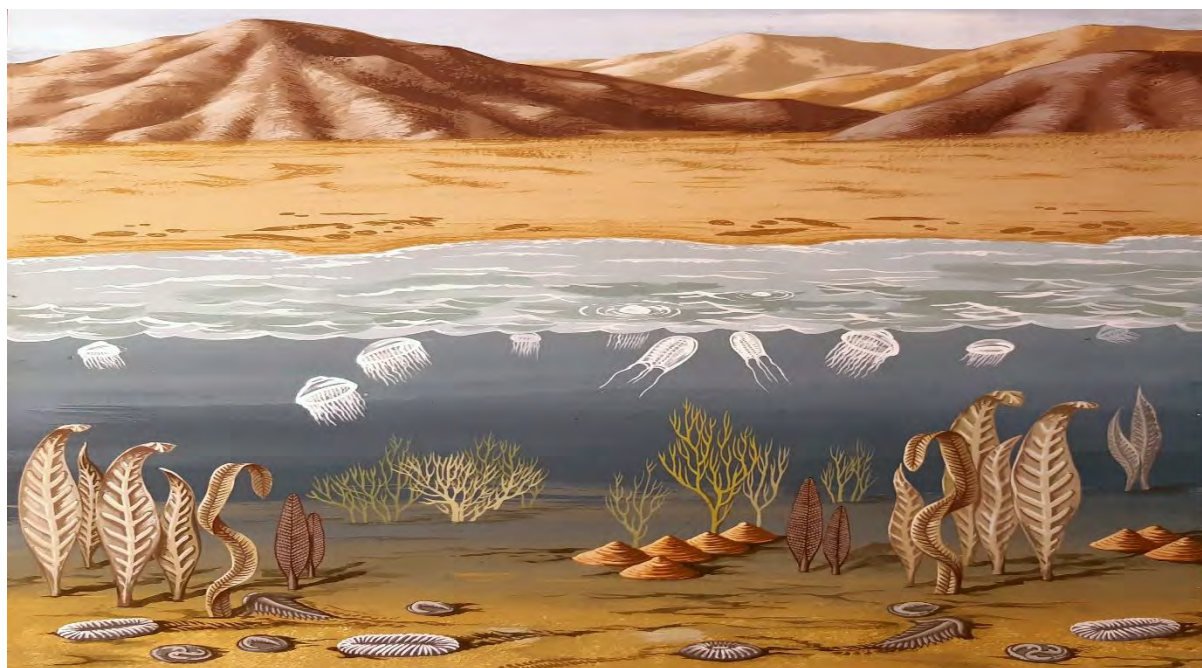

Fig. 2. Primele animale, diferit structurate, fără înveliș scheletic, ilustrează epoca Ediacaranului (600-542 milioane de ani). Organismele din primul plan sunt corali și nu alge, cum s-ar putea crede. (pictura E. Salcăr-Berlescu).

Pentru toate perioadele care au urmat Ediacaranului, cuprinse în Eonul Fanerozoic („al vieții evidente” – cum se traduce cuvântul din greaca veche; *phaneros* – vizibil și *zōē* – viață),

reconstituirea ambianțelor, chiar cu valori cantitative ale factorilor de mediu, este cuprinzătoare, cu atât mai mult cu cât urcăm pe scara timpului geologic. Pe lângă numeroase lucrări publicate în reviste de specialitate, cu înalt prestigiu științific, așa cum este publicația *Elsevier – Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, atlase cu reconstituiri ale aspectelor geografice din toate perioadele geologice au fost editate în toată lumea.

Reconstituirea paleogeografică este fundamentată pe ideea că, în trecut, au acționat pe Pământ aceiași factori modelatori ca și în prezent. Ideea a fost dezvoltată de-a lungul a două secole în forma unui principiu călăuzitor în cercetarea trecutului geologic: *principiul actualismului*. Inițiator al ideii a fost *James Hutton* (1727-1797), pentru care cei 6000 de ani, cât se credea în acea perioadă că au trecut de la formarea divină a Pământului, erau cu totul insuficienți. Observațiile sale din „Ținuturile Înalte” din Nordul Scoției, unde stratele¹ de roci deschise la suprafață însumează mii de metri grosime, îl conduseseră la ideea unei valori enorme, incalculabile, a vechimii Pământului. Raționamentul său era logic, deductiv: observase de-a lungul multor ani cât de încet crește grosimea unui strat la marginea unui râu sau într-o baltă, deci, dacă la fel s-au petrecut lucrurile și în trecut, sutele de metri din Highlands au multe zeci de mii, dacă nu chiar sute de mii de ani vechime. „Nimic, doar timp îi este necesar naturii pentru a forma rocile, relieful și tot ce vedem azi pe suprafața Pământului” este aforismul atribuit lui Hutton. Deși erezia era frapantă, faptul că pentru clericii și potențaii vremii vechimea Pământului nu era la fel de importantă ca locul său în univers a făcut ca Hutton să nu îndure supliciile lui Galilei.

Fondator al *actualismului* este Charles Lyell (1797-1875), tot scoțian, născut în anul morții lui Hutton, care, prin numeroase exemple și demonstrații, a dezvoltat ideea într-un principiu științific. „Prezentul este cheia trecutului” este aforismul principiului, spus cu măiestria geniului său de Eminescu în strofa a cincea a *Glossei* (1883):

„Viitorul și trecutul
Sunt a filei două fețe,
Vede-n capăt începutul
Cine știe să le-nvețe;
Tot ce-a fost ori o să fie
În prezent le-avem pe toate.”

¹ Pluralul folosit de stratigrafi, profesioniștii vârstelor geologice, este „strate”, nu „straturi”.

Există însă o importantă diferență între *actualismul* propagat de Lyell și accepțiunea modernă a principiului, ca urmare a progreselor în cercetarea geologică și a naturii, în general. Pentru Lyell și urmașii săi, factorii modelatori din trecut nu numai că au fost aceiași cu cei din prezent, dar și caracteristicile și intensitatea cu care au acționat au rămas neschimbate, ceea ce face ca varianta de început a principiului să fie cunoscută drept *uniformitarianism*.

După anii 1960, când cercetările geofizice asupra fundului oceanelor au înregistrat mișcarea plăcilor terestre, când cercetările asupra izotopilor stabili s-au dezvoltat, putând cuantifica parametri ai mediilor din trecut, au devenit evidente două aspecte care contrazic *uniformitarianismul*:

1. Forțele naturii nu au acționat în toate perioadele cu aceeași intensitate: vulcanismul a fost deosebit de activ în etapele de început ale Pământului; acumularea sedimentelor în mediile acvatice și acțiunea erozivă a apelor curgătoare au fost mai intense în perioadele de ridicare a munților (*perioade orogenice*).

2. Ambianța chimică a planetei a fost diferită în decursul geoistoriei: prima sa jumătate (cca 2.3 miliarde de ani) s-a desfășurat atât în medii acvatice, cât și terestre, lipsite sau cu un foarte scăzut conținut de oxigen. Regimul fluctuant al gazelor în atmosferă a determinat când încălziri puternice, când „glaciațiuni la scară globală”.

Totodată, în decursul secolului care i-a urmat lui Charles Lyell, a devenit tot mai evident că în istoria Pământului au survenit mari schimbări în raportul dintre suprafața mărilor și a uscatului, în privința reliefului și a climatului, a florelor și faunelor; iar aceasta s-a produs într-un timp relativ scurt. Contemporanul lui Lyell, Georges Cuvier (1769-1832), un eminent naturalist francez pe care Științele Vieții și ale Pământului îl rețin drept fondator al Anatomiei comparate și al Paleontologiei vertebratelor, intuia – mai mult decât putea să documenteze la acea vreme – asemenea schimbări, pe care le numea „catastrofe”.

Am ales să prezint în continuare câteva exemple de repere folosite în reconstituirea geografiilor din trecutul geologic, care să releve totodată caracterul schimbător al factorilor de mediu în decursul geoistoriei. Așa cum arătam înainte, obiectele indicative cercetate în acest scop sunt rocile, mineralele, structurile de diferite origini și fosilele.

Rocile. Acestea sunt un bun indicator al modului de formare, în special cele două mari categorii care-și păstrează, în mare măsură, caracterele primare: **rocile magmatice** – a căror formare este legată de activitatea vulcanică; și cele **sedimentare**, care cuprind roci cu

caracteristici proprii unei mari diversități de medii depozitionale, fiind, prin aceasta, rocile cele mai interesante în reconstituirea paleogeografică. Rocile sedimentare cuprind, pe de o parte, *roci clastice*, formate prin acumularea în bazinele de sedimentare a particulelor rezultate din eroziunea rocilor preexistente, și pe de altă parte *roci de precipitare*, formate prin depunerea materiei din soluții acvatică. Dintre acestea din urmă, **calcarele** sunt o componentă litologică obișnuită în mediile marine, cu o foarte mare diversitate de tipuri litologice, în funcție de raportul dintre fracția chimică – carbonatică – și cea clastică – fin-argiloasă – și, de asemenea, în funcție de tipul și frecvența resturilor organice. În schimb, în mediile continentale, rocile calcaroase sunt rar întâlnite, excepție făcând mediul lacustru și cel spelean, al peșterilor.

O categorie specială a rocilor carbonatice organogene și un excelent indicator al mediului depozitional o reprezintă **calcarele recifale** – construcții ale unor organisme diferite, care s-au succedat în timp, reflectând adaptări la schimbările din mediul marin. Deși diverse, organismele constructoare aparțin toate *bentosului sesil* (organisme fixate de fundul mării) și au trăit în colonii cu foarte mulți indivizi, de aceea efectul însumat al activităților lor sunt *recife* care pot avea întinderi foarte mari. În prezent, *Marea barieră de corali din nord-estul Australiei* se desfășoară pe o suprafață de peste 300.000 km², mai mare decât cea a României. Pe lângă întinderea în suprafață, construcțiile recifale au și o mare grosime; organismele cresc pe verticală, deasupra celor moarte se înalță construcțiile celor vii. De curând am aflat despre descoperirea unui recif înalt de peste 500 m înălțime („mai înalt decât Empire State Building”, cum titrează anunțul Agerpres din data de 28 octombrie 2020) în aceeași *Mare barieră de corali*. Prin activitatea lor fiziologică, organismele constructoare – așa cum sunt în prezent coralii, briozoarele (mici animale ale căror colonii se dezvoltă lateral asemenea mușchilor vegetali – *briofite*), unele alge calcaroase – rețin carbonatul de calciu, depozitându-l în structurile unui înveliș mineral de protecție. Indicațiile asupra parametrilor ecologici pe care le oferă construcțiile recifale din ultimele 480 milioane de ani sunt precise: ape calde, cu temperatură medie anuală între 23-28° C, salinitate 32-38 mg săruri/litru, adâncime sub 50 m, turbiditate (*suspensii din apă*) foarte redusă, aceasta pentru că turbiditatea inhibă precipitarea CaCO₃ și, totodată, reduce luminozitatea necesară dezvoltării algelor microscopice ce trăiesc simbiotic în coloniile de corali, asigurând acestora, prin fotosinteză, substanțele nutritive.

Cele mai vechi construcții recifale sunt datorate „bacteriilor-albastre” (*cyanobacterii*) și se numesc *stromatolite* (din gr. *stroma* – „strat”, *lithos* – „piatră”). Timp de 1.5 miliarde de

ani, între 2.5 și 1 miliard de ani în trecut, stromatolitele generate de cianobacterii au fost printre cele mai răspândite roci sedimentare și cele mai caracteristice acestei perioade.

Stromatolitele sunt compuse din alternanța des repetată a unui cuplu de două strate subțiri (*lamine*), unele de culoare închisă, altele de culoare deschisă. Cele închise la culoare reprezintă reziduul coloniei bacteriene, care forma un covor gelatinos în care erau reținute suspensiile fine din apă; laminele deschise la culoare reprezintă carbonatul de calciu precipitat din soluția de bicarbonați în urma fotosintezei acestor bacterii autotrofe (Fig. 3 a).

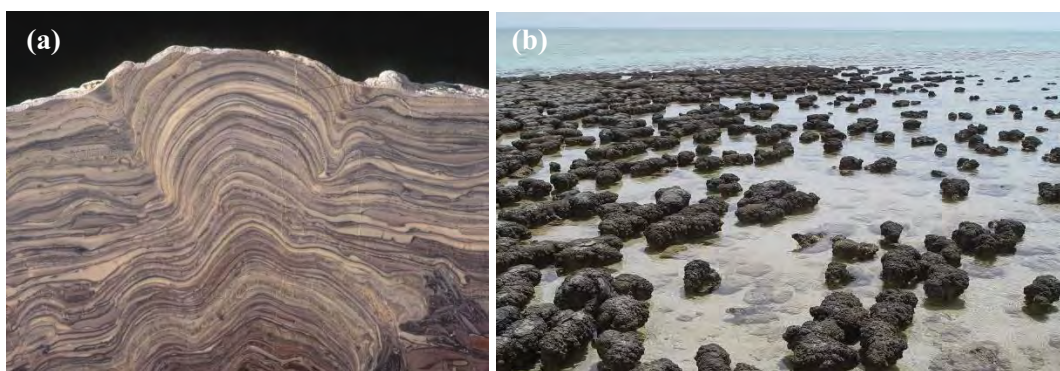

Fig. 3. Stromatolite. **(a)** Structura microlaminată a rocii; **(b)** reciful actual din vestul Australiei (*sursa Wikipedia*).

Efectul acestor construcții a fost oxigenarea progresivă a apelor marine, pornind de la totala absență a O_2 la începutul existenței cianobacteriilor. Mediul ușor oxidic pe care l-au creat în decursul celor 1.5 miliarde de ani de maximă dezvoltare a devenit advers dezvoltării cianobacteriilor, atunci când valorile O_2 din mări s-au apropiat, în urmă cu cca 600 milioane de ani, de cele actuale. După această vârstă, cianobacteriile au continuat să genereze stromatolite doar în apele slab aerate, care conservă condițiile primare în care ele s-au dezvoltat. Într-un asemenea mediu se dezvoltă în prezent recifii din „Golful Rechinului” din vestul Australiei (Fig. 3 b).

Primele construcții recifale în ape oxigenate, asemenea celor din prezent, aparțin *arheociatidelor* – animale coloniale asemănătoare spongierilor („bureți de mare”), înalte de doar câțiva cm (Fig. 4 a, b). Arheociatidele au fost animale caracteristice Cambrianului, perioadă a unei extraordinare dezvoltări a tipurilor de animale, cunoscută drept „explozia Cambriană”. Existența arheociatidelor a fost însă scurtă, doar în prima jumătate a perioadei, aprox. între 530 și 515 milioane de ani, după care au dispărut.

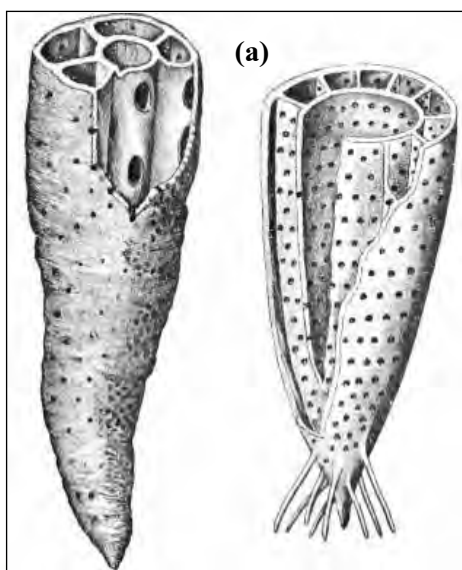
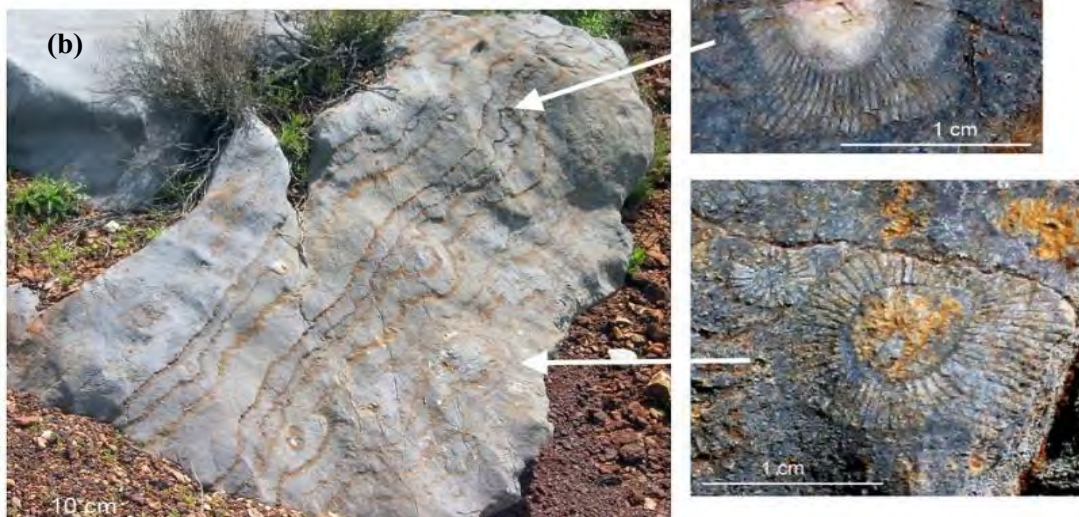

Fig. 4. (a) Reprezentare schematică a unui arheociatid, aspect extern și în secțiune; **(b)** Calcar construit de arheociatide, cu indicarea locului unor indivizi secționați transversal (Geoparcul Sierra Norte de Sevilla, Spania).

Locul în construcțiile recifale l-au luat o serie de precursori ai corailor din prezent: coralii rugoși și coralii tabulați. Coralii rugoși sunt numiți astfel deoarece peretele calcaros este brăzdat de riduri groase, aspre; caracteristică lor este dezvoltarea pereților (septe) din interiorul cupei calcaroase în cicluri de câte patru, de unde numele de tetracorali. Coralii rugoși sau tetracorali au avut atât reprezentanți solitari, cât și coloniali (Fig. 5 a). Coralii tabulați au denumirea legată de planșeele orizontale, suprapuse, din interiorul scheletului care este lipsit de septe verticale; spre deosebire de tetracorali, tabulații au fost doar coloniali (Fig. 5 b).

Singure sau împreună, cele două grupuri de corali au format recife în mările din timpul erei Paleozoice. Spre deosebire de arheociatide, ambele tipuri de corali au avut o existență îndelungată, de cca 300 de milioane de ani din Ordovician până la sfârșitul Permianului (480-250 milioane de ani).

Fig. 5. (a) Corali rușoși – tipuri solitare și coloniale; **(b)** Corali tabulați (*sursa Wikipedia*).

În decursul următoarelor ere, Mezozoic și Cenozoic, timp de 250 de milioane de ani până în prezent, principalii constructori de recife au fost și sunt *hexacoralii*, corali coloniali și solitari la care septele se dezvoltă în cicluri succesive de 6 (Fig. 6 a). Hexacoralii au apărut în Triasic, curând după dispariția corailor paleozoici, cu care se înrudesc. Fără îndoială, cele mai spectaculoase imagini ale vieții în mări sunt cele redată de coloniile de corali, adevărate opere de artă ale naturii, pe care se întrec să le surprindă scufundătorii (Fig. 6 b, c).

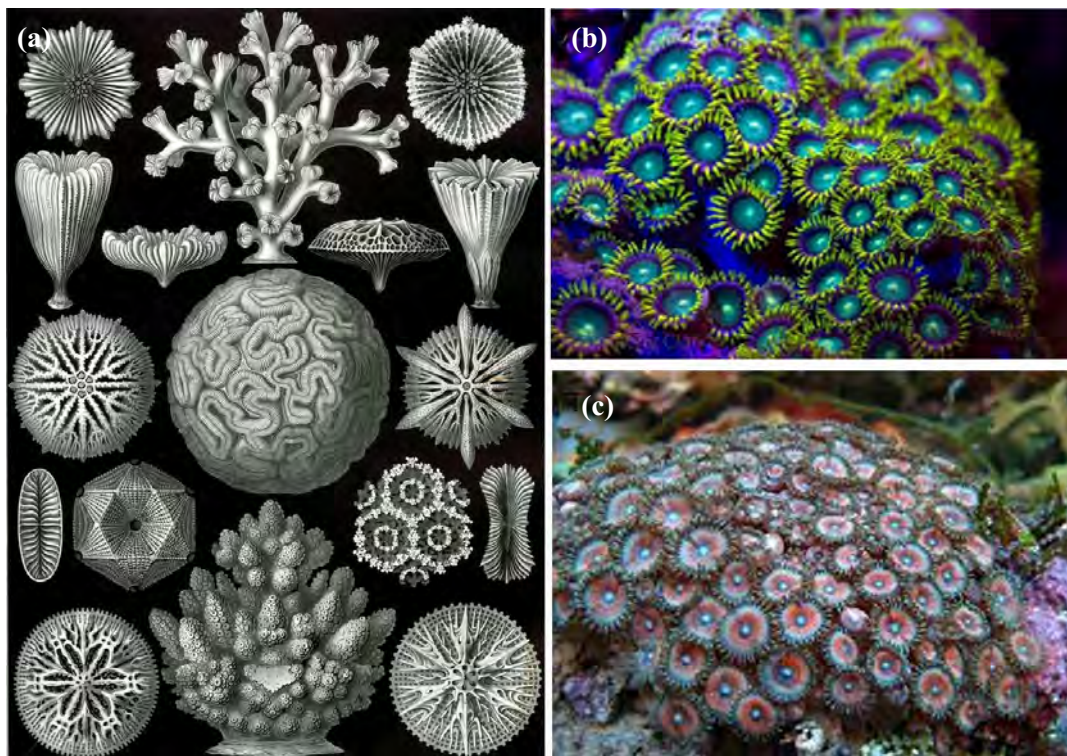

Fig. 6. (a) Hexacoralii fosili – tipuri solitare și coloniale; **(b, c)** Hexacoralii coloniali din prezent (*sursa Wikipedia*).

În construcția edificiilor recifale, coralilor li se alătură și alte organisme: alge calcaroase roșii și verzi, spongieri, briozoare. Există însă și animale care au format propriile lor recife, fără contribuția coralilor sau a altor animale. *Rudiștii*, bivalve coloniale care se fixau pe fundul mării, sunt unii dintre aceștia (Fig. 7 a, b).

Comparativ cu coralii, rudiștii erau mai puțin exigenți în privința condițiilor de mediu; admiteau temperaturi medii anuale sub 23° C (dar nu mai jos de 18° C) și turbiditate moderată. Existența rudiștilor a fost limitată la perioadele Jurasic și Cretacic, cele mai spectaculoase construcții ale lor datând din ultima parte a Cretacicului (Fig. 7 c). Una dintre acestea se află pe valea Crișului Repede, aproape de Bratca.

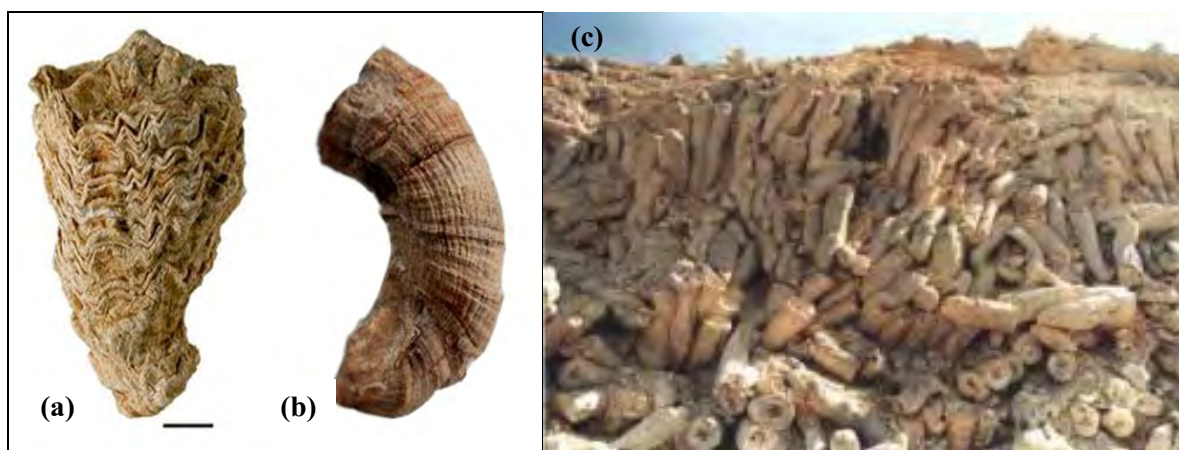

Fig. 7. Unii dintre cei mai comuni rudiști, (a) *Radiolites* și (b) *Hippurites*; (c) colonie de rudiști. După moarte rămâne construcția recifală.

Calcarele recifale, construite de corali cu contribuția algelor calcaroase și, uneori, a spongierilor și a altor animale, sunt bine reprezentate în formațiunile geologice de la noi din țară din a doua jumătate a Jurasicului și prima parte a Cretacicului (aprox. 168-125 milioane de ani), perioadă marcată printr-o încălzire globală.

Cele mai pitorești zone de *chei* – pasaje înguste din lungul văilor străjuite de creste calcaroase, așa cum sunt Cheile Dobrogei (Fig. 8), ale Dâmbovicioarei, Ialomiței, Oltețului, Crivădiei, Nerei, Râmețului, Turzii, Bicazului și multe altele – sunt săpate în calcare de această vârstă, în care contribuția organismelor constructoare a fost importantă.

Fig. 8. Cheile Dobrogei reprezintă un pitoresc vestigiu al Mării jurasice, cu atoli de corali și spongieri (foto Ioan Scutelnicu).

Mineralele. Deși majoritatea mineralelor își au originea în zonele adânci și fierbinți ale Pământului, neajutând prea mult cu informații la reconstituirea condițiilor de la suprafață, există o serie de minerale care ilustrează condițiile climatice sau alte caracteristici ale mediului în care s-au format.

Oxizii și hidroxizii fierului (**hematit**, **limonit**), care imprimă rocilor culori în tonuri de roșu și roșu-gălbui, reflectă mediul atmosferic oxidant, într-un climat cald, lipsit de ploi abundente, în care rocile s-au format. Culoarea roșie este predominantă la rocile formate pe uscat, dar este întâlnită și la cele marine în urma proceselor de alterare în ambianța oxidică de la suprafață, urmând exondării lor; mineralele cu conținut în fier (silicați, sulfuri, carbonați) din compoziția acestor roci sunt transformate în timp, la contactul cu atmosfera, în oxizi și hidroxizi de fier (Fig. 9 a).

În medii aride, nisipoase, caracteristice sunt agregatele de cristale de ghips (sulfat de calciu) sau baritină (sulfat de bariu), formate prin evaporare, rezultând așa numiții „trandafiri de deșert” (Fig. 9 b).

Fig. 9. (a) „Piramidele de pământ” de la „Râpa Roșie” de lângă Sebeș ilustrează climatul cald și regimul oxidant în care depozitele clastice (pietriș, nisip, argilă) s-au format într-un sistem fluviatil la sfârșitul Cretacicului. Câteva oase de dinozauri au fost descoperite aici; **(b)** Cristale tabulare de ghips congrescute, asemenea petalelor, se întâlnesc peste tot în deșert (*sursa Wikipedia*).

Sideritul (din gr. *sideros* – fier), un carbonat al fierului, formează concrețiuni sferice sau elipsoidale în medii acvatice, puțin adânci ale mării, în lacuri sau în mlaștini, fiind un bun indicator al unui mediu sărac în oxigen însă bogat în materie organică. **Glauconitul** (gr. *glaukos* – verde-albăstrui) este un silicat al fierului, bogat în potasiu, un alt mineral indicativ pentru mediul marin slab oxigenat și cu o temperatură variabilă, inclusiv în apele mai reci din adâncime.

Structurile reprezintă repere importante în reconstituirea condițiilor de formare ale rocilor sedimentare. Un foarte bun indicator este **stratificația**, care reflectă modul în care

sedimentele s-au acumulat. Acest criteriu permite distingerea cu ușurință a depozitelor de origine marină față de cele continentale, cu condiția ca suprafața pe care apar deschise rocile să fie suficient de mare. Rocile marine apar în strate cu grosimi variabile, în funcție de persistența unor anumite caracteristici ale mediului depozitional. Ele au o mare extindere laterală, spre deosebire de rocile formate în medii continentale, caracterizate prin bazine restrânse spațial astfel încât continuitatea lor laterală este limitată (Fig. 10 a, b).

Fig. 10. (a) Stratele formate în mediul marin au continuitate laterală; **(b)** cele formate de râuri și, în general, în mediile de la suprafață, au continuitate restrânsă: stratul de gresie trece lateral la unul argilos, indicând schimbarea în spațiu limitat a condițiilor de sedimentare.

Păstrarea caracterului orizontal și paralel în succesiunea verticală a stratelor este indicativ pentru continuitatea unei sedimentări, neperturbate de schimbări în ritmul de acumulare. Din contră, stratificația cu unghiuri care se schimbă și se întretaie semnifică fluctuații atât ale ritmului de acumulare, cât și ale sensului de transport al sedimentelor. Stratificațiile „oblică” și „încrucișată” care reflectă aceste situații sunt întâlnite atât în cazul depozitelor marine, formate la mică adâncime unde acțiunea valurilor este intensă, dar și a celor continentale atât în mediul acvatic-fluviatil cât și în cel deșertic în care transportul este eolian (Fig. 11 a). Caracterile geometrice ale acestor tipuri de stratificație, care diferă între aceste medii, permit recunoașterea lor. Caracteristice pentru mediul continental sunt, de asemenea, crăpăturile de uscare (Fig. 11 b).

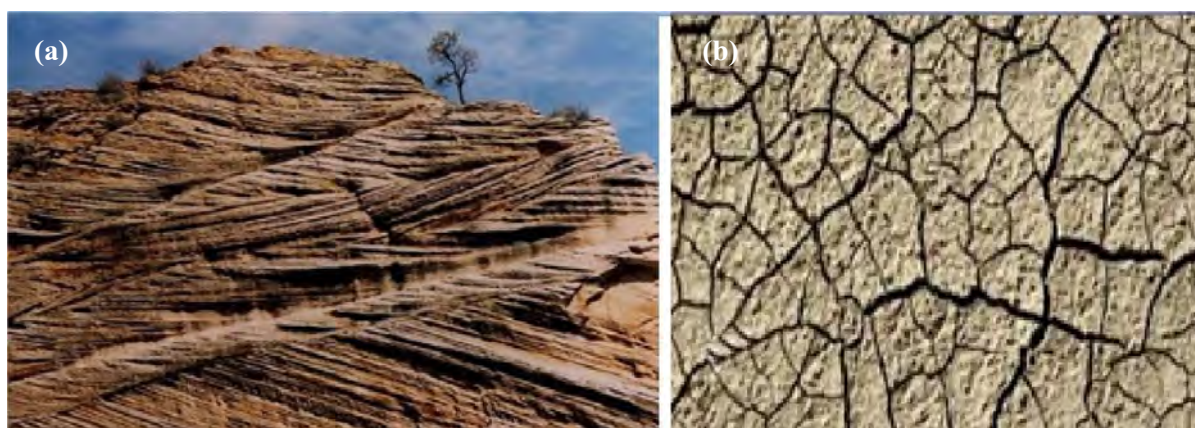

Fig. 11. (a) Gresii cu stratificație încrucișată de tip eolian, caracteristice deșerturilor (*sursa Wikipedia*); **(b)** Crăpăturile formate pe solul întărit marchează perioadele îndelungate de ariditate.

Un tip special de structură caracteristică zonelor adânci ale mărilor este cel al formațiunilor de *fliș*, nume derivat dintr-un cuvânt german însemnând „curgere”. Formațiunile de fliș sunt alcătuite din sedimente clastice ce provin din eroziunea reliefului de pe uscat, transportat în mare și apoi cărat de curenții marini în lungul platoului continental (*shelf*) până în zona *taluzului*, care leagă prelungirea continentală a mării de domeniile adânci. Pe această pantă de 4-7 grade materialul se acumulează treptat, rămânând în echilibru până când el alunecă și formează un curent turbionar din care particulele se depun în ordinea greutății: întâi cele mari apoi, descrescător, cele mai fine; astfel rezultă *structura granoclasată* a stratului, numit *turbidit* (Fig. 12 a). Procesul de acumulare este repetitiv și de lungă durată, ceea ce determină caracterul ritmic al formațiunilor de fliș și marea lor grosime, uneori de ordinul câtorva mii de metri (Fig. 12 b). Formarea turbiditelor este strâns legată de procesele orogenice de ridicare a lanțurilor de munți asociate mișcării

plăcilor tectonice care compun scoarța terestră. Compresiunea exercitată de aceste mișcări determină activarea proceselor de eroziune a ariilor continentale în curs de ridicare, furnizând astfel materialul elastic, care este transportat în mediul marin și depus în modul arătat la baza taluzului continental.

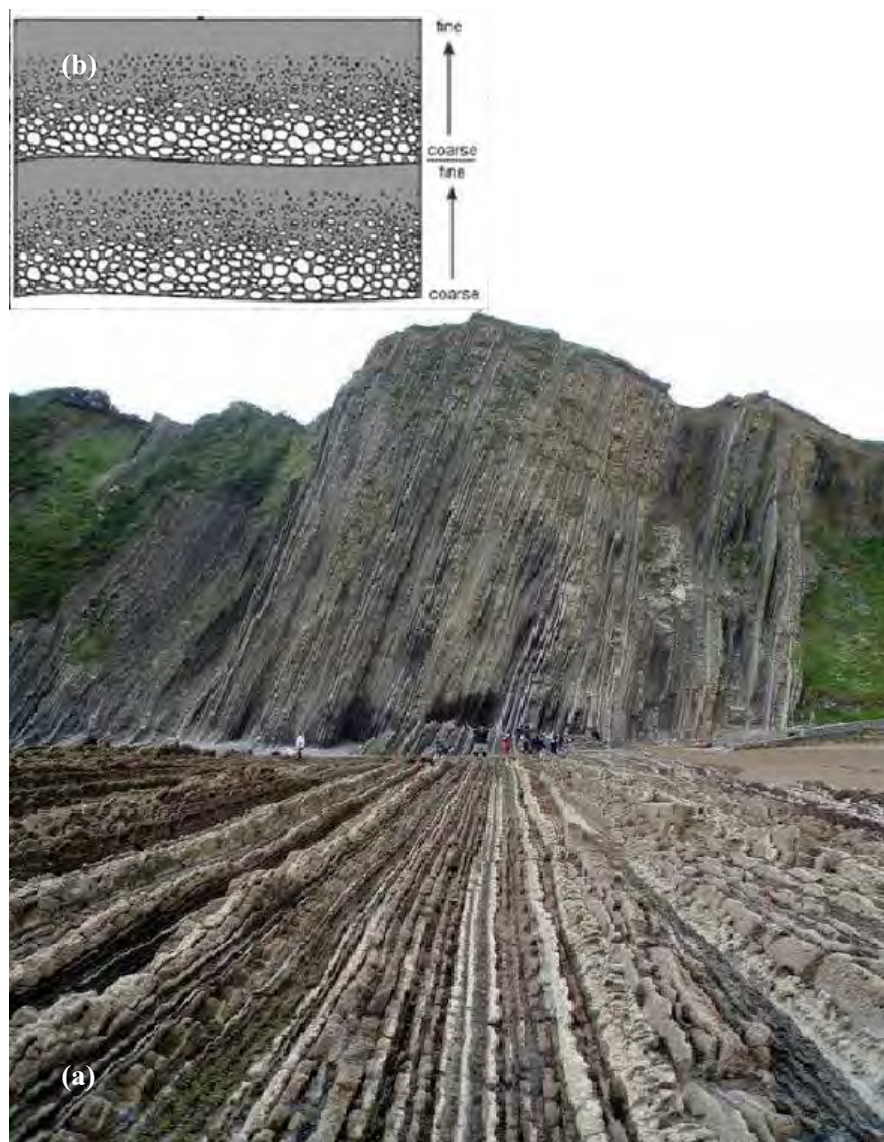

Fig. 12. (a) Stratele de turbidite, formate din cuplul marnă-calcar, se succed monoton, pe câteva mii de metri, în cadrul flișului de la Zumaya – în Geoparcul Basque Coast din Spania. Poziția verticală a stratelor indică presiunile tectonice la care au fost supuse în etapa de ridicare din bazinul marin; **(b)** Structură granoclasată, caracteristică turbiditelor, în care fracția elastică grosieră este concentrată la baza stratului, granulația scăzând spre partea superioară (*sursa Wikipedia*).

Fosilele sunt un excelent indicator al mediilor de viață din trecut, adăugând această calitate celei de reper principal al cronologiei geologice. Cuvântul derivă din latină – *fossilis* și înseamnă „scos din pământ” – acesta a fost și sensul dat la început noțiunii de fosil, tot ce se scoate din pământ din natura minerală: pietre, minerale, obiecte arheologice și fosile în sensul modern. În vechiul sens al noțiunii erau, deci, cuprinse toate acele obiecte ale geologiei (roci, minerale, structuri și fosile), despre care spuneam mai sus că susțin interpretarea geografiilor din trecut; ba chiar mai mult, acestora le pot fi asociate și obiecte ale preistoriei și istoriei vechi umane.

Ceea ce diferențiază în reconstituiri fosilele de celelalte obiecte geologice este că plantele și animalele pe care fosilele le reprezintă dau culoare și dinamism reconstituirilor. Nu există imagini artistice ale lumilor din trecut, prezentate în atlasele dedicate preistoriei Pământului, în care formele de viață să lipsească – evident, cu excepția epocilor de început când viața încă nu se înfiripase (un asemenea atlas, bine documentat, este cel al lui Douglas Palmer, apărut în 1999 în SUA, publicat în anul 2000 în versiune română de Editura Aquila '93, din Oradea).

În imaginile reconstituirilor, fosilele interpretate în mod actualistic (în raport cu organismele din prezent) sunt integrate mediilor de viață, cu relief și adâncime a apelor, cu climatul ilustrat prin culoarea peisajelor, cu relațiile dintre ele (Fig. 13 a, b).

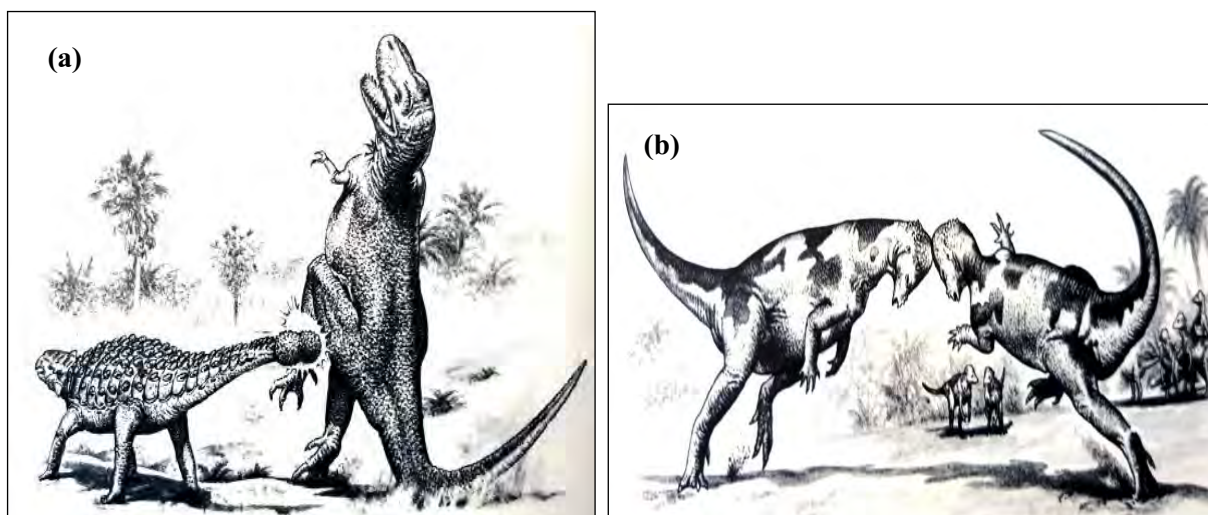

Fig. 13. Reconstituiri ale disputelor dintre dinozauri. **(a)** Un ankylozaur se apără de un tiranozaur, folosind „ghiulele” osoase de la capul cozii; **(b)** Doi pachicefalozauri („cu capul gros”) se luptă violent pentru supremația în grup, lovindu-și frunțile osoase, puternic întărite (din D. Norman, 1985).

Nu numai fosilele în sine însuflețesc peisajele din trecut, dar și urmele lăsate de acestea (Fig. 14 a, b, c).

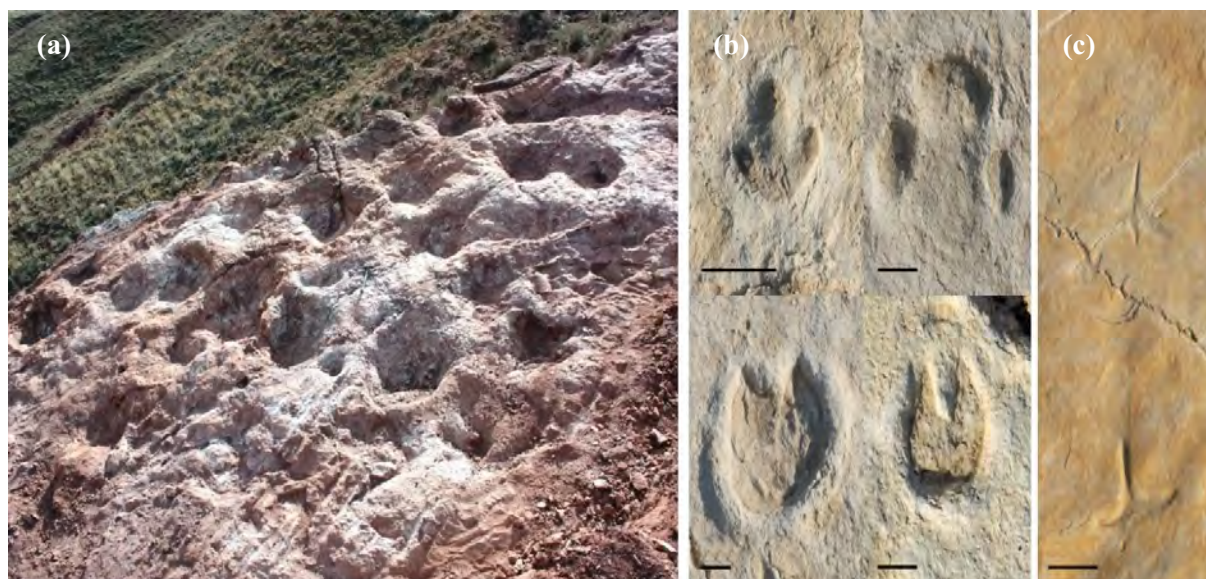

Fig. 14. Urmele pașilor documentează aspecte din viața animalelor, pe care structurile scheletice nu le relevă. **(a)** Pământul, frământat sub pașii grei ai giganților dinozauri sauropozi (Geoparcul Maestrazgo din Spania); **(b)** Urme ale pașilor unor mamifere paricopitate și imparicopitate și cei ai unor păsări periacvatic; **(c)** Oligocen – Geoparcul Luberon din Franța.

Principiul actualismului este bine ilustrat de către unele organisme care, în decursul timpului geologic, și-au schimbat cerințele față de anumiți factori ai mediilor de viață, de exemplu față de adâncimea apelor în cazul organismelor bentonice sau față de salinitatea apelor marine, sub presiunea altor organisme mai bine adaptate. Astfel, unii bureți de mare (*spongierii hexactinelizi*) care, în a doua parte a erei Paleozoice și în Mezozoic, trăiau în zonele puțin adânci ale mării, sunt cunoscuți în prezent la adâncimi de sub 200 m până la sub 7000 m.

Cazuri similare sunt ilustrate de unele brahiopode, de moluștele monoplacofore, de crinoidee, care, după perioade de avânt evolutiv, s-au retras din zonele puțin adânci ale șelfului, mai propice vieții prin abundența resurselor nutritive, spre domeniul mai auster al apelor adânci, mai sărac în resurse dar fără adversari. Nautilul din prezent (*Nautilus pompilius* și alte câteva specii), o adevărată „fosilă vie”, are strămoși care dominau viața în zonele cele mai fertile ale mărilor; apariția amoniților – competitori redutabili din același grup cu al cefalopodelor ca nautilii – i-a constrâns să se retragă în adâncuri (Fig. 15).

Fig. 15. Nautilul (*Nautilus*) alături de „crabul-potcoavă” (*Limulus*) și de „arborele pagodelor” (*Ginkgo*) sunt între cele mai cunoscute „fosile vii”. Strămoșii nautilului (a) și ai „crabului-potcoavă” (b) trăiau în mările de la începutul Paleozoicului, în urmă cu peste 450 de milioane de ani. *Ginkgo biloba* (c) pe care o întâlnim și în unele dintre parcurile noastre, are strămoși cu circa 270 de milioane de ani „mai tineri”.

Un alt capitol din paradigma evoluției – disparițiile sau *extincțiile biologice* – este ilustrat de către fosile. Cinci mari extincții sunt consemnate în decursul geoistoriei, la sfârșitul perioadelor Ordovician (444 milioane de ani), Devonian (375 milioane de ani), Permian (251 milioane de ani), Triasic (200 milioane de ani) și Cretacic (66 milioane de ani), rata disparițiilor variind între 70 și 90% din fauna existentă atunci.

Recunoașterea de către studiile paleontologice a acestor momente de „criză biologică” a declanșat interesul pentru aflarea cauzelor, angrenând în discuții nu numai profesioniști ai mai multor domenii implicate, dar și amatori ai ficțiunilor științifice (pentru care, oricare ar fi fost cauzele extincțiilor din trecut, ele sunt o amenințare pentru viitorul planetei).

„Catastrofe”, așa cum le numea Georges Cuvier, dar la scară mult mai mică, s-au produs și se produc continuu atunci când factorii naturali ai mediului sunt perturbați. Un spectaculos exemplu este cel al „plăcii cu amoniți” de la Digne (sudul Franței) unde, pe o suprafață restrânsă de 350 m, se cunosc resturile a cca 1500 de amoniți, aproape toți din aceeași specie – *Coroniceras multicoatum* – de la începutul Jurasicului.

Indivizi bătrâni, de până la 70 cm în diametru, sunt întâlniți alături de unii foarte tineri, cu diametru de câțiva cm – sugerând o „moarte în masă” cauzată, poate, de o răcire instantanee a apelor (Fig. 16).

Fig. 16. Stratul cu sute de amoniți jurasici de la Digne – Franța. Geoparcul UNESCO Haute Provence.

Municipalitatea orașului japonez Kamaishi a plătit în anul 1992 o mare sumă de bani pentru o replică a plăcii cu amoniți, pentru a fi expusă în oraș. Nu știm dacă din interes științific sau ca subtil avertisment la ce ne așteaptă, dacă nu vom proteja mărire și tot ce ne înconjoară.

Mulțumiri: Multe mulțumiri lui Ioan Scutelnicu pentru ajutorul dat în ilustrarea articolului.

Bibliografie

Grigorescu D., 2003. *Stratigrafie și Geologie istorică*. Partea 1-a Stratigrafie: Reconstituirea paleogeografică: 103-124. Editura Ars Docendi, București.

Norman D., 1985. *The illustrated encyclopedia of dinosaurs*. Salamander Books Ltd.

Palmer D., 2000. *Atlasul Lumii Preistorice*. Editura Aquila '93, Oradea.

Stanley M.S., 1999. *Earth System History*. W.H.Freeman & Co. New York.

Dacian și Romanian – etaje în stratigrafia timpului geologic din Balcani

Dan Grigorescu

Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
dangrig84@yahoo.com

Mihaela Melinte-Dobrinescu

Institutul Național de Geologie
și Geoecologie Marină
melinte@geoecomar.ro

Scară timpului geologic s-a constituit în decursul ultimelor două secole prin asamblarea virtuală a secvențelor litologice din diverse regiuni ale Pământului, în care stratele¹ se succed neîntrerupt, demonstrând cuprinderea întregii durate a celor mai mici diviziuni ale acestei scări – *etajele*, iar prin fosilele conținute sunt ilustrate aspecte evolutive reprezentative aceluia interval de timp.

Arătam în articolul precedent din această carte, *Calendarul Pământului*, că fosilele sunt baza cronologiei geologice, dar aceasta doar pentru ultimele 540 de milioane de ani, în care resturi ale organismelor care au trăit se întâlnesc cu o diversitate și frecvență care permit folosirea lor drept indicatori ai timpului geologic. Acest capitol al istoriei geologice este numit **Fanerozoic**, însemnând „viață evidentă” (*phaneros* – vizibil, *zōē* – viață, în greaca veche). În depozitele ce cuprind cea mai mare parte a istoriei Pământului, de la formarea primei sale cruste întărite și până la începutul Fanerozoicului, timp de patru miliarde de ani (88 % din întreaga istorie geologică), fosilele sunt foarte rare și, mai ales, lipsite de structurile minerale (cochilii, carapace), care permit conservarea resturilor organice. Pentru acest enorm interval de timp, numit, în general, **Precambrian** (*Cambrianul* este prima perioadă a „timpurilor fosilifere”), în care rolul de reper cronologic al fosilelor nu poate fi folosit, se

¹ Nu mă pot deziece de colegii mei stratigrafi români, care dintotdeauna au folosit, contrar filologilor, pluralul „strate” și nu „straturi”, cum este recomandat. Asta tocmai pentru a distinge obiectul de bază al unei științe – Stratigrafia – de celelalte tipuri de *straturi*.

apelează la indicatori petrografici și mineralogici, dar, mai ales, la datările radiometrice, care redau vârsta depozitelor în multipli ai anului.

Ce înseamnă „asamblare virtuală a secvențelor”? Cercetări stratigrafice sunt desfășurate pe întreaga suprafață a planetei, în scopul elaborării hărților geologice – documentul principal ce ghidează căutarea resurselor minerale de tot felul (zăcămintele de minereuri, de petrol și gaze, ape minerale). Cercetarea atentă a straturilor, pe care o implică cartarea geologică, poate conduce la descoperirea fosilelor.

Paleontologii, profesioniști ai organismelor din trecutul geologic, totdeauna prezenți în echipele cercetătorilor stratigrafi, colectează atent fosilele descoperite, iar apoi, în laborator, stabilesc căror categorii sistematice le aparțin acestea, le reconstituie evoluția: intervalul cronologic al existenței, arealul geografic ocupat, relațiile filogenetice, de descendență și înrudire cu alte organisme. În urma acestor cercetări minuțioase, a consultărilor între specialiști cu preocupări comune, a dezbaterilor din reuniuni științifice internaționale, a rezultat „asamblarea secvențelor” pe baza fosilelor identificate drept caracteristice unor anumite intervale de timp, în succesiunea lor cronologică. „Secvențele” au atât o semnificație materială: volumul depozitelor în care au fost întâlnite „fosilele caracteristice”, cât și una abstractă – timpul existenței lor, cuantificat radiometric. În urma cercetărilor, a dezbaterilor și a rezoluției forului științific specializat, *Comisia internațională de Stratigrafie*, a rezultat Scara timpului geologic. Fiecare dintre treptele acestei scări, numite *etaje*, este desemnată printr-o secțiune geologică, considerată drept cea mai reprezentativă pentru intervalul respectiv, denumită *stratotip*.

Ce înseamnă „secțiunea cea mai reprezentativă” în cazul unui *stratotip*? Conform regulilor internaționale, secțiunea-tip sau stratotipul trebuie să cuprindă succesiunea stratigrafică completă a acelui interval de timp, adică depunerea sedimentelor să se fi desfășurat continuu, fără întreruperi semnificative (să nu aibă *lacune*, în termeni stratigrafici), să aibă limitele – inferioară și superioară –, marcate prin fosile caracteristice fazelor respective. În marea majoritate a cazurilor, secțiunile-tip au fost alese în deschideri naturale săpate de râuri sau formate prin prăbușiri sau alunecări de teren. Doar în cazuri excepționale, atunci când la suprafață nu au fost întâlnite secțiuni reprezentative, stratotipurile au fost desemnate în foraje.

Condiția de accesibilitate este, de asemenea, inclusă în regulile internaționale pentru desemnarea unui stratotip, regiunile foarte accidentate, cu versanți abrupti și complicații tectonice sau în teritorii cu conflicte politice, sunt evitate în alegerea unui stratotip.

Numele unui *stratotip* de etaj este legat de cel al regiunii unde a fost stabilit. Câteva exemple: *Eifelian* – numele unui etaj al perioadei Devonian – derivă de la numele regiunii Eifel din nordul Germaniei, *Bathonian* – etaj al Jurasicului, de la regiunea orașului Bath, din sud-vestul Angliei, sau *Lutețian* – etaj al Eocenului, de la numele latin al Parisului, *Lutetia*.

Totdeauna sunt dezbateri între specialiști din țări diferite în jurul stabilirii unui *stratotip*: deseori acestea continuă pe durata multor ani, urmând ca membrii Comisiei internaționale de Stratigrafie să decidă. Aceasta pentru că sunt mai multe regiuni în lume, în care condițiile pentru stabilirea unui stratotip sunt îndeplinite: continuitate depozitională, conținut fosilifer bogat, relevant pentru evenimentele paleobiologice ale perioadei respective etc.; între propunerile venite din diferite zone, este desemnată cea care întrunește cel mai bine condițiile de reprezentativitate a perioadei. Secțiunea aleasă devine *stratotip global*, iar limita care o delimitează de etajul precedent este marcată în teren cu „Vârful de aur” (*Golden Spike*) (Fig. 1).

Fig. 1. Festivitatea de marcare prin „Vârful de aur” (*Golden spike*) a limitei stratigrafice Toarcian/Aalenian (Jurasic inferior/Jurasic superior) în localitatea Fuentelsaz din Aragon (Spania).

Stabilirea sincronismului unor evenimente din trecutul geologic, între regiuni mult depărtate, reprezintă un domeniu principal al Stratigrafiei, cunoscut sub numele de *corelare stratigrafică*.

Corelarea stratigrafică fundamentează reconstituirea istoriei geologice, de la începutul acesteia până în prezent, totodată modalitatea practică de a descoperi substanțele minerale în regiuni în care condițiile de formare a unor substanțe utile erau întrunite la un moment dat. Metodele corelării stratigrafice sunt variate și complexe, pe lângă cele paleontologice sunt implicate și cele sedimentologice, geochimice și geofizice.

Fosilele, pe baza cărora a fost elaborată scara timpului geologic, nu permit sincronizările între regiuni foarte depărtate, decât atunci când acestea sunt cuprinse în arealul de dezvoltare al organismelor care au caracterizat acel moment. Cum însă, factorii de mediu, de care depinde existența organismelor sunt schimbători de la o regiune la alta, în funcție de relief, de climat, în același moment sunt mări și oceane, zone montane și de deșert, scara internațională a timpului geologic nu poate fi folosită în corelările la mari distanțe, decât prin vârstele în milioane de ani, care au fost adăugate scării relative a timpului, prin datarea radiometrică, care reprezintă repere cronologice absolute.

Schimbările geografice, atât la scară planetară, cât și regională, determinate de mișcările tectonice prin care depozitele acumulate pe fundul marilor sunt ridicate, formând șiruri de munți, modifică radical mediile de viață, organismele care trăiau în mări dispar, altele adaptate noilor condiții le iau locul. Asemenea schimbări profunde fragmentează regiunile care, înainte, erau cuprinse într-un areal relativ unitar prin condițiile de mediu, impunând, din punct de vedere stratigrafic, elaborarea unor scări geocronologice cu valoare regională, pe baza evoluției organismelor din noile medii de viață.

În regiunea Mediteranei, apropiată țării noastre, importante mișcări tectonice au avut loc în ultimele 25 milioane de ani, când lanțul muntos din sud-estul Europei – Alpii Orientali, Carpații, Balcanii, Munții Crimeii și ai Caucazului – și-a început ridicarea, fragmentând astfel Oceanul Tethys în două sectoare: Tethysul Occidental sau Tethysul remanent și Tethysul Oriental sau Paratethys, cu limita dintre ele în regiunea Vienei.

Fig. 2. Cele două sectoare ale Oceanului Tethys: Tethys occidental și Paratethys, separate în Miocen în urma ridicării lanțului alpin al Europei de sud-est (sursa Wikipedia).

În urma separării, *Tethysul occidental* a continuat să comunice cu Oceanul Atlantic, păstrându-și astfel salinitatea normală pentru oceane (aprox. 30-32 mg. săruri/litru), în timp ce *Paratethysul* a devenit un bazin închis, legătura cu Tethysul Occidental fiind restabilită doar pentru scurte perioade. Întreruperea acestei legături a determinat reducerea treptată a salinității, în special datorită aporturilor de ape dulci ale unor mari fluvii, predecesoare ale Dunării, Nistru, Bug și Volga (Fig. 2).

Separarea celor două sectoare ale Tethysului a indus modificări ecologice importante, reflectate de asociațiile biologice: în *Tethysul occidental* au continuat să supraviețuiască organismele *stenohaline* (adaptate salinității normale): corali, cefalopodele, echinodermele, în timp ce în Paratethys s-au dezvoltat organismele adaptate apelor cu salinitate redusă (*salmastră*), în special moluște (bivalve și gastropode), ostracode, anumite foraminifere. Pe lângă reducerea salinității, separarea a determinat și o scădere a adâncimii apelor din Paratethys, în funcție de care a început individualizarea unor mici bazine în cuprinsul său, cu particularități ecologice, legate în special de salinitate, de la Vest spre Est: bazinul Panonic, bazinul Dacic, bazinul Pontic (Euxinic) și bazinul Caspic (Fig. 3). Bazinul Panonic ocupa cea mai mare parte a Ungariei și sudul Slovaciei, bazinul Dacic – sudul României, din zona de

curbură până în vestul Olteniei și nordul Bulgariei, bazinele Pontic și Caspic – suprafețe mai extinse în jurul Mării Negre și Mării Caspice.

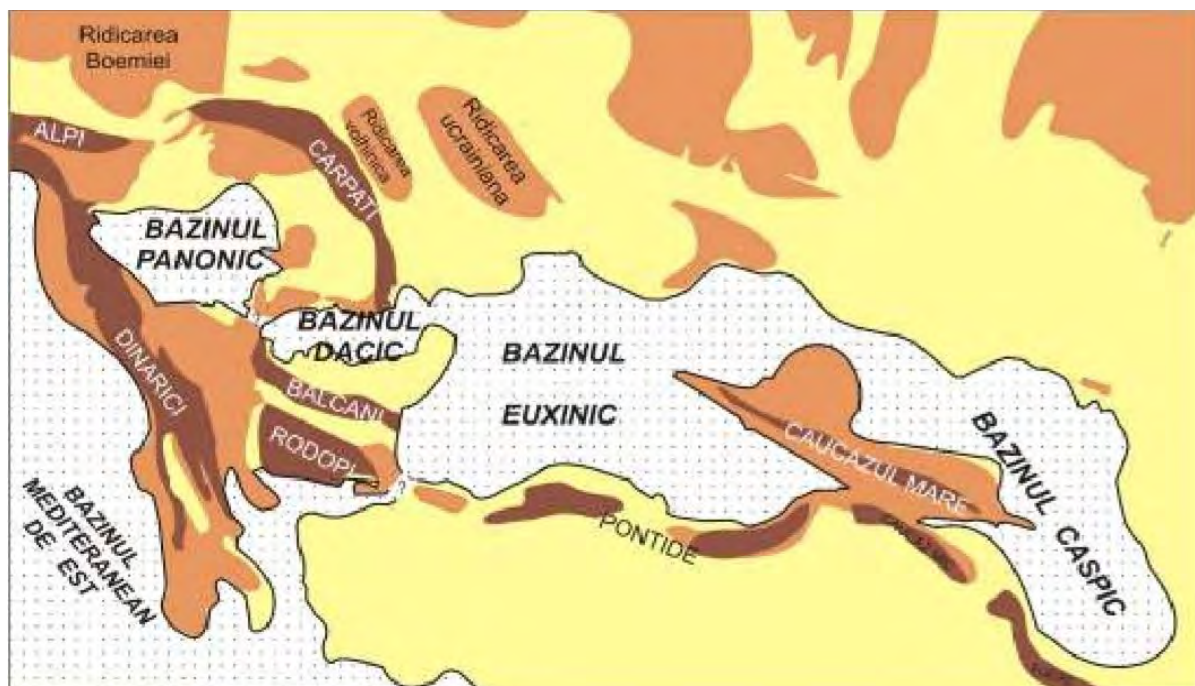

Fig. 3. Bazinele componente ale Paratethysului (din Jipa și Olariu, 2009).

Bazinele au comunicat între ele în decursul celei mai mari părți a Miocenului (23-7.2 milioane de ani). Faza celei mai extinse legături a avut loc în Sarmatianul mediu (aprox. 11-9.5 milioane de ani), când aceleași specii de moluște și mici crustacee (ostracode), care sunt cei mai buni indicatori ai acestei perioade, se întâlnesc în toate bazinele (Fig. 4). Temporar și pentru scurtă durată a fost reluată și legătura Paratethysului cu Tethysul occidental, ultima oară la finele Miocenului (7.2-5.3 milioane de ani), pe fondul „crizei Messiniene”, când comunicarea Tethysului occidental cu Atlanticul a fost întreruptă.

Consecința acestei întreruperi a fost secarea treptată a unei mari părți a Mării Mediterane, prin evaporare locul mării fiind luat de o serie de lagune hipersaline. Din acestea au rezultat depozite groase de câteva mii de metri, de ghips și sare, iar pe uscatul format, elefanții africani au pătruns în Europa (Fig. 5). Legătura Mediteranei cu Atlanticul s-a reluat la sfârșitul acestei perioade, prin Gibraltar. Această legătură funcționează și în prezent.

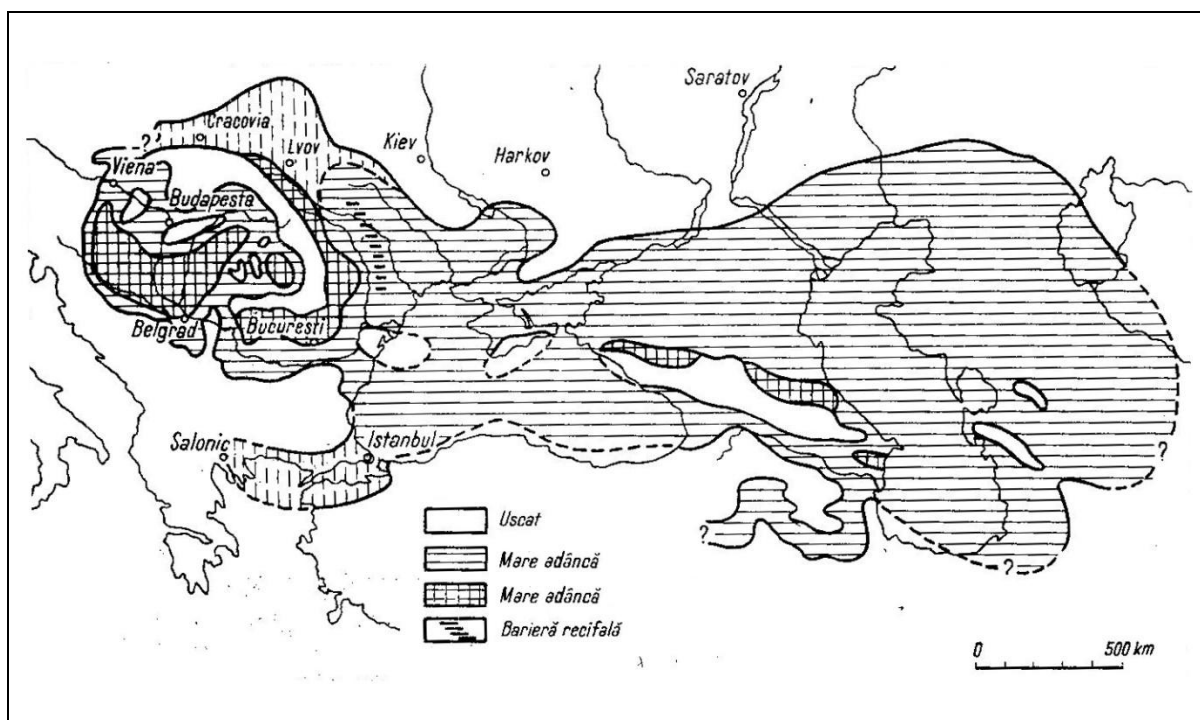

Fig. 4. Paleogeografia Paratethysului în Sarmațianul mediu (Basarabian, 11-9.5 milioane de ani) – etapă de maximă extindere a mării, când largi culoare de legătură au funcționat între bazinele componente (din Emilia Saulea, 1967).

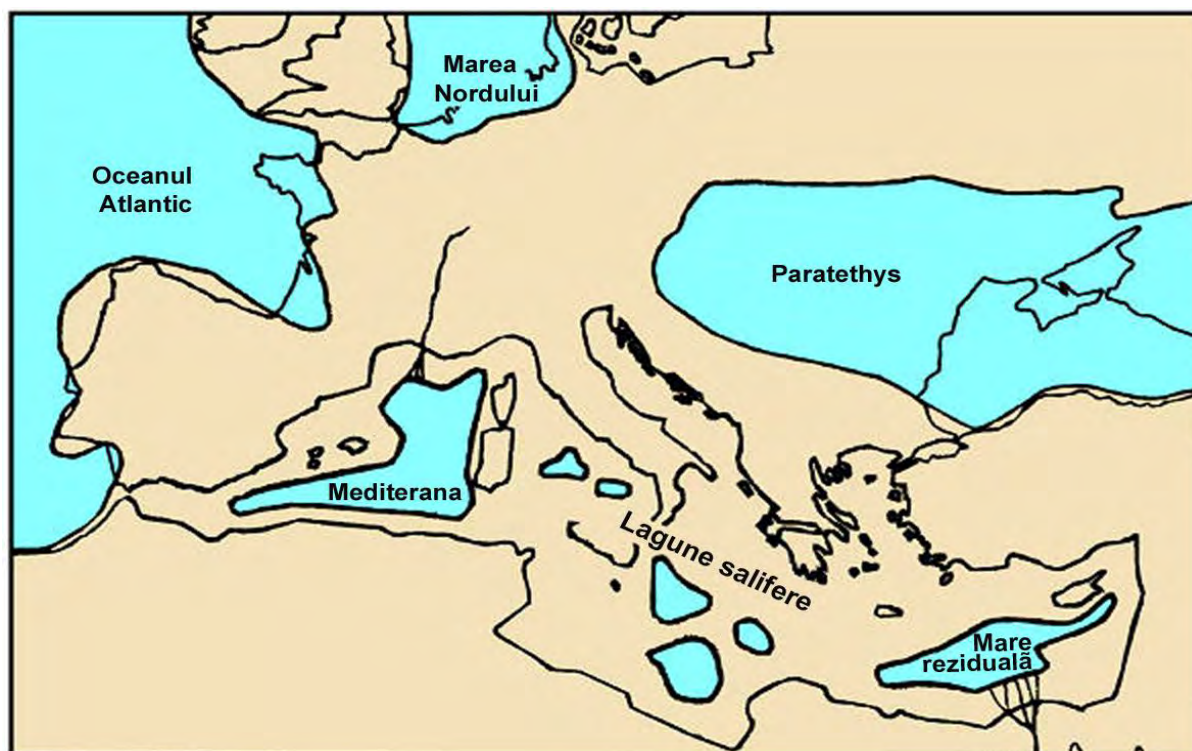

Fig. 5. Reprezentare schematică a configurației Europei de sud în decursul „crizei Messiniene” (7.2-5.3 milioane de ani), când cea mai mare parte a Mediteranei a secat (după o imagine din Wikipedia).

Toate aceste fluctuații, legături întrerupte și reluate, s-au produs pe fondul mișcărilor tectonice care au configurat actualul lanț alpin al Europei de sud. Efectele biologice și ecologice ale acestor mișcări s-au reflectat în componența faunelor din bazinele componente ale Paratethysului: în perioadele de avansare a mării, factorii de mediu, între care salinitatea are un rol principal, s-au generalizat în întregul bazin, determinând asemănări pregnante între faunele diferitelor sectoare; din contră, în momentele de retragere a mării, deosebirile faunistice sunt evidente.

Momentul celei mai extinse legături între bazinele din Paratethys a avut loc în Sarmațianul mediu (aprox. 11-9.5 milioane de ani), iar faunele comune de moluște și mici crustacee (ostracode) ilustrează acest eveniment.

Diferențierile ecologice dintre bazinele Paratethysului s-au accentuat în ultima parte a Miocenului și au continuat în decursul Pliocenului și al Pleistocenului timpuriu (5.3-0.7 milioane de ani), pe fondul accentuării mișcărilor de ridicare în lanțul carpatic. În bazinele vestice Panonic și Dacic salinitatea a scăzut continuu, bazinele și-au restrâns progresiv suprafața și s-au închis prin colmatare; mărturii ale lor sunt lacul Balaton și unele mici lacuri din lunca Dunării, în timp ce Marea Neagră, Marea Caspică și lacul Aral sunt continuatoarele bazinelor Pontic și Caspic.

Deosebirile dintre faunele Miocenului și Pliocenului, pe de o parte între Tethysul Occidental și Paratethys, pe de altă parte, între bazinele din Paratethys, fac dificilă corelarea depozitelor și implicit a evenimentelor. Aceste deosebiri au impus elaborarea pentru aceste perioade a unor scări stratigrafice pentru fiecare bazin în parte, ale căror etaje pot fi echivalate prin vârstele radiometrice (Fig. 6).

Conform regulilor internaționale, pe care le-am arătat mai sus, fiecare dintre etajele acestor scări regionale are un *stratotip* – un loc anume unde se consideră că intervalul corespunzător de timp este cel mai bine reprezentat.

MILIOANE ANI	EPOCI	TETHYS	P A R A T E T H Y S			
			BAZINUL PANONIC	BAZINUL DACIC	BAZINUL EUXINIC	BAZINUL CASPIC
1.0	PLEISTOCEN	IONIAN	TORINGIAN	ARGEDAVIAN	TAMANIAN	APSERONIAN
		CALABRIAN	BIHARIAN		ODESSAN	
2.0	PLIOCEN		PIACENTIAN	VILANYAN	ROMANIAN	MOLDAVIAN KHAPROVIAN
3.0						
4.0	ZANCLEAN	RUSCINIAN	DACIAN	KIMMERIAN		
5.0	MIOCEN	MESSINIAN	PONTIAN	PONTIAN	PONTIAN	
6.0						

Fig. 6. Schemă de echivalare stratigrafică a depozitelor formate în ultimele cinci milioane de ani în bazinele Paratethysului (sinteză de date ale mai multor autori, citați în referințele de la sfârșitul articolului).

Cele două etaje ale Pliocenului din Bazinul Dacic – **Dacianul** și **Romanianul** – își au ariile stratotipice din partea de sud a României. Stabilirea lor are o istorie de peste 130 de ani, începută de Grigore Cobălcescu (1831-1892), primul profesor de geologie de la Universitatea din Iași, care este și autor al primei lucrări geologice în limba română („Calcarul de la Răpidea”, 1862) (Fig. 7). În urma cercetărilor din regiunea buzoiană Pârscov, Cobălcescu a separat în cadrul depozitelor argiloase și nisipoase, de culoare predominant cenușie și cenușiu-gălbuie, între care apar intercalate strate subțiri de cărbune, două diviziuni: *stratele*

cu *Psilodon*, la partea inferioară și *stratele cu Unio*, la partea superioară. *Psilodon* este denumirea veche a unor bivalve (scoici) din familia cardiaceelor („cu formă de inimă”), genul *Prosodacna* (Fig. 8).

Fig. 7. Profesorul Grigore Cobălcescu (1831-1892), precursor al cercetărilor asupra stratigrafiei Pliocenului din România.

Fig. 8. *Prosodacna (Psilodon) murgeanui* – una dintre speciile de bivalve cardiide caracteristice Dacianului. Cochilia în vedere externă și internă (din Papaianopol et al., 1995).

Deși această schemă primară de orizontare stratigrafică, în care, în accepțiunea modernă, stratele cu *Psilodon* aparțin Dacianului, iar cele cu *Unio* Romanianului, a fost detaliată prin cercetările multor autori în regiunea văii Buzăului, limitele etajelor fiind bine precizate pe baza conținutului fosilifer, schema primară redă caracteristica ecologică principală a mediilor de viață corespunzătoare celor două vârste:

Dacianul – perioada în care salinitatea apelor bazinului a fost de tip salmastru (8-10 mg NaCl/l);

Romanianul – perioada în care salinitatea a scăzut, sub 5 mg. NaCl/l, pe fondul reducerii suprafeței bazinului, care a premers închiderea sa. Și în prezent, faunele de moluște din zonele litorale ale Mării Negre și din lacurile învecinate au drept caracteristice cardiaceele pentru mediile salmastre, respectiv, unionalele pentru cele dulcicole (Fig. 9 a-h).

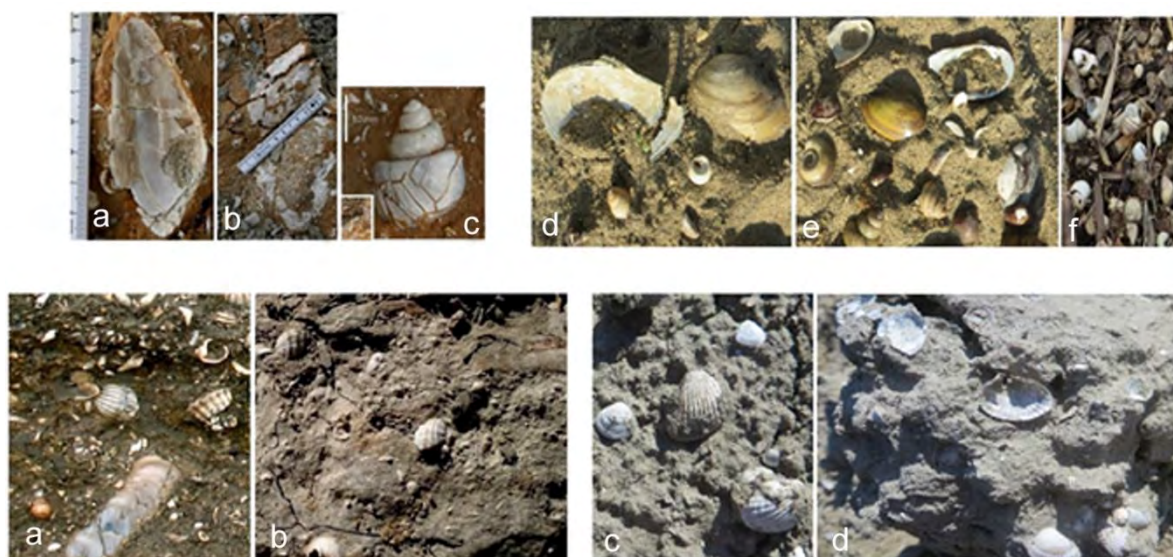

Fig. 9. Fauna de moluște ale Dacianului și ale Romanianului era asemănătoare cu cea din prezent din lacurile din jurul Mării Negre, reflectând condiții similare de salinitate a apelor.

Rândul de jos: (a, b) Bivalve cardiacee din stratotipul Dacianului de la Dogari (Buzău); (c, d) Specii de cardiacee actuale din zona Vadu, din apropierea litoralului și a sistemului lagunar Razim-Sinoc.

Rândul de sus: (a, b) Moluștele de apă dulce *Unio* și *Viviparus*; (c) din Romanianul de la Scheiu (Buzău); (d, e, f) Speciile de *Unio* și *Viviparus* sunt comune în lacurile din jurul Dunării.

Prin cercetările geologilor de la Institutul Geologic din București – Ion Andreescu, Ioan Papaianopol, Florian Marinescu – și de la Universitatea din București – profesoarele Elisabeta Hanganu și Ioana Pană – a fost stabilită locația stratotipului Dacianului pe valea Slănicului de Buzău, pe teritoriul satului Dogari, comuna Beceni (județul Buzău). Compoziția litologică a celor două etaje este formată din roci friabile, argile și nisipuri cu granulație variabilă, care se succed aproape continuu pe cca 5 km de-a lungul văii Slănicului.

În privința ariei stratotipice a Romanianului, două regiuni concură în stabilirea acestuia: valea Slănicului de Buzău, în zona satului Niculești și regiunea Olteniei, cu o serie de localități, la nord și sud de Craiova, fiecare cu relevanță pentru un anumit episod din istoria celor aproape două milioane de ani ai acestui etaj, în care au avut loc importante fluctuații climatice legate de glaciațiunile cuaternare și ridicări în lanțul carpatic.

Restrângerea treptată a bazinului Dacic petrecută în Romanian a determinat extinderea ariilor de uscat în detrimentul celor ocupate de apă, ceea ce face ca mamiferele, ca indicator biostratigrafic al suprafețelor de uscat, să concureze cu moluștele și ostracodele, caracteristice mediului acvatic, în stabilirea stratigrafiei acestui etaj.

Denumirea de *Romanian* a fost introdusă în 1932 de cercetătorul austriac Karl Krejci-Graf, care, în urma cercetărilor din cuprinsul bazinului Dacic, a arătat că termenul de *Levantin*, introdus în 1870 de geologul german Hochstetter, pentru depozitele cu faună de apă dulce de la sfârșitul Neogenului din Turcia, este ambiguu, redând doar aspecte ale mediului acvatic și nu complexitatea ecologică a intervalului, în care ariile de uscat au fost răspândite. Totuși, denumirea de *Levantin* a continuat a fi folosită în literatura geologică încă mulți ani, de abia după 1971 fiind înlocuită cu cea de *Romanian*, rezultat al cercetărilor geologilor de la Institutul Geologic, între care Emil Liteanu, Constantin Ghenea, Nicolae Mihăilă, Ion Andreescu, coroborate cu cele ale cercetătorilor în domeniul mamiferelor: Constantin Rădulescu, Petre Samson, Mircea Feru.

Îndemn la cunoașterea Geologiei

Complexa problematică a corelării regiunilor apropiate, așa cum sunt cele din cuprinsul fostului bazin Paratethys, a fost abordată de cercetătorii români, geologi și geofizicieni, în colaborare cu specialiști din țările învecinate: Ungaria, Serbia, Bulgaria, Ucraina. Pe lângă cercetările geologice, paleontologice și analizele de datare radiometrică, despre care am vorbit, au fost desfășurate analize magneto-stratigrafice, cu rol important în certificarea vârstelor absolute.

Interesul deosebit pentru stabilirea cronologiei și echivalării stratigrafice între depozite de aceeași vârstă, dar cu caracteristici litologice și paleontologice deosebite, este legat, pe de o parte, de importante resurse economice conținute în aceste depozite (petrol, gaze, cărbune, ape minerale), pe de altă parte, de evenimentele deosebite ale acestei perioade: fluctuații climatice, care au premers glaciațiunilor cuaternare, mișcările neotectonice de ridicare în cadrul lanțului carpato-balcanic, care au activat procesele de eroziune în urma cărora bazinele Panonic și Dacic au fost colmatate.

Prin cercetările lor, nu numai în domeniile discutate, dar și în cele ale evoluției tectonice a Europei, ale formării zăcămintelor de cărbuni și metale – pentru a da doar câteva exemple –, geologii și geofizicienii români au dobândit o înaltă apreciere internațională, relevantă prin alegerea lor în conducere a unor comisii de lucru, în președinția unor manifestări științifice internaționale. Am fost în campanii de teren alături de unii dintre acești cercetători, am cunoscut, pot spune, din interior, efervescența cercetărilor în căutarea răspunsurilor și asta mi-a luminat parcursul în profesie.

Constat acum, cu regret, scăderea prezenței geologilor români în dezbaterile științifice internaționale și îi caut cauzele. Una principală este că instituțiile de cercetare geologică și-au restrâns mult activitatea, unele au dispărut, companii mixte sau străine le-au luat locul, consecința imediată fiind scăderea numărului studenților geologi și geofizicieni în universitățile din România, iar dintre cei care absolvă, unii părăsesc țara, negăsind oferte în profesie, sau abandonează Geologia înainte de a o începe, găsind refugiul în IT sau în alte domenii.

Nu este locul aici nici pentru lamentări, nici pentru a sugera soluții ca Geologia României, prima țară din Europa din care s-a extras petrol și ai cărei profesori i-au învățat pe alții cum se acumulează petrolul, să nu intre în uitare. Este însă locul de a îndemna, pe cei tineri, în primul rând, să viziteze locurile pitorești ale țării, declarate rezervații ale naturii geologice, pe care le pot afla cu ușurință pe site-ul de prezentare al fiecărui județ din România. Cred că, după asemenea vizite, unii vor dori să știe mai mult, iar citind, vor intra pe nesimțite în subsolurile luminate de făclia științei, descoperind valențele culturale ale Geologiei, pe lângă cele economice, bine cunoscute. Și vor înțelege, poate, și de ce și „natura neînsuflețită”, așa cum i se mai spune Geologiei, trebuie protejată.

Mulțumiri: Autorii mulțumesc domnului inginer geolog Ioan Scutelnicu pentru ajutorul oferit la machetarea figurilor și domnului profesor Marius Skolka pentru imaginile cu moluște actuale, incluse în Fig. 9.

Bibliografie

- Andreescu I., Codrea V., Enache C., Lubenescu. V., Munteanu T., Petculescu A., Știucă E., Terzea E., 2011. *Reassessment of the Pliocene/Pleistocene boundary in the Dacian Basin (Eastern Paratethys), Romania*. Muzeul Olteniei Craiova. Studii și Comunicări. Științele naturii, Tom 1: 197-220. <https://www.researchgate.net/publication/290439033>, consultat în 20.10.2020.
- Cobălcescu G., 1883. *Studii geologice și paleontologice asupra unor terâmpuri terțiare din unele părți ale României*. Memorii geologice ale Școlii Militare din Iași, România: 1-161.
- Grigorescu D., 2003. *Stratigrafie și Geologie istorică*. Partea I-a Stratigrafie. Editura Ars Docendi, București.

- Krejci Graf, K., 1932. *Parallelisierung des sudosteuropäische Pliozäns*. Geol. Rundschau, 23(6): 300-339.
- Jipa D.C., Olariu C., 2009. *Dacian Basin. Depositional architecture and sedimentary history of a Paratethys sea*. Geo-Eco-Marina Special Publ., 3.
- Macalet R., Brustur T., Jipa D., Briceag A., Stănescu I., 2016. *Pliocene Stage Stratotypes in the Buzău Land Geopark (Romania)*. International Multidisciplinary Scientific Geoconference SGEM, Albena, vol. 1 (1): 483-490.
- Melinte-Dobrinescu Mihaela Carmen, Brustur T., Jipa D., Macalet R., Ion G., Ion E., Popa A., Briceag A., 2016. *The Geological and Palaeontological Heritage of the Buzău Land Geopark (Carpathians, Romania)*, Geoheritage, 9: 225-236.
- Papaianopol I., Marinescu Fl., Macalet R., 1995. *Le stratotype du Dacien de Beceni (la vallée de Slănicul de Buzău)* în Papaianopol I. & Marinescu Fl. (Eds.) Chronostratigraphie und Neostatotypen. Neogen der Zentralen Paratethys, Bd. IX, Pliozän P₁ Dacien: 103-106, Editura Academiei Române, București.
- Saulea E., 1967. *Geologie istorică*. Editura Didactică și Pedagogică, București.

Speciile invazive – un aspect cotidian nedorit

Marius Skolka
Universitatea „Ovidius” din Constanța
mskolka@gmail.com

Ne place sau nu, speciile invazive au intrat de mult în viața noastră de zi cu zi. De regulă, nu le percepem, nu le dăm importanță, decât atunci când este mult prea târziu. Și atunci, oameni simpli și politicieni, începem să ne întrebăm retoric „ce-i de făcut?” – și, de cele mai multe ori, nu mai este nimic de făcut.

Poate ar trebui să lămurim, în primul rând, ce este aceea o specie invazivă, pentru că, din păcate, la acest capitol, limba română este puțin deficitară. Termenul consacrat de *alien species*, dacă este tradus în limba română, sună puțin ciudat – *specii străine*. Termeni științifici – specii non-indigene, specii alohtone – nu au priză la public. Pe de altă parte, nu toate *alien species* sunt și invazive. În primul rând, o specie străină – invazivă sau nu – este o specie care a fost transportată într-un fel oarecare la mare distanță de zona ei de origine și s-a stabilit într-un nou habitat. Și aici vine diferența.

O specie invazivă produce perturbări majore în habitatele în care a pătruns, iar aceste perturbări sunt de natură ecologică, economică sau socială, cu impact direct sau indirect asupra sănătății umane. Și, din păcate, conform acestei definiții, virusul SARS COV 2, care ne-a aruncat în criza profundă din acest an, este o specie invazivă în adevăratul sens al cuvântului (dacă putem vorbi de specii la nivelul entităților virale). Trebuie făcută însă și mențiunea că un mare număr de *alien species* nu sunt invazive. Impactul lor este neglijabil, vizibil doar pentru specialiști și putând fi evidențiat la nivelul biodiversității. Orice specie în plus într-un habitat natural îl perturbă, îi modifică structura inițială, și, dacă este vorba de habitate naturale cu mare valoare de conservare, atunci prezența unei astfel de specii este de nedorit.

Pentru a înțelege mai bine care este impactul speciilor invazive, putem veni cu câteva exemple, care în ultimii ani au devenit binecunoscute, din păcate, și publicului larg.

Încă de acum doi ani, în presa noastră națională a explodat problema speciei invazive *Ambrosia artemisiifolia*, specie de plantă de origine nord-americană, care are un polen cu proprietăți alergene asupra populației umane (Fig. 1 a). Urmând căile bătătorite deja de alte state europene, și în România s-au făcut campanii în mass-media, opinia publică și medicii s-au alertat, politicienii s-au alertat și ei și într-un final a fost votată o lege care impune eradicarea plantei din zonele populate și amendarea celor care nu se conformează. Însă, ar trebui să știm un fapt – *Ambrosia artemisiifolia* este prezentă la noi în țară de la începutul secolului XX, iar în anii 2000-2014 forma deja populații masive în Câmpia de Vest a țării. Nimeni – în afară de specialiști – nu a ținut cont de acest fapt, cu toate că în Europa *Ambrosia* era deja de mult specie *non grata*. Abia atunci când s-au umplut secțiile de alergologie din spitale a apărut și în România reacția publicului și a autorităților. *Ambrosia* este și va rămâne o problemă, indiferent ce vom face. Un studiu recent (Schaffner *et al.*, 2020) arată că polenul alergen al acestei plante afectează anual în Europa 13.5 milioane de persoane, iar costurile tratamentelor pe care sistemul de sănătate trebuie să le suporte se ridică la 7.4 miliarde de euro. Planta poate fi combătută prin tăierea plantelor tinere înainte de a atinge maturitatea și de a produce polen, însă faptul că semințele plantei pot rezista în sol până la 45 de ani face ca orice plan de eradicare totală să fie un vis frumos. *Ambrosia* s-a extins în toată Europa și va rămâne aici și în viitor.

Lumea insectelor este cea mai vastă comunitate de organisme de pe glob și, pe bună dreptate, și speciile invazive din această categorie sunt extrem de numeroase, aici intrând, în primul rând, o mare parte din speciile dăunătoare pentru agricultură, horticultură și silvicultură. În ultimii ani, s-a mediatizat foarte mult problema unei specii de ploșnițe minuscule – așa numitul tigrul al platanului – pe numele ei științific *Corythucha ciliata* (Fig. 1 b). Specia este de origine nord-americană, habitatul ei natural aflându-se în vestul Munților Stâncoși. În prezent, specia s-a răspândit pe scară largă în special după anul 2004, fiind acum prezentă atât în America de Sud, cât și în Australia sau China (Kucukbasmaci, 2014). În Europa, specia a fost menționată din anul 1964, fiind introdusă cel mai probabil prin import de puieți neverificați suficient de bine (așa cum a ajuns și în București, în urmă cu câțiva ani). Răspândirea ei s-a efectuat în două faze, distingându-se o fază în care răspândirea s-a făcut lent și treptat (din anul 1964 până în anul 2010) și o fază ulterioară anului 2010, în care răspândirea s-a efectuat mult mai rapid. În România este menționată pentru prima dată în anul 1990 la Craiova și apoi, până în anul 2010, când apare și la Sibiu, nu mai avem date despre ea (Tatu, Tăușan, 2011). În București apare în masă în anul 2015 și ulterior are o răspândire explozivă, în anul 2019 fiind răspândită în toate orașele din România, practic aproape peste tot unde se găsesc platani. Și dacă adulții, care

oricum sunt de talie foarte mică și, dacă nu ești atent, nici nu îi observi, nu ar înțeapa în zilele foarte călduroase și oamenii, cauzând mâncărimi și disconfort celor care caută să se adăpostească la umbră prin parcuri în zilele toride de vară, ar fi rămas mai departe o specie ignorată.

Fig. 1. (a) *Ambrosia arthemisiifolia*; (b) *Corythucha ciliata*; (c) *Corythucha arcuata* (original).

Din nefericire, tigrul platanului are o rudă foarte apropiată, care se dezvoltă pe stejar – *Corythucha arcuata* – și care are un impact mult mai puternic, chiar dacă nu atât de evident. Originară, ca și ruda ei apropiată, din Statele Unite și sudul Canadei, *Corythucha arcuata* (Fig. 1 c) a pătruns în Europa mult mai târziu, fiind semnalată pentru prima dată în nordul Italiei în anul 2000 (Bernardinelli, Zandigiacomo, 2000, Chireceanu *et al.*, 2017, Simov *et al.*, 2018). Ulterior, se răspândește extrem de rapid.

În România este menționată abia în anul 2015 din vestul țării, însă în anul 2018 ajungea deja atât pe litoralul Mării Negre, cât și în nordul țării. Această specie – spre deosebire de *Corythucha ciliata*, care se dezvoltă doar pe platan ornamental și încă nu a fost semnalată în habitate naturale – se dezvoltă în pădurile de stejar. Arborii atacați au frunzele gălbui la culoare, datorită miilor de înțepături ale ploșnițelor. Impactul acestei specii asupra habitatelor naturale nu a fost analizat până în prezent la noi în țară, însă este clar că domeniul silvic are acum o nouă specie dăunătoare.

Analizând puțin cele două exemple de mai sus se poate observa un fapt interesant – ultimii ani, cei în care s-a produs dezvoltarea lor explozivă, s-au caracterizat prin creșterea accentuată a temperaturii medii anuale. Altfel spus, încălzirea globală a accelerat dezvoltarea și răspândirea unor astfel de specii. Există o logică extrem de simplă aici – dacă avem de-a face cu ierni foarte blânde sau cu ierni de tipul toamnă târzie, cum a fost cea din anii 2019-2020, atunci un număr mai mare de exemplare va supraviețui până primăvara următoare și, ca urmare, efectivele insectelor în anul următor vor crește exponențial. Acest fapt nu mai trebuie demonstrat, trebuie doar să fim atenți la natură.

Și cele două exemple anterioare nu sunt nici pe departe singulare. Grupul ploșnițelor – ordinul *Heteroptera* – mai oferă și alte exemple de specii care, în ultimii câțiva ani, au devenit extrem de comune și le putem observa foarte ușor în parcuri, grădini, livezi sau habitate naturale. O specie de ploșniță pe care acum o cunoaște oricine este *Nezara viridula* (Fig. 2 a), care are obiceiul ca toamna să intre la iernat în locuințe și prin acest fapt cauzează disconfort – luată în mână pentru a fi evacuată, elimină un miros neplăcut extrem de caracteristic, pe care nu ai cum să-l mai uiți. *Nezara viridula* este citată pentru prima dată în România în anul 2012 (Bărbuceanu, Niculescu, 2012; Grozea *et al.*, 2016). În zona litorală a ajuns în 2015, când exemplare izolate au fost remarcate pe plante ornamentale. Începând cu vara și toamna anului 2017, specia a avut o evoluție spectaculoasă, sute de exemplare putând fi observate atât în parcuri, cât și în locuințe sau pe balcoane. Interesant de menționat este

faptul că *Nezara viridula* este de origine est-africană, deci o specie de climă caldă. De ce se răspândește atât de rapid spre nord în prezent nu mai este niciun fel de secret.

Fig. 2. (a) *Nezara viridula*; (b) *Leptoglossus occidentalis*; (c) *Halyomorpha halys*; (d) *Oxycarenus lavatherae* – aglomerare de exemplare (original).

Leptoglossus occidentalis (Fig. 2 b), o specie nord-americană cu originea tot în zona Munților Stâncuși, a devenit o prezență comună în Europa, începând cu anul 1990, când este citată în zona Veneției. În anul 2008 este menționată pentru prima dată și în România (în Transilvania), iar în anul 2010 era deja foarte frecventă pe litoral.

Leptoglossus occidentalis este vizibilă din același motiv ca și *Nezara viridula* – pe timpul toamnei intră în locuințe, căutându-și adăpost pentru iernare. Formele juvenile și

adulții acestei specii se hrănesc pe semințe de conifer, ea fiind una din speciile frecvente și în habitate naturale.

Halyomorpha halys (Fig. 2 c), o specie est-asiatică destul de asemănătoare cu specii autohtone, a avut, de asemenea, o expansiune foarte rapidă în Europa și America de Nord (*Halyomorpha halys* CABI Datasheet). În Statele Unite și Canada ajunge la mijlocul deceniului 1990, iar în Europa în 2007, când este citată în Elveția.

În România apare pentru prima dată menționată în București, în anul 2015 (Macavei *et al.*, 2015), iar pe litoral ajunge în anul 2017. În prezent este extrem de comună în parcuri și grădini, fiind una dintre speciile considerate dăunătoare pentru peste 100 de specii de pomi fructiferi și arbori ornamentali. Și în cazul acestei specii, obiceiul de a se adăposti peste iarnă în diferite tipuri de construcții umane a constituit un avantaj evident față de speciile autohtone înrudite.

Oxycarenus lavatherare (Fig. 2 d) nu este nici de talie mare, ca speciile precedente, și nici la fel de vizibilă. Și am putea spune și că nici nu are un impact evident. Este o specie gregară, ca și mult mai cunoscuta *Pyrrhocoris apterus*, care apare din primăvară până în toamnă, pe trunchiurile copacilor și la baza zidurilor, peste tot la noi în țară.

În România este identificată pentru prima dată în anul 2009 (Kment, 2009), iar din anul 2015 este deja o prezență comună în localități, în special în parcuri cu tei. Ploșnițele se aglomerează cu sutele de mii în anumite zone ale trunchiurilor copacilor, formând aglomerații care se pot întinde pe lungimi de până la 30-40 de cm, unde stau atât pe timpul verii, cât și pe timpul iernii. Chiar în iernile geroase, când o mare parte a exemplarelor mor, totuși, cele aflate în profunzimea aglomerărilor rezistă până în primăvară și refac aglomerațiile. Nici în acest caz nu s-a analizat efectul asupra habitatelor naturale.

Comparativ cu speciile prezentate anterior, și care preferă zonele antropizate, *Oxycarenus lavatherare* este perfect capabilă să populeze pădurile de foioase în amestec, în care domină teiul din zonele de câmpie și de deal. Prezența adulților nu deranjează arborii, însă prin simplul fapt că sunt foarte numeroase și se pot hrăni pe numeroase specii de plante reprezintă un risc potențial evident.

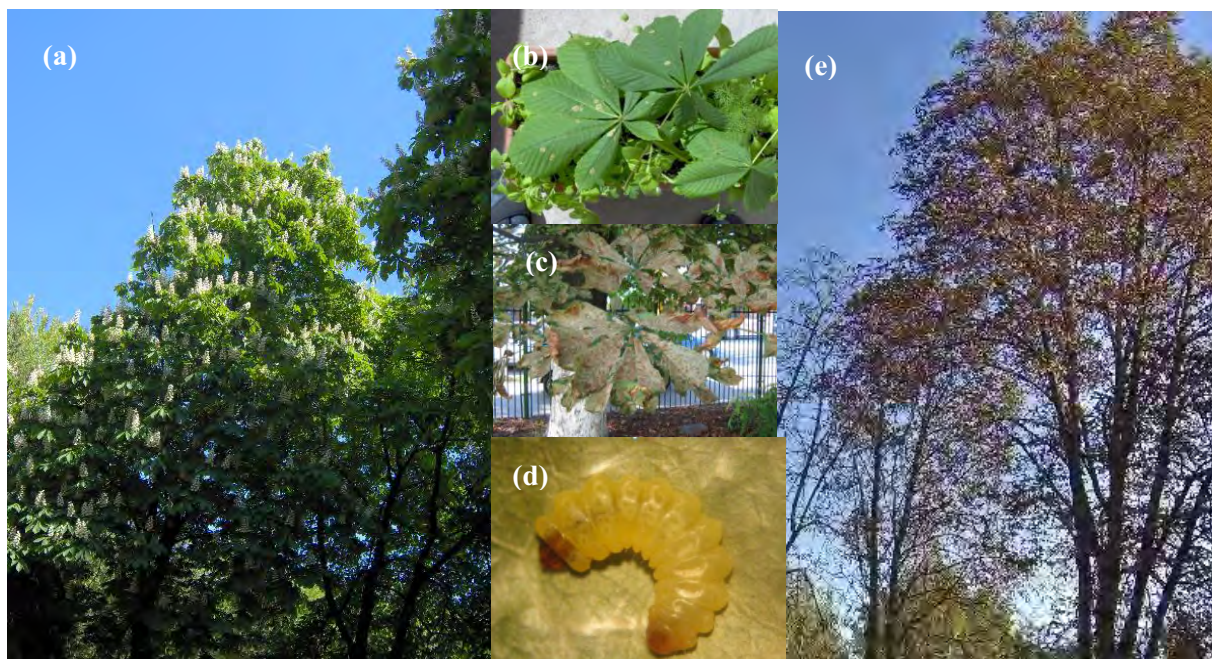

Fig. 3. *Cameraria ohridella*. **(a)** castan în prima fază a atacului; **(b)** frunza în prima fază a atacului (luna mai); **(c)** frunza în faza finală a atacului (luna august); **(d)** larvă; **(e)** același arbore de la **(a)** la sfârșitul lunii august (original).

Un alt impact evident asupra unui arbore ornamental foarte frecvent întâlnit în orașele noastre – castanul porcesc, *Aesculus hippocastanum* – îl are o altă specie invazivă, un mic fluture din familia *Gracillariidae*. Adultul este extrem de greu de observat, având talia cam de jumătatea unei molii obișnuite de haine. Larva, de asemenea de talie mică, se hrănește cu țesutul fotosintetizant dintre cele două epiderme ale frunzelor de castan. La început, se observă niște pete mici albicioase pe foliolele frunzelor, de regulă începând cu mijlocul lunii mai (Fig. 3). Ulterior, petele se lătesc, apar altele, cauzate de activitatea unor noi și noi generații de larve iar în final, frunza lipsită de țesut fotosintetizant se usucă. O frunză de castan este formată din 5-7 foliole, iar la un atac puternic, numărul de larve pe o singură foliolă poate depăși 100. Atacul se observă cel mai bine începând cu mijlocul lunii iulie, când frunzele castanilor încep să se usuce și să cadă. În luna septembrie, de multe ori se pot observa alte frunze mici, verzi, proaspete – este reacția de apărare al arborelui rămas fără aparat foliar. În acest caz, impactul este unul mai subtil. În orașele mari, castanii asigură – ca și alți arbori – o parte din oxigen, absorbind bioxid de carbon și având un rol de filtru biologic, care extrage o parte din bioxidul de carbon, eliberând oxigen. În urma acțiunii larvelor acestui mic fluture, castanii sunt scoși practic din ecuație în lunile cele mai călduroase ale anului. Această specie, originară din zona de sud-vest a peninsulei balcanice,

s-a răspândit rapid în toată Europa (Šefrova & Laštuvka, 2001), iar în România este o prezență bine cunoscută în toate orașele și localitățile, de la Predeal până în Mangalia. A apărut pentru prima dată în vestul țării, în perioada 1995-1999, pentru ca în 2002 să fie deja prezent pe tot teritoriul României.

Dintr-o cu totul altă categorie de specii invazive face parte așa-numitul țânțar tigru, *Aedes albopictus* (Fig. 4 a). Specie de origine sud-est asiatică și considerată până la un moment dat o specie subtropicală, acest țânțar poate transmite o serie de boli grave, cum sunt febra dengue, febra chikungunya sau virusul Zika. Extinderea arealului acestei specii pune probleme deosebite din punct de vedere sanitar, datorită impactului bolilor pe care le poate transmite în populațiile umane. Larvele lui sunt extrem de puțin pretențioase, putându-se dezvolta în volume foarte mici de apă. În SUA s-a constatat că atelierele de vulcanizare și depozitele de cauciucuri uzate reprezintă adevărate oaze pentru această specie. În ultimii ani, în condițiile încălzirii climatice globale, *Aedes albopictus* a înregistrat o expansiune extrem de rapidă pe suprafețe foarte mari în America de Nord, America de Sud, Africa și Europa (Fischer *et al.*, 2015). În Europa este menționat ca specie stabilită în zone mai mult sau mai puțin extinse din tot bazinul mediteranean, dar și din vestul și centrul continentului, ca și de pe litoralul nord-estic al Mării Negre. În România a fost semnalat pentru prima dată în zona București, în 2015 (Prioteasa *et al.*, 2015), unde a fost regăsit și monitorizat ulterior. În iunie 2016 *Aedes albopictus* este identificat pentru prima dată în Constanța, Murfatlar, Cumpăna și Ostrov. Atât în capitală, cât și în Constanța, acest țânțar de culoare neagră cu benzi albe intense pe abdomen și care atacă ziua a devenit o prezență comună. Momentan nu s-au înregistrat cazuri de îmbolnăviri care să aibă ca vector această specie la noi în țară.

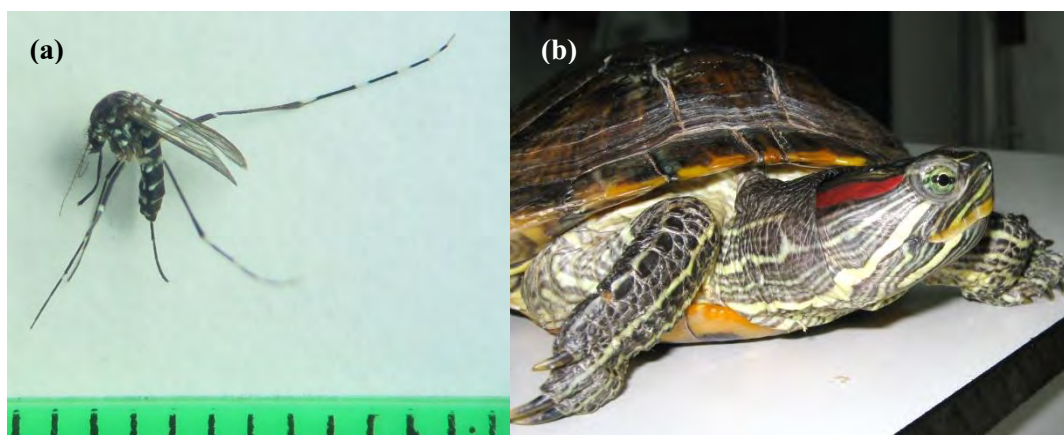

Fig. 4. (a) *Aedes albopictus*; (b) *Trachemis scripta* (original).

Aceste câteva exemple sunt doar cele mai vizibile și cu impactul cel mai evident dintre insecte. Avem însă și o altă categorie de specii invazive, care pătrund pe o altă cale, și anume prin ceea ce numim industria de pet-shop. În prezent putem cumpăra din magazine specializate cam orice animal de companie ne trece prin cap, de la clasicele pisici, câini, pești de acvariu sau papagali până la miriapode, tarantule, broaște țestoase, șerpi, iguane, veverițe, șoareci de desert etc. Și, cum aceste animale mănâncă și ele uneori alte animale, poți găsi și o gamă largă de insecte folosite ca hrană – de la diferite specii de blatide (gândaci de bucătărie) până la greieri de deșert și viermi de făină de talii mai mici sau mai mari. În acest caz, problema care apare este una generală – astfel de animale pot să scape din captivitate, sau cei care le dețin se satură la un moment dat de ele și le eliberează în natură, fără să realizeze prea bine ce fac, de fapt. După cum pot apărea și cazuri în care diferite persoane, de regulă bine intenționate, dar total necunoscătoare în domeniul legislației și al impactului potențial, eliberează intenționat astfel de specii în parcuri. Avem astfel de exemple și în Europa. Puțini dintre noi știu că în zece state europene, incluzând în primul rând Marea Britanie, Belgia, Germania, Franța, dar și Grecia sau Turcia, există populații sălbatice ale papagalului Alexander – *Psittacula krameri*. Această specie este una care nu a reușit să se stabilizeze în habitate naturale. Însă o altă specie – veverița cenușie americană, *Sciurus carolinensis* – nu s-a dovedit la fel de inofensivă. Introdusă în Marea Britanie, Irlanda și Italia, această specie s-a răspândit și în habitate naturale și, ca urmare, populațiile de veveriță europeană – *Sciurus vulgaris* – au cunoscut un declin rapid în zonele respective. Cele două specii au aceleași preferințe față de hrană, însă specia nord-americană este mai agresivă și, în plus, s-a dovedit că a transmis rudei sale europene un virus din gama poxvirusurilor, care s-a dovedit, în bună măsură, fatal pentru aceasta din urmă.

Am dat aceste două exemple, pentru că anii trecuți a existat o adevărată dezbatere după ce un cetățean din Timișoara a eliberat papagali Alexander în oraș, iar în unele orașe din Transilvania s-a intenționat eliberarea de veverițe cenușii de către autorități. Din fericire, până acum nu sunt date care să indice că la noi în țară au apărut populații sălbatice de veverițe cenușii. Nu încă.

Din păcate, nu același lucru se poate spune despre o altă specie care a început să fie vândută masiv în pet-shopuri după 1990. Este vorba de țestoasa de Florida, o specie acvatică ce poate fi menținută foarte ușor în captivitate și care este și extrem de atrăgătoare, datorită dungilor caracteristice galbene, alternate cu dungi mai fine cafenii deschis sau închis și a celor două pete alungite roșii intens din spatele ochilor (aceste pete pot lipsi la una din rasele

speciei, comercializată de asemenea pe scară largă). *Trachemis scripta* (Fig. 4 b) este în prezent citată în lista de 100 cele mai periculoase specii invazive la nivel mondial (Loewe *et al.*, 2004), fiind singura reptilă citată, alături de faimosul șarpe brun de copac *Boiga irregularis* din zona indo-pacifică. Prădătoare, extrem de competitivă, produce modificări profunde în habitatele acvatice naturale, în Europa prezența ei fiind asociată cu scăderea efectivelor populațiilor de țestoasă europeană – *Emys orbicularis* (o specie protejată la nivelul UE). În statele membre ale Uniunii Europene comercializarea acestei specii este strict interzisă, însă ce folos? O simplă căutare pe OLX sau alte situri dedicate o să vă convingă că există persoane din Hunedoara, Botoșani, Brașov etc. ce oferă spre vânzare această specie. Nu se sesizează nimeni. În România, această specie este de aproape zece ani o prezență comună din lacurile din zona Bucureștiului, Brașovului, a Constanței, din unele bălți de lângă Tulcea... Și, din păcate, acesta nu este un caz singular. Un cunoscut herpetolog care a efectuat recent un inventar al speciilor de reptile și amfibieni care pot fi întâlnite la noi în țară menționează (Cioflec, 2020) și alte specii de reptile care pot fi întâlnite astăzi în special în zona Bucureștiului – două șopârle – *Podarcis siculus* (șopârta italiană de ziduri), *Mediodactylus danilewski* (o specie de gecko sud-europeană) și nu mai puțin de cinci (!!!) specii de țestoase acvatice – *Graptemys pseudogeographica* (țestoasa hartă falsă), *Graptemys ouachitensis* (țestoasa hartă de Ouachita), *Pseudemys concinna* (țestoasa de râu, *Pseudemys peninsularis* (țestoasa de peninsulă), *Pelodiscus sinensis* (țestoasa chinezească cu carapace moale). Toate aceste țestoase sunt de fapt exemplare eliberate de iubitorii de animale de companie, care nu înțeleg că o specie de țestoasă nu rămâne la talia unei cutii de chibrit, cum arată în pet-shop, putând să crească (în cazul țestoasei de Florida) până la circa 30-40 de cm lungime și să atingă o greutate de circa trei kg. La o talie de genul acesta, o țestoasă de Florida devine extrem de greu de menținut în captivitate și rezultatele se văd. Este capabilă să supraviețuiască fără probleme în iernile geroase și nu prezintă dușmani naturali în Europa. Este o chestiune de ani până când va deveni o prezență obișnuită și în zone acvatice din habitate naturale, cum este Rezervația Biosferei Delta Dunării, unde are practic condiții optime de viață. În cazul acestei specii, singura modalitate de control o reprezintă capturarea animalelor adulte și, în primul rând, să nu mai fie eliberate alte exemplare noi.

În concluzie, trebuie să ne obișnuim cu aceste specii străine, invazive sau nu, să le integrăm în viața noastră de zi cu zi și să sperăm că vom reuși să le ținem sub control, atât cât se va putea. Noi vom continua să ne deplasăm cu mașini și autocare, trenurile vor duce mărfuri dintr-un colț în altul al continentelor, iar navele și flotele aeriene vor transporta

mărfuri pe tot globul. Speciile invazive vor continua să apară și să pună probleme, indiferent dacă ne place sau nu. Ele reprezintă un atribut al societății umane, de care trebuie să ținem seama, iar specialiștii au rolul de a le identifica rapid și de a propune – acolo unde este posibil – măsuri de management pentru minimizarea impactului, de orice natură ar fi acesta.

Fotografiile fac parte din arhiva personală a autorului.

Bibliografie

- Bărbuceanu D., Nicolaescu D. P., 2012. *Pests of ornamental trees and shrubs in the parks of Pitești and methods of fighting them*. Scientific Papers, Current Trends in Natural Sciences, Pitești, Vol 1 (1): 2-5.
- Bernardinelli I., Zandigiacomo P., 2000. *Prima segnalazione di Corythucha arcuata (Say) (Heteroptera, Tingidae) in Europe*. Inf. Fitopatol. 12: 47-49.
- Chireceanu Constantina, Teodoru A., Chiriloaie A., 2017. *First record of oak lace bug Corythucha arcuata (Tingidae: Heteroptera) in Romania*. Conference: 7th ESENIAS Workshop with Scientific Conference Networking and regional cooperation towards Invasive Alien Species Prevention and Management in Europe 28-30 March 2017 Sofia, Bulgaria.
- Cioflec V., 2020. *Herpetofauna României*.
- Fischer D, Thomas S.M., Neteler M., Tjaden N.B., Beierkuhnlein C., 2014. *Climatic suitability of Aedes albopictus in Europe referring to climate change projections: comparison of mechanistic and correlative niche modelling approaches*. Euro Surveill. 2014. <http://www.eurosurveillance.org/>, consultat în data de 19.03.2020.
- Grozea I., Virteiu A.M., Stef R., Carabet A., Molnar L., Marcu V., Draga D., 2016. *The Spread of Nezara viridula (Hemiptera: Pentatomidae) species from its first occurrence in Romania*, Bulletin UASVM Horticulture 73 (2)/2016. <https://doi:10.15835/buasvmcn-hort:12128>, consultat în data de 19.03.2020.
- Kment P., 2009. *Oxycarenus lavaterae, an expansive species new to Romania (Hemiptera: Heteroptera: Oxycarenidae)*. Acta Musei Moraviae, Scientiae Biologicae, 94: 23-25.
- Kucukbasmaci I. 2014. Two new invasive species recorded in Kastamonu (Turkey): Oak lace bug [*Corythucha arcuata* (Say, 1832)] and sycamore lace bug [*Corythucha ciliata* (Say, 1832)] (Heteroptera: Tingidae). *Journal of Entomology and Nematology* 6 (8): 104-111.

- Loewe S., Browne M., Boudjelas S., De Poorter M., 2004. *100 of the Worlds Worst Invasive Alien Species. A selection from the Global Invasive Species Database*. Published by the Invasive Species Specialists Group (ISSG) a specialist group of the Species Survival Commission (SSC) of the World Conservation Union (IUCN), 12 pp. First published as special lift-out in *Aliens* 12, December 2000. http://www.issg.org/pdf/publications/worst_100/english_100_worst.pdf, consultat în data de 19.03.2020.
- Macavei L.I., Bâețan R., Oltean I., Florian T., Varga M., Costi E., Maistrello L., 2015. *First detection of Halyomorpha halys Stal, a new invasive species with a high potential of damage on agricultural crops in Romania*. *Lucrări Științifice, Universitatea de Științe Agricole și Medicină Veterinară „Ion Ionescu de la Brad” Iași, Seria Agronomie*. 58 (1), 105-108. http://www.revagrois.ro/volum/Vol-58-1_2015.pdf, consultat în data de 19.03.2020.
- Prioteasa L.F., Fălcuță E., Ceianu C.S., 2015. *Established Population of the Invasive Mosquito Species Aedes albopictus in Romania, 2012-14*. *J. Am. Mosq. Control. Assoc.* 31 (2): 177-181. <https://doi.org/10.2987/14-6462R>, consultat în data de 19.03.2020.
- Schaffner U., Steinbach S., Sun, Y. et al., *Biological weed control to relieve millions from Ambrosia allergies in Europe*. *Nat Commun* 11, 1745 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41467-020-15586-1>, consultat în data de 19.03.2020.
- Šefrova H., Laštuvka Z., 2001. *Dispersal of the horse-chestnut leafminer, Cameraria ohridella* Deschka & Dimić, 1986, in Europe: its course, ways and causes (Lepidoptera: Gracillariidae), *Ent. Zeitschr.*, 111: 194-198.
- Simov N., Grozeva Snejana, Langourov M., Georgieva Margarita, Mirchev P., Georgiev G., 2018. *Rapid expansion of the Oak lace bug Corythucha arcuata (Say, 1832) (Hemiptera: Tingidae)*. *Historia naturalis bulgarica* 27: 51-55. <http://www.nmnhb.com/historia-naturalis-bulgarica/> consultat în data de 19.03.2020.
- Tatu I. A., Tăușan I., 2011. *Corythucha ciliata (Say, 1832) (Hemiptera: Tingidae) – Second Record for the lace bug fauna of Romania*. *Brukenenthal. Acta Musci*. VI: 453-458.
- x x x - *Halyomorpha halys* CABI Datasheet, <https://www.cabi.org/isc/datasheet/27377>, consultat în data de 19.03.2020.

Orașul integrat mediului natural – între dorință și realizare

Cristian Ioja
Universitatea din București
cristian.ioja@geo.unibuc.ro

Să ne imaginăm un loc liniștit, cu o diversitate incredibilă de arbori și flori, cu vegetație luxuriantă, în care se adăpostesc insecte și păsări care ne încântă cu sunetele și mișcările lor, în care fiecare picătură de ploaie își urmează circuitul ei natural, cu suprafețe acvatice în care amfibienii sunt într-o permanentă alertă din cauza păsărilor flămânde, unde un animal de pradă își urmărește prada, unde insectele polenizatoare își culeg polenul dintr-o pajiște cu numeroase flori, în care nicio ființă vie nu intră în alertă în momentul în care întâlnește un om. Să oprim aici crearea universului nostru imaginar și să ne întrebăm dacă putem să asociem măcar o trăsătură menționată unui oraș modern. Iar impulsul nostru este să răspundem: categoric, nu!

Imagina noastră despre orașul modern este total opusă descrierii de mai sus. Orhan Pamuk, în romanul *O ciudățenie a minții mele*, spunea că: „La oraș, poți să fii singur în mulțime, iar ceea ce face ca orașul să fie oraș e, de fapt, posibilitatea de a-ți tăinui ciudățenia cuibărită în minte, cufundându-te în acel vălmășag” (Pamuk Orhan, 2016). Așadar, orașele înseamnă pentru cei mai mulți dintre noi aglomerație, dezvoltare, confort și diversitate. Orașul este locul cu un număr mare de locuitori, cu foarte multe blocuri, cu mall-uri, fabrici ori birouri, cu un confort ridicat, dat de accesul mult mai bun la diferite servicii (alimentare cu apă, canalizare, teatre, mall-uri). Din această descriere nu au cum să lipsească problemele specifice, precum poluarea ridicată a aerului din cauza mașinilor și a fabricilor, nivelul ridicat de impermeabilizare a suprafețelor active, zgomotul omniprezent al orașului, insula de căldură sau cantitățile uriașe de deșeuri.

Și, totuși, cele două lumi se regăsesc deopotrivă în orașele moderne și se îmbină într-una dintre cele mai surprinzătoare și misterioase creații umane: lumea urbană. Această relație este percepută diferit de către locuitorii orașelor. Celebrul scriitor american Edgar

Allan Poe ilustra în nuvela *Misterul Mariei Rogêt* ce însemna periferia Parisului pentru cetățeanul de rând în secolul al XIX-lea: „Toți cei ce cunosc câtuși de puțin împrejurimile Parisului își dau seama că numai anevoie poți găsi un loc singuratic, și asta, doar la mare depărtare de cartierele suburbane. Astfel de meleaguri neumblate și vizitate numai din când în când în mijlocul acestor păduri și boschete sunt cu totul de neînchipuit. Dacă vreun iubitor pățimaș al naturii, pe care îndatoririle lui îl țin legat de praful și căldura metropolei, ar încerca, fie și într-o zi de lucru, să-și astâmpere setea de singurătate în mijlocul priveliștilor naturii încântătoare care-o înconjoară, de îndată, la fiecare pas, va simți că farmecul lor crescând se destramă la ivirea sau la auzul vreunui derbedeu sau a unei bande de cheflii. Zadarnic va căuta liniștea în desișul cel mai de nepătruns. Tocmai prin coclaurile acelea mișună toți nespălații; ele sunt pângărite temple ale naturii. Cu durere în suflet, pribeagul se va întoarce în Parisul tuturor viciilor, ca într-o speluncă spurcată, dar mai puțin respingătoare, fiindcă e mai de înțeles” (Poe Edgar Allan, 2005).

Oare această prezentare a interacțiunii dintre natură și oraș este actuală? Sau omul urban modern este mult mai deschis și dornic de a interacționa pozitiv cu biodiversitatea urbană și elementele de peisaj? În următoarele pagini vom încerca să răspundem la aceste întrebări și să înțelegem ce înseamnă biodiversitatea și natura urbană, care este interacțiunea oamenilor urbani cu natura urbană și ce eforturi se fac în prezent în diferite locuri de pe Glob pentru a upgrada orașele cu soluții bazate pe natură.

Cum caracterizăm biodiversitatea urbană?

Biodiversitatea urbană este reprezentată de totalitatea organismelor vii, de la gene și specii la ecosisteme din mediul urban. În lumea urbană, biodiversitatea este mult mai prezentă decât ne imaginăm, chiar dacă de multe ori ea este ascunsă, uneori nedorită sau, pur și simplu, neobservată.

Spre deosebire de biodiversitatea din mediile puțin transformate de societatea umană, în orașe elementul neprevăzut este mult mai prezent, într-un spațiu limitat și cu condiții de viață complet modificate, apărând o diversitate extraordinară de organisme. În orașe pot apărea deopotrivă:

- specii din ecosistemele inițiale, care capătă o anumită dependență față de condițiile speciale pe care le oferă orașul, dar care nu renunță la habitatele naturale din

apropierea acestuia (ciocănitori, mierle, diferite specii de păsări acvatice, dar și hiene, urși, maimuțe, vulpi, ratoni).

- specii introduse intenționat de către societatea umană, remarcabile fiind multitudinea de plante pe care le regăsim în parcurile și grădinile publice (unele native, alte exotice), animalele de companie (în special câini, pisici, papagali, pești, dar mai nou și tarantule, greieri, iguane, șerpi, dihori, iepuri), plantele decorative (de exemplu, orhidee, mușcate, ficuși, yucca, trandafiri japonezi, cactuși, aloe, agave), ori plantele cultivate pe terenurile urbane (în special legume, plante aromatice).
- specii urbane, care se integrează în totalitate în ecosistemul urban, profitând la maxim de oportunitățile create și dezvoltându-și mecanisme de neimaginat de adaptare la jungla urbană (porumbei, vrăbii, șobolani, nenumărate feluri de gândaci, câini și pisici semi-sălbătice).

În orașe se regăsesc, deopotrivă, specii autohtone și specii exotice, specii care generează predominant beneficii și specii care produc dominant probleme, specii partenere, neutre sau concurente cu nevoile orașului, specii complet dependente de managementul antropic și specii care profită de condițiile create de om. Relațiile dintre aceste specii sunt, de cele mai multe ori, mult diferite în comparație cu ce se întâmplă în ecosistemele naturale, apărând comportamente noi, relații noi, modalități de echilibrare a populațiilor noi, procese de succesiune ecologică deosebite.

Acest lucru se întâmplă pentru că biodiversitatea urbană a suferit numeroase schimbări în comparație cu cea naturală, relevante fiind:

- dispariția speciilor native cu toleranță redusă la modificarea condițiilor de mediu (mofturoșii și înadaptații nu reușesc să reziste în jungla urbană) sau care sunt considerate agresive pentru populația urbană (de exemplu, carnivorele mari, șerpii veninoși, ierbivorele mari);
- mortalitatea și riscul mult mai ridicat de îmbolnăvire și rănire în comparație cu ecosistemele naturale (viața urbană presupune expunerea la riscuri extreme);
- extinderea arealului speciilor de plante, care au valoare estetică, culturală ori de reglare (ce este considerat util societății umane este încurajat să se dezvolte);
- dezvoltarea semnificativă a speciilor oportuniste autohtone sau alohtone (diferite specii de gândaci, muște, țânțari, furnici, rozătoare, câini, pisici, specii care

generează alergii), pentru care periodic se promovează măsuri de control ale populațiilor (de exemplu, campanii de sterilizare, deratizare, dezinsecție, cosire), mai ales când crește riscul de apariție a unor boli, când sunt afectate bunuri materiale, scade siguranța sau estetica se degradează;

- dezvoltarea organismelor exotice, crescute în interiorul locuințelor în scop decorativ sau pentru companie, ce pot deveni organisme invazive, în cazul în care sunt abandonate necontrolat (de exemplu, țestoasele de Florida);
- modificarea comportamentelor speciilor de plante și animale (mod de hrănire, reproducere, interacțiune cu societatea umană).

Astfel, orașele nu sunt nicidecum medii sterile, ci locuri în care biodiversitatea este prezentă în cele mai diverse moduri (de la total dependentă de intervenția antropică până la indiferentă de aceasta) și în cele mai curioase locuri (de la rămășițele ecosistemelor naturale până la spații construite de om). Biodiversitatea urbană se poate găsi deopotrivă în rețelele de canalizare, în galeriile de metrou, pe acoperișurile blocurilor, în micile fisuri ale clădirilor, în locuințele noastre ori în parcuri.

Această biodiversitate are caracteristici unice. În orașe întâlnim mult mai multe specii de plante (în special plante cu flori) decât în majoritatea ecosistemelor naturale. Numărul de exemplare din speciile care s-au adaptat la condițiile urbane este mult mai ridicat decât în ecosistemele naturale, pentru că de cele mai multe ori le lipsesc prădătorii. Vertebratele utilizează frecvent surse de hrană de origine antropică, au o dietă foarte flexibilă, se pot adăposti în structuri artificiale, au un sezon de reproducere relativ lung, se adaptează la zone cu concentrare ridicată de locuitori, au o mobilitate ridicată, sunt obișnuite cu prezența oamenilor și sunt generaliste. Această capacitate de adaptare extraordinară le ajută să supraviețuiască în orașe și să valorifice pozitiv relația cu societatea umană, lucru pe care îl pot face relativ puține specii.

Mierlele, păsări foarte timide în păduri, sunt de-a dreptul obraznice în orașe; pițigoii își schimbă frecvența sunetelor în orașe; ciorile reușesc să folosească asfaltul pentru a-și sfărâma hrana; somnul, un pește bentonic, vânează porumbei; hienele vin noaptea în centrul orașului pentru a se delecta cu oase din piața de carne; păsările migratoare nu mai migrează, pentru că au suficientă hrană și căldură pentru a supraviețui; veverițele ne urmăresc prin parcuri pentru a le hrăni; ratonii au învățat să profite de slăbiciunile sistemelor de securitate, iar intrați în casă, știu să caute mâncarea în bucătării și chiar să deschidă

frigiderile; urșii, vulpile și alte animale s-au învățat cu hrana din deșeurile urbane; maimuțele profită de mărinimia oamenilor care se închină în templele hinduse și se delectează din platourile de fructe din ofrande; arborii înfloresc mult mai devreme... și puteți adăuga multe alte exemple din propriile voastre experiențe. Și astfel înțelegem că biodiversitatea urbană este mult diferită de cea naturală.

Cum apreciem biodiversitatea urbană?

Am stabilit că biodiversitatea urbană este diferită în comparație cu cea din ecosistemele naturale. Dar oare înțelegem că și noi, orășenii, suntem diferiți față de locuitorii din mediile rurale? Avem o dependență mai ridicată de confort și de tehnologie, suntem mai dornici să desfășurăm activități dinamice, consumăm mai multe resurse și energie, avem nevoie de mult mai multă informație, interacționăm diferit cu alți oameni, suntem mai imprevizibili, suntem mai sensibili față de factorii de stres naturali și mult mai rezistenți la cei de natură antropică, suntem foarte preocupați de siguranță și intimitate, și avem un alt tip de relație cu biodiversitatea.

Dar ce înseamnă alt tip de relație cu biodiversitatea? În primul rând, relația este mult mai tranșantă. În orașe, speciile care generează predominant beneficii sunt acceptate și susținute să se dezvolte. Sunt îngrijite, sunt hrănite, li se îndepărtează dușmanii naturali. Cele care produc pagube sau cărora li se asociază potențiale probleme (țânțari, șobolani, tigrușul platanului, căpușe) suportă măsuri drastice de intervenție, care merg până la eliminarea lor totală. Să ne imaginăm doar diferența de percepție dintre o pisică de companie și un șobolan, ambele mamifere, sau dintre o orhidee și ambrozia. Cât de diferit reacționăm față de ele!

Modul nostru de a reacționa nu este nicidecum stabil. O specie se poate transforma rapid dintr-o specie tolerată sau considerată benefică, într-un inamic public ce trebuie eliminat rapid. Putem oferi multe exemple, dar este suficient să enumerăm câinii fără stăpân, ambrozia, căpușele ori urșii.

În al doilea rând, unele specii de interes horticol ori zootehnic devin atracții urbane și devin din furnizor de hrană și ai altor produse, furnizori de... agrement. Fermele de animale urbane sunt un exemplu elocvent, ele devenind un spațiu important pentru educația copiilor și tinerilor. Și de aici apar uneori modificări ale comportamentelor orășenilor față de animale.

În al treilea rând, interesul pentru respectarea dreptului animalelor este mult mai activ în orașe. Organizații non-guvernamentale și grupuri de persoane reacționează rapid la acte de cruzime împotriva animalelor, la abandonul acestora și la alte abuzuri care le vizează.

Această relație contradictorie trebuie diminuată, pentru a face loc conservării biodiversității, subiect pe care îl vom aborda puțin mai târziu.

Natura și urbanul pot coexista?

Deși pare inadecvată, această asociere de termeni este din ce în ce mai utilizată de către cercetătorii în ecologie urbană. Și acest lucru este rațional, dacă ne gândim că, în ciuda faptului că au suportat modificări semnificative ale mediului biofizic, orașele continuă să conțină suprafețe care găzduiesc o biodiversitate care poate rezista în timp.

Natura urbană este foarte diversă, fiind caracterizată prin: (a) ecosisteme cu diferite grade de transformare antropică, (b) suprafețe mici și fragmentate, puternic influențate de împrejurimi, (c) nivel diferit de întreținere de către societatea umană, (d) intensitate variată a proceselor naturale (uneori limitată la vegetație spontană și succesiune naturală), (e) raport diferit dintre speciile native și cele exotice și (f) relevanță pentru conservarea naturii, având în vedere potențialul de a fi integrată în infrastructura ecologică regională.

Majoritatea cercetătorilor identifică cinci tipuri de natură urbană:

- Natura urbană de tip 1, care include ecosistemele inițiale, este printre cele mai neașteptate forme de natură urbană, fiind caracterizată printr-un nivel ridicat de naturalitate și intervenție umană scăzută. Aceasta poate include păduri seculare, zone umede, suprafețe acvatice, pajiști, stâncării sau alte fragmente ale ecosistemelor inițiale, deseori incluse în arii naturale protejate. Un exemplu reprezentativ este Pădurea Băneasa, care este un rest din Codrii Vlăsiei și care, în ciuda antropizării în creștere, reprezintă o formațiune forestieră de origine naturală. Un alt exemplu este Parcul Național Munții Platoului, la poalele căruia se află orașul Cape Town.

- Natura urbană de tip 2, care include peisajele tradițional-culturale, este reprezentată de ecosistemele forestiere, agricole și piscicole gestionate extensiv sau intensiv în scop productiv. Ocupă suprafețe semnificative în special la periferia orașelor, fiind reprezentată de pepiniere, păduri pentru producție, terenuri agricole (arabil, vii, livezi, pășuni) ori iazuri piscicole.

- Natura urbană de tip 3, care ia în considerare ecosisteme amenajate, reprezintă tipul de natură urbană dominant în interiorul spațiilor construite, incluzând spațiile verzi, spațiile acvatice, precum și spațiile cu natură experimentală (de exemplu, grădini experimentale). Parcurile, lacurile de agrement, acoperișurile verzi pot fi incluse în această categorie.

- Natura urbană de tip 4, care se referă la terenurile virane restaurate ecologic, include terenuri cu viabilitate economică redusă, care în trecut au suportat diferite categorii de activități antropice (de exemplu, terenuri abandonate cu vegetație spontană, situri industriale dezafectate, spații destinate transporturilor rutiere, feroviare sau aeriene, cimitire, ruine ale fostelor clădiri). Acestea fac obiectul reconstrucției ecologice pasive sau active, prin încetarea activităților umane și se constituie în zone cu o biodiversitate emergentă tot mai apreciată în mediile urbane. Parcul Natural Văcărești din municipiul București este un exemplu reprezentativ de natură urbană reinstaurată prin procese de succesiune ecologică.

- Natura urbană de tip 5, care se referă la mediile interioare, include ansamblul de indivizi și comunități care se regăsesc în spațiile noastre de locuit, în interiorul birourilor și spațiilor comerciale. Aceasta este complet dependentă de condițiile interioare create de către om.

Toate tipurile de natură urbană au diferite grade de dependență de irigații, îngrășăminte chimice, combaterea dăunătorilor, toaletare periodică, adăpost ori hrană adăugate de către oameni.

De asemenea, diferă importanța relativă și așteptările populației față de natură. Interacțiunile orășenilor cu natura sunt foarte complexe și versatile, putând lua forme variate de la interacțiuni indirecte cu natura (de exemplu o priveliște cu elemente naturale, vizibilă în apropierea locuinței sau a locului de muncă), la interacțiuni incidentale cu natura (de exemplu, tranzitul pietonal sau pe bicicletă al unei zone urbane, în lungul căreia este dispusă o rețea de alinamente stradale sau platbenzi) și interacțiuni directe și intenționate cu natura (de exemplu, vizitarea parcurilor, utilizarea grădinilor de cartier).

Interacțiunea cu natura se poate evalua în funcție de tipul de activitate propus (de exemplu, recreere pasivă, activități sportive, plimbarea copiilor, activități creative), durata și frecvența interacțiunii (ridicată, medie, redusă), motivația alegerii (de exemplu, atașament emoțional, sentimente de unicatitate sau bunăstare) ori intensitatea beneficiilor percepute (de exemplu, ameliorarea stării de sănătate, îmbunătățirea gradului de fericire).

Cum putem integra natura în orașe?

Natura urbană este o componentă intrinsecă a orașelor, care trebuie integrată armonios cu celelalte tipuri de utilizări urbane. Acest lucru nu este deloc simplu, având în vedere multitudinea de interacțiuni negative care se pot dezvolta.

În ultimii ani, însă, tot mai multe orașe au decis să schimbe semnificativ modul în care gândesc relația cu natura, tocmai pentru a limita unele dintre problemele specifice, dar și pentru a răspunde schimbărilor apărute la nivelul așteptărilor locuitorilor. Interesul tot mai mare pentru natură al orașenilor a însemnat și o creștere a preocupărilor pentru găsirea unor soluții. În această gamă se înscriu ariile protejate urbane și soluțiile bazate pe natură.

Arii protejate urbane

Ariile protejate urbane sunt arii protejate situate în interiorul sau la periferia orașelor, ce pot conține elemente cu o valoare de conservare semnificativă. În comparație cu ariile naturale protejate, ariile protejate urbane au reguli mult mai flexibile, au suprafețe mai reduse, sunt mai fragmentate, mai deconectate între ele și mai vulnerabile la presiunile umane. Pădurile, zonele umede, pajiștile, parcurile urbane, grădinile sau terenurile vacante urbane (inclusiv siturile postindustriale, terenurile abandonate, terenurile virane cu vegetație și spațiile de transport dezafectate) au șanse egale de a deveni arii protejate urbane.

Înființarea ariilor protejate urbane poate să urmărească: (a) diversificarea experiențelor în natură ale locuitorilor orașelor, (b) îmbunătățirea atractivității unor spații urbane care experimentează în prezent probleme sociale, economice și de mediu; (c) dezvoltarea de soluții pentru lupta împotriva unor amenințări (de exemplu, inundații).

În multe orașe ale lumii, au fost înființate în ultimii ani arii protejate urbane, exemple relevante fiind Stockholm National City Park în Stockholm (Suedia), Bukhansan National Park în Seul (Coreea de Sud); Tijuca National Park în Rio de Janeiro (Brazilia); Table Mountains National Park în Cape Town (Africa de Sud); Nairobi National Park în Nairobi (Kenya); Santa Monica Mountains National Recreation Area în Los Angeles (SUA); London Wetland Centre în Londra (Marea Britanie); Calanques National Park în Marsilia (Franța); Royal National Park în Sydney (Australia); Natur-Park Südgelände în Berlin (Germania); Las Pinas în Manilla (Filipine), Parcul Natural Văcărești (București).

Soluțiile bazate pe natură

Soluțiile bazate pe natură sunt soluții inspirate, suportate sau copiate din natură, proiectate pentru a răspunde unei varietăți de probleme într-o manieră adaptabilă și de folosire eficientă a resurselor, oferind concomitent beneficii economice, sociale și de mediu. Soluțiile bazate pe natură promovează menținerea, dezvoltarea și restaurarea ecosistemelor ca mijloace de răspuns la o multitudine de probleme ale societății moderne. Practic, se consideră că reactivarea unor procese naturale poate să reducă din impactul antropic și să rezolve mult mai eficient o serie de probleme actuale. De exemplu, dacă un râu transformat într-un canal betonat este readus la starea inițială, se reactivează procese de infiltrare a apei, care mai departe aprovizionează pânza freatică suprasolicitată de utilizările urbane. Aceasta este o soluție bazată pe natură, la fel cum este și construcția unui acoperiș verde.

În jurul nostru avem numeroase soluții bazate pe natură neutilizate sau utilizate deficitar. Să ne gândim la grădinile de bloc. În câte cazuri acestea sunt cultivate pentru producerea de hrană sau în scop decorativ? Câte grădini sunt utilizate ca spații de socializare pentru locatari? Câte grădini au bazine de acumulare a apei de ploaie, utilizată mai apoi pentru irigarea culturilor? Câte grădini au mici amenajări pentru practicarea diferitelor activități de recreere pentru toate categoriile de vârstă? Câte grădini sunt conectate cu spațiile verzi din imediata vecinătate? Câte grădini dețin amenajări minimale pentru biodiversitate (cuiburi sau spații de hrănire a păsărilor, amenajări pentru insecte)? Un răspuns pozitiv la toate întrebările de mai sus este destul de rar, însă aceasta înseamnă o soluție bazată pe natură: procese naturale și valorificare socială inteligentă.

Soluțiile bazate pe natură sunt adecvate deopotrivă clădirilor (acoperișuri verzi, pereți verzi, colectoare de ape pluviale, soluții în grădinile comunitare, înverzirea spațiilor dintre clădiri); spațiilor publice (mobiliu urban, pavimente permeabile, spații urbane confortabile, zone cu microclimat modificat, grădini lotizate, parcuri și grădini urbane, renaturarea terenurilor abandonate); ecosistemelor acvatice și sistemelor de drenaj (sisteme de drenaj urban durabil, restaurarea iazurilor și lacurilor, renaturarea râurilor și a malurilor acestora); infrastructurilor de transport (înverzirea străzilor, pavimente permeabile, înverzirea căilor de transport liniare), arii naturale (arii naturale protejate, zone umede, parcuri periurbane, managementul zonelor rurale) ori zonelor costiere (restaurarea dunelor, regenerarea plajelor, regenerarea zonelor umede costiere, crearea de corali artificiali).

Dintre soluțiile bazate pe natură cu potențial ridicat de implementare la nivelul orașelor europene au fost selectate pentru prezentare câteva exemple reprezentative:

- Acoperișurile verzi sunt soluții ce presupun amplasarea vegetației pe acoperișurile clădirilor din mediul urban. Prezintă un nivel ridicat de oportunitate în cazul orașelor cu o densitate mare a spațiului construit, unde pot contribui în mod semnificativ la o scădere a consumului de energie electrică utilizată pentru climatizare, atât în sezonul rece, cât și în cel cald.
- Pereții verzi și grădinile verticale sunt soluții eficiente pentru mediile urbane cu densitate mare a spațiului construit și suprafețe foarte limitate pentru creșterea spațiilor verzi. Astfel, există posibilitatea amplasării vegetației pe pereții clădirilor, contribuind direct la îmbunătățirea esteticii urbane, la reglarea temperaturii interioare din clădiri și implicit la un consum mai redus de resurse pentru producerea energiei electrice.
- Pavimentele permeabile pot înlocui asfaltul convențional, pentru o mai bună infiltrare a apelor pluviale și prevenirea producerii inundațiilor. De asemenea, asfaltul permeabil poate fi util pentru diminuarea efectului de insulă de căldură urbană în orașele unde se înregistrează temperaturi foarte ridicate în sezonul cald.
- Grădinile agricole comunitare au un scop similar cu grădinile comunității locale, însă implementarea lor nu este limitată la spațiul din curtea interioară a clădirii și pot fi realizate inclusiv cu acces public.
- Parcurile și pădurile urbane reprezintă probabil cele mai cunoscute și implementate soluții verzi în orașe. Ele oferă o mare diversitate de servicii ecosistemice, atât de suport, aprovizionare, reglare, cât și culturale. Să reținem că diversitatea, cantitatea și calitatea serviciilor ecosistemice depind direct de modul de amenajare și administrare al acestora.
- Zonele renaturate ale râurilor se referă la eliminarea secțiunilor betonate ale râurilor și la remeandrarea acestora. Zonele renaturate ale râurilor, prin reactivarea zonelor inundabile naturale, contribuie la diminuarea efectelor inundațiilor asupra infrastructurilor gri. Mai mult, îmbunătățesc evident estetica peisajului urban, constituind în același timp spații pentru recreere.

Exemple de bune practici pentru valorificarea inteligentă a naturii urbane

National Park Table Mountain (Cape Town, Africa de Sud) este o arie protejată situată în imediata apropiere a oraşului Cape Town. Dincolo de valoarea peisagistică deosebită, considerată una dintre cele mai frumoase imagini urbane de pe Glob, aria protejată are un rol critic, neconştientizat până în anul 2015. În anul 2015, pe fondul unor ani secetoşi, s-a activat una dintre cele mai severe crize ale apei care a afectat un oraş mare la scară globală. În anul 2017, s-a pus problema activării planului *Day Zero*, din momentul în care nivelul apei în lacurile de acumulare care aprovizionau oraşul ar fi scăzut sub 13,5% din capacitate, lucru care ar fi presupus o raţionalizare a apei fără precedent la scară globală. Un rol esenţial în rezolvarea momentană a situaţiei l-a avut teritoriul aferent Parcului Naţional Table Mountain, care, prin vegetaţia de tip *fynboss*, a permis stocarea şi redistribuirea în timp a volumelor de apă din precipitaţii către lacurile de acumulare. Un loc care era valoros doar pentru frumuseţea lui a devenit critic pentru strategia de management a apei.

Ecocity Songdo (Seul, Coreea de Sud). Situat la 55 km sud-est de capitala Coreei de Sud, Seul, oraşul Songdo este cel mai tânăr oraş al ţării. Piatra de temelie a fost pusă în anul 2003 pe un istm artificial al Mării Galbene, cu scopul de a dezvolta un centru de afaceri care să atragă investitori din Singapore şi Hong Kong. Treptat, însă, proiectul a devenit cel mai de succes proiect de creare a unui oraş inteligent verde din lume. Preluând din farmecul bulevardelor pariziene, al canalelor veneţiene, al grădinilor din Savannah şi al Central Park din New York, proiectul a propus o îmbinare fabuloasă între natură şi construcţii. Cu o investiţie de peste 35 miliarde de dolari, cu o populaţie proiectată de circa 200.000 locuitori, oraşul este neutru din punct de vedere al emisiilor de carbon. Reţeaua de panouri solare, cei 25 de km de piste de biciclete şi transportul în comun de suprafaţă şi subteran, dezvoltarea infrastructurii suport pentru transportul electric şi hibrid, suprafeţele verzi şi acvatice foarte extinse şi bazate pe procese naturale, ori sistemele de filtrare a apei pluviale sunt doar câteva exemple de tehnologii promovate pentru crearea unui oraş inteligent verde. Tehnologia joacă un rol esenţial în managementul oraşului, existând numeroase reţele de senzori pentru monitorizarea traficului, consumului de apă, energie electrică şi termică, deşeurilor şi a altor parametri critici pentru funcţionarea eficientă a oraşului. Iar din acest cadru este clar că nu pot lipsi oamenii inteligenţi, care să fie capabili să utilizeze această infrastructură într-o manieră cât mai durabilă.

Sudgelande Natur Park (Berlin, Germania). Proiectul a vizat reconversia unui depou feroviar, închis în anul 1952, într-o zonă cu vegetaţie arborescentă şi erbacee, ce oferă

experiențe unice în natură pentru populație și un habitat adecvat pentru diferite specii de plante și animale sălbatice. Au fost amenajate trasee pentru vizitatori, observatoare de păsări, zone cu artă modernă, spații expoziționale și alte tipuri de facilități. Clădirile rămase, incluzând Brückenmeisterei și turnul de apă, sunt folosite pentru activități educaționale și spații experimentale ale unor grupuri de artiști. Iar acest proiect de regenerare urbană atrage în zilele frumoase 8 mii de berlinezi, care sunt încântați să beneficieze de serviciile naturii și să se lase surprinși de miracolul pe care procesele naturale, dirijate de către om, a reușit să îl creeze.

Tempelhof Feld (Berlin, Germania). Proiectul a vizat reconversia într-o zonă de recreere a unui aeroport al Berlinului, închis în anul 1998. Imaginați-vă că vorbim despre o suprafață de 355 ha, care a fost cucerită la propriu de către locuitorii Berlinului. Este cel mai mare parc al Europei, pe locul în care acum mai puțin de 20 de ani funcționa un aeroport. O parte din suprafața vechiului aeroport a fost orientată spre conservarea biodiversității, prin crearea unor habitate favorabile pentru specii de păsări. Pistele au fost deschise practicării ciclismului și utilizării altor mijloace nemotorizate. Au fost construite observatoare de păsări, s-au organizat zone destinate picnicului și plajei, iar clădirile rămase, inclusiv terminalul și hangarele, au fost destinate unor activități educaționale, concerte, ceremonii, târguri.

Refacerea cursului natural al râului Isar (München, Germania). Proiectul a vizat diminuarea impactului inundațiilor și restaurarea unui sector de 8 km din râul Isar, care era canalizat în zona orașului München. Proiectul a fost inițiat după inundațiile din anii 1999, 2005 și 2013, care au afectat semnificativ sudul Germaniei și a vizat creșterea capacității de retenție a apei a luncii Isarului, ameliorarea potențialului de conservare a speciilor și îmbunătățirea valorii pentru recreere a zonelor de mal. Râul Isar a fost refăcut pe un sector de 8 km, fiind lărgită lunca de la 50 la 90 m, înlocuit betonul cu nisipuri și pietrișuri în albie, amplasate scări pentru pești, și amenajate diferite dotări pentru recreere. În prezent, zona este extrem de utilizată pentru agrement de către populație, fiind situată în apropierea grădinii zoologice a Münchenului.

Prinzessinnengarten (Berlin, Germania). Proiectul propune un concept foarte interesant, în care un teren abandonat este utilizat pentru producerea de hrană, pentru socializare și recreere. Zona actuală a grădinii nu a fost utilizată timp de 60 de ani. În 2009, cetățenii au eliminat aproximativ două tone de deșeuri de pe o suprafață de 6000 m² de teren abandonat, iar în iulie 2009, ONG-ul Nomadisch Grün a amplasat primele 100 de ghivece plantate. Plantele sunt cultivate în cutii reciclate, pachete tetra și saci de orez, astfel încât grădina este întotdeauna mobilă. Prima recoltă a fost culeasă în luna august 2009, iar în

septembrie 2009 au fost amplasați primii patru stupi de albine. În incintă există facilități de joacă pentru copii. În 2010 s-a deschis o cafenea de grădină și au fost amplasate încă 300 de ghivece. Iarna, grădina se mută în piața de pe Eisenbahnstrasse.

Parcul Natural Văcărești (București). În anul 2016, Ministerul Mediului a decis declararea zonei naturale Văcărești drept parc natural, cu o suprafață de 183 ha, scopul fiind acela de a conserva cele peste 100 de specii de păsări acvatice, mamifere, amfibieni, reptile și pești, care și-au găsit aici un habitat favorabil. În plus, zona se dorește a oferi experiențe în natură populației municipiului București. Zona este uimitoare, în special din cauza proceselor de succesiune ecologică, unice în România. Să ne imaginăm însă ce s-ar putea realiza aici.

Am aflat de-a lungul acestui capitol ce este biodiversitatea și natura urbană, dar mai ales am înțeles că relația dintre omul urban și acestea se schimbă sub ochii noștri. Oamenii urbani înțeleg din ce în ce mai mult că natura le face viața mai ieftină, mai plină de experiențe și mult mai fericită. Și cine nu ar dori să trăiască într-un oraș fericit?

Fig. 1. Modele de hrănire urbană.

Fig. 2. Adaptare la restricțiile urbane.

Fig. 3. Relația între speciile urbane – trei specii de pescăruși, o specie de găște, una de rațe și una de ciori, în concurența pentru hrana de origine antropică în Skansen Stockholm.

Fig. 4. Diversitatea floristică urbană – Parcul Circului.

Fig. 5. Sudgelande Natur Park – Reconversia unui depou feroviar într-o pădure urbană.

Fig. 6. Natură urbană inteligentă în Songdo Ecocity.

Fig. 7. Adăpost pentru insecte.

Fig. 8. O soluție verde.

Bibliografie

- Pamuk Orhan, 2016. *O ciudățenie a minții mele*. Traducere din limba turcă și note de Luminița Munteanu. Editura Polirom, Iași.
- Poe Edgar Allan, 2005. *Misterul lui Marie Rogêt și alte povestiri*. Traducere, note și comentarii de Liviu Cotrău. Editura Polirom, Iași.

Tell-urile civilizației Gumelnița

Constantin Haită
Muzeul Național de Istorie a României
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
costel_haita@yahoo.com

Acest termen *tell*, utilizat pe larg în literatura arheologică, este de proveniență arabă și se traduce prin „movilă”, tipul specific de așezare preistorică, fiind cunoscut îndeosebi în Orientul Apropiat, dar și în Anatolia și zona central-estică a Bulgariei. În țara noastră, putem spune că aceste așezări sunt caracteristice culturii eneolitice Gumelnița, fiind întâlnite în diferite zone din sud-estul României cu denumiri ca: *movilă*, *măgură*, *gorgan*, *popină*, *grădiște*, *cetate* sau *cetățuie*.

După cum vă este binecunoscut, cultura Cucuteni-Tripolie este una dintre cele mai importante culturi preistorice, ce ocupă un areal vast alcătuit din teritorii actuale ale Moldovei, Republicii Moldova și Ucrainei. Gumelnița poate fi considerată, în egală măsură, una dintre cele mai strălucite forme ale manifestării culturale din preistorie de pe teritoriul țării noastre, alături de celelalte culturile contemporane, Cucuteni – în Moldova, Petrești – în Transilvania, Românești-Tiszapolgár – în zone din Banat, Crișana și Transilvania. Poate fi descrisă, de asemenea, ca o civilizație înfloritoare, dacă avem în vedere întreaga viață materială, dar și spirituală.

Toate aceste culturi menționate sunt încadrate cronologic în perioada eneolitică (lat. *aeneus*, aramă) sau calcolitică (gr. *khalkes*, cupru), în a doua parte a mileniului V a.Chr., respectiv într-un interval situat între 6500 și 5800 de ani înainte de prezent.

Așezările atribuite culturii Gumelnița, dezvoltată pe fondul culturii Boian, pe întreg teritoriul actual al Munteniei și Dobrogei, iar în Oltenia având specificul local al culturii Sălcuța, sunt adevărate movile antropice cu formă circulară sau ovală, cu diametre între 50 și aproape 200 m, ale căror depuneri antropice pot atinge o grosime de până la 12 m, precum în

cazul celei de la Hârșova. Desigur că, de cele mai multe ori, înălțimea lor relativă la terenul înconjurător este mult mai mare, fiind amplasate pe mici proeminențe ale reliefului.

Este larg cunoscut faptul că râurile au constituit în preistorie adevărate axe de dezvoltare a așezărilor. *Tell*-urile sunt și ele situate în lungul principalelor cursuri de apă, în cazul nostru, al principalilor afluenți stânga (pentru Muntenia) sau dreapta (în Dobrogea) ai Dunării, al lacurilor și canalelor din zonele inundabile ale fluviului, cum sunt Balta Ialomiței sau Delta Dunării, precum și în zona litorală a Mării Negre.

Ca să definim încadrarea lor în peisaj, din punct de vedere geomorfologic, putem spune că *tell*-urile sunt poziționate pe marginea teraselor înalte, pe promontorii sau martori de eroziune ai acestora (Fig. 1), pe marginea teraselor joase, pe malul lacurilor, pe mici insule ale acestora sau chiar pe mici grinduri, situate în lunca inundabilă.

Fig. 1. Imagine a unei așezări de tip *tell*, amplasată pe un martor de eroziune (popină).

Ceea ce putem recunoaște în prezent ca așezări de tip *tell* reprezintă rezultatul unor locuiri îndelungate, pe același amplasament, delimitat de zona exterioară fie simbolic, prin palisade sau șanțuri, fie prin structuri de delimitare complexe, alcătuite din șanț, val și palisadă, ce au fost interpretate în trecut ca lucrări cu caracter defensiv, deși nu există dovezi ale unor posibile conflicte. Delimitarea zonei din interiorul așezării este mai cu seamă simbolică, iar spațiul locuit este bine structurat. Acesta este constituit în primul rând din locuințe, conservate până în zilele noastre incendiate sau neincendiate, zonele de circulație

(pasaj) dintre acestea și zonele dedicate depozitării resturilor menajere. Alături de acestea, au mai fost observate structuri anexe, vetre exterioare, gropi.

Principalul material de construcție utilizat este chirpiciul, un material preparat prin amestec de sedimente fine (foarte frecvent utilizat fiind „lutul” din depozitele de *loess*) cu diferite materiale vegetale (paie, pleavă, stuf, chiar coprolite de erbivore).

Structura de rezistență a locuinței era alcătuită din pari (adesea fixați în șanțuri de fundație) și elemente orizontale, sub forma unei împletituri de lemn, realizată din ramuri de copaci, stuf sau trunchiuri de arbuști, în funcție de materialul disponibil în zonă. După ce pereții erau ridicați, aceștia erau lutiți cu chirpici fin, obținându-se un fel de tencuială cu grosime centimetrică, atât în interior, cât și la exterior. Ulterior, se realiza o ultimă etapă de amenajare, reprezentată prin lutuili foarte fine, cu grosime milimetrică, din sediment fin sau amestec cu coprolite de erbivore. Podeaua locuinței era realizată din aceleași tipuri de materiale (Fig. 2), aplicate peste un strat de amenajare sau nivelare, constituit din lut și nisip sau materiale cu duritate mai mare, respectiv granule de chirpici ars și fragmente ceramice sau chiar fragmente de calcar.

Fig. 2. Niveluri succesive de podea conservate într-o locuință neincendiată (*după D. Popovici, Y. Rialland, 1996, cu modificări*).

Chiar dacă nu avem dovezi asupra mobilierului de lemn, care nu s-a conservat, există informații asupra faptului că spațiul din interiorul locuințelor era bine organizat. Adesea cu

două camere, separate printr-un perete interior inițial sau adăugat ulterior, cu vatră sau cuptor în unul dintre colțurile fiecăreia, locuințele cercetate în *tell*-uri includeau, alături de zona de preparare a hranei din vecinătatea structurii de combustie, spații de circulație foarte bine compactate și spații destinate odihnei, acestea din urmă fiind amenajate cu piei de animale sau rogojini realizate din stuf, paie sau chiar frunze sau scoarță de copac. Foarte interesant este și faptul că spațiile din interiorul locuințelor erau bine întreținute, atât prin amenajarea continuă cu lutuiele și cuverturi, cât și prin dispunerea sistematică a deșeurilor menajere în spațiul exterior locuinței destinat acestora (Fig. 3).

Fig. 3. Platforma de lemn a unei locuințe neincendiate și imaginea profilului stratigrafic (după D. Popovici, Y. Rialland, 1996, cu modificări).

Foarte probabil, aceste locuințe corespundeau unei generații, prin activitățile constructive și de amenajare continuă realizându-se, în timp, succesiuni de podele groase de zeci de centimetri (chiar până la 0.5 m) și pereți solizi, ce includeau o mare cantitate de materiale de construcție. După cum sugerează machetele de locuințe realizate din lut, acoperișul era „în două ape”, foarte probabil din stuf, după cum ne indică și cenușa fină depusă pe podeaua locuințelor incendiate.

În foarte multe situații, locuințele erau incendiate, intenționat sau accidental – din cauze naturale. Deși pusă în discuție în numeroase rânduri, incendierea intenționată, ce ar fi

avut loc în urma unor conflicte, este astăzi o explicație mai puțin plauzibilă, cel mai probabil fiind vorba de o incendiere intenționată realizată de însăși comunitatea *satului eneolitic*, fie în scop sanitar, fie în contextul unui ritual cu semnificații importante. Chirpiciul ars, ca și nivelurile de arsură din vetre și cuptoare, au reprezentat, cu siguranță, elemente încărcate de puterea simbolică a continuității și tradiției. În foarte multe cazuri, așezările de tip *tell*, abandonate o perioadă, sunt reocupate, în multe situații chiar pe același amplasament.

Atunci când distrugerea locuințelor are loc prin incendiere, aceasta include și o abandonare a întregului inventar, ce se regăsește astăzi printre blocurile și fragmentele de chirpici ars și cărbune de lemn sau stuf. În cazul locuințelor neincendiate, ce au o pondere aproximativ egală, deși unele *tell*-uri includ niveluri cu locuințe incendiate în totalitate, „mobiliierul casnic” este recuperat. Uneori, se poate observa o etapă de abandon a locuinței, când pereții se degradează și unele elemente din structura de lemn sunt recuperate. Prăbușirea locuinței poate fi urmată de o altă etapă de abandonare a zonei, spațiul devenind o zonă de acumulare a deșeurilor menajere, ce putea fi utilizată de una sau mai multe locuințe învecinate. Ulterior distrugerii, se realizează o nivelare, eventual o amenajare prin depunerea unor sedimente sau fragmente de rocă sau de chirpici ars menționate, o altă locuință urmând a fi construită. Prin această activitate continuă, realizată în etape diferite de la o zonă la alta, păstrându-se, însă, într-o oarecare măsură, „planul” inițial, movila se înalță, individualizându-se din ce în ce mai bine în spațiul înconjurător.

Inventarul arheologic descoperit în locuințe, dar și în alte zone din cadrul sitului, este deosebit de divers și de bogat. Alături de vase ceramice, multe dintre ele frumos decorate sau pictate, cu grafit sau cu roșu și alb, reprezentări antropomorfe sau zoomorfe, realizate din lut sau din os, sunt descoperite numeroase tipuri de obiecte corespunzătoare activităților umane desfășurate în sit, pe terenurile agricole sau la vânătoare: unelte de silex (cioplite) și alte tipuri de roci (șlefuite), unelte de os și corn, podoabe de scoici, piatră sau os, chiar și piese de metal (aur și cupru). Deșeurile menajere conțin numeroase fragmente de oase de pești și de mamifere, cochilii de scoici sau melci, cenușă și cărbune, fragmente ceramice și de lut, chirpici și piatră.

Putem spune că finalul acestei manifestări culturale este marcat, dacă nu chiar determinat, de pătrunderea unor comunități ce își au originea în stepele nord-pontice și aduc cu ele un alt mod de viață și alte valori din evoluția speciei umane: calul domesticit, bronzul (aliaj cu staniu al cuprului, în scopul creșterii durității), chiar și o ierarhie socială în jurul unor căpetenii războinice, ce purtau elemente simbolice precum sceptra, ca însemn al puterii, și înmormântările sub formă de tumul. Epoca bronzului, aceasta care urmează eneoliticului

final, este caracterizată în etapa sa timpurie prin așezări simple, majoritatea deschise (nefortificate), situate în zone de dealuri, chiar montane, pe terase, uneori amenajate, dar și la câmpie, la marginea văilor, având în general un singur nivel de locuire, comunitățile fiind într-o permanentă mișcare, spre deosebire de stabilitatea remarcabilă a predecesorilor lor.

Bibliografie selectivă

- Bălășescu A., Radu V., Moise D., 2005. *Omul și mediul animal între milenii VII-IV î.e.n. la Dunărea de Jos*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Dumitrescu Vl., Bolomey Al., Mogoșanu Fl., 1983. *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Haită C., 2003. *Sedimentologie și Micromorfologie. Aplicații în Arheologie*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Marinescu-Bîlcu S., 2001. *Cultura Gumelnița*, în S. Marinescu-Bîlcu (coord.), *O civilizație necunoscută: Gumelnița*, cIMeC, Institutul de Memorie Culturală, CD-ROM.
- Micu C., Maillé M., 2005. *Entre Danube et montagne Macin: La communauté Gumelnița de Luncavița-Cetațuia*, <http://perso.wanadoo.fr/micu.maille/monsiteweb/index.html>, consultat în data de 20.03.2020.
- Petrescu-Dîmbovița M., 2001. *Eneoliticul timpuriu; Eneoliticul dezvoltat*, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*, vol I, *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, Editura Enciclopedică, București.
- Popovici D., Bălășescu A., Haită C., Radu V., Tomescu A.M.F., Tomescu I., 2002. *Cercetarea arheologică pluridisciplinară. Concepte, metode și tehnici*, Muzeul Național de Istorie a României, Biblioteca Muzeului Național, Seria Cercetări Pluridisciplinare, III, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște.
- Popovici D., Rialland Y. (coord.), 1996. *Viața pe malul Dunării acum 6500 ani. Expoziție româno-franceză 1996-1997*, Caisse nationale des monuments et des sites, Paris.
- Voinea V., 2001. *Cultura Gumelnița în centrul și sudul Dobrogei*, în S. Marinescu-Bîlcu (coord.), *O civilizație necunoscută: Gumelnița*, cIMeC, Institutul de Memorie Culturală, București, CD-ROM.

În umbra Casienilor

Valentina Mihaela Voinea
Muzeul de Istorie Națională
și Arheologie Constanța
vialia_rahela@yahoo.fr

Bartłomiej Szmoniewski
Instytutul de Arheologie și Etnologie
al Akademii Polone, Cracovia
bartheque@yahoo.fr

Cercetările arheologice întreprinse în cadrul proiectului academic româno-polon *Study of the Prehistoric and Early Mediaeval Settlements in the Casimcea River Valley in Central Dobruđa* au făcut posibilă atât reluarea săpăturilor arheologice în peșteri bine cunoscute din zona Cheile Dobrogei – Peștera *La Izvor*, Peștera *La Baba* și Peștera *Casian* –, cât și extinderea investigațiilor în grote necercetate. Coroborând descoperirile arheologice, izvoarele literare și epigrafice vechi cu cercetările recente, considerăm necesară reluarea în discuție a subiectului privind locuirea acestui loc legendar – Peștera *Casian* (Fig. 1).

Fig. 1. Peștera *Casian* – localizare geografică.

În vara anului 1912, cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în cetatea *Ulmetum*, Vasile Pârvan a realizat cercetări de teren în apropiere, descoperind în preajma Peșterii *Casian*, pe malul drept al Casimcei, două inscripții grecești. Textele în limba greacă au fost săpate simetric în stâncă, de o parte și de alta a așa-zisului amfiteatru – o formațiune naturală dezvoltată dintr-un atol jurasic.

Prima inscripție conține următorul text – *“Οποί Κασιανῶν και σπηλοῦχα/hotarele Casienilor și peștera. A doua inscripție, cu caractere grecești asemănătoare, cuprinde aceleași referiri spațiale: “Οποί Κασιανῶν σπηλούχων/hotarele peșterilor casienilor, după V. Pârvan; hotarele peșterilor casiene, după R. Vulpe, hotarul casienilor deținători (sau locuitori) ai peșterilor, după D.M. Pippidi, hotarele casienilor [și] speluhanilor, după N. Gostar (Gostar N., 1980).*

De ce aceste traduceri diferite?

Inițial, V. Pârvan a văzut în *Κασιανῶν* locuitorii unui *vicus Casiani*, situat în apropiere, „probabil pe platoul înalt între Esteru, Pazarlia (astăzi Târgușor) și Valea Casimcea”, numele satului, ca și în cazul altor așezări rurale greco-romane întemeiate de cetățeni romani, provenind de la un personaj important, un legendar întemeietor *Casius* sau *Casianus* (Pârvan V., 1923). Prin urmare, cele două stânci cu inscripții ar fi marcat limita de hotar între satul casienilor și spațiul sacru din peșteră/peșteri, destinat adorării zeului Mithras, al cărui cult se răspândise în tot Imperiul Roman în perioada secolelor II-IV p.Chr.

Folosirea spațiului carstic pentru cultul lui Mithras a fost atestată în Peștera *La Adam*; în sala principală a acesteia s-au descoperit cinci piese sculpturale (două reliefuri, două altare și o masă votivă), închinată zeului Mithras, depuse într-o groapă. Posibil ca aceste piese, ca și cele din tezaurul de sculpturi de la Tomis, să fi fost ascunse de adoratorii păgâni datorită opoziției creștinilor față de reprezentările idolatre de genul altarelor și statuilor de zei etc.

R. Vulpe a atribuit numele *Κασιανῶν* unor adoratori ai lui [*Zeus Casios*] – divinitate de origine semitică, binecunoscută în lumea romană. Sanctuarul cel mai renumit al acestei zeități, situat pe înălțimile Muntelui Oronte (Antiohia), ar fi fost vizitat, conform inscripțiilor, chiar de împărați romani, precum Hadrian și Iulian Apostatul. Asemănarea peisajului, prezența în Moesia Inferior a numeroșilor negustori, militari, peregrini de origine siriană, posibili adoratori ai zeului *Casios*, dispunerea inscripțiilor într-o zonă puțin accesibilă, vecinătatea lor (distanța între ele de nici 200 metri), toate aceste elemente l-au determinat pe marele istoric să presupună că inscripțiile făceau referire la delimitarea între peșteră și spațiul anex compus din mai multe grote, aparținând aceleiași divinități: „... toate

elementele inscripțiilor de la Șeremet au avut un caracter religios, care se leagă de un loc de cult și acest loc a reprezentat sanctuarul lui Zeus Casios. ...noi considerăm că inscripțiile menționate nu pot avea nici o relație cu un sat Casianus sau cu limitele altei unități administrative” (Vulpe R., 1977).

Totuși, pentru această divinitate siriană *Casios* nu a apărut, până în prezent, nicio altă dovadă de adorare în spațiul Moesiei Inferior.

Descoperirea ulterioară de la Tariverdi (cca 10 km distanță de Casian), unde a apărut fortuit un cip, contemporan cu celelalte două inscripții de la Casian, a constituit un argument important pentru existența unui toponim *vicus Casiani*. Pe această piatră de hotar, tăiată din calcar gălbui (de aproximativ 0,85 m înălțime), au fost gravate tot cu litere grecești două cuvinte dispuse de o parte și de alta a blocului de piatră:

Fața I. **KACI**
ANA

Fața II **CIHA**
AOYXA

În momentul primei publicări a inscripției, M. Bărbulescu a preluat o interpretare a lui N. Gostar, potrivit căruia cele două inscripții, cea de la Casian și cea de la Tariverdi, reprezentau borne de hotar între *vicus Cas(s)iani* și *vicus Speluchanorum*. Ulterior, autoarea și-a exprimat anumite rezerve față de existența unui *vicus Speluchanorum*: „Cu toate acestea întrebarea «sat» sau «sanctuar» la Casian mai stăruie încă, fiind mai sigură deci existența comunității sătești a casienilor, pe când destinația reală a peșterii (lor) din zonă rămâne mai greu de precizat” (Bărbulescu M., 2001).

Cu adevărat, imaginarea unui *vicus Speluchanorum*, un fel de comunitate a troglodiților care ar fi folosit adăposturile naturale și grotelor din zonă drept spații casnice, pare greu de crezut.

Renumitul epigrafist D.M. Pippidi, reluând discuția asupra celor trei inscripții, considera plauzibilă existența unui *vicus Casiani* sau *Casianum*, cu atât mai mult cu cât „...nu e un simplu postulat al lui Pârvan (...), ci o realitate istorică garantată de biografia unui cunoscut Părinte al Bisericii, Ioan Cassian „Scitul”, trăitor în secolul al IV-lea și unul din întemeietorii monahismului occidental” (Pippidi D.M., 1983). Autorul făcea referire la relatarea lui Ghenadie de Marsilia, fiul duhovnicesc al Sfântului Ioan Cassianus și la lucrarea

De viris illustribus; în scurta schiță biografică închinată părintelui spiritual, acesta este numit *Cassianus natione Scythia*.

Cunoscător al unor lumi atât de diferite, străbătând mii de kilometri între Orient și Occident, Sfântul Ioan Cassianus a păstrat în scrierile sale tăcere aproape totală cu privire la originea sa, la cauzele care l-au determinat să părăsească pe rând Egiptul, Constantinopolul, Roma, ajungând până în Gallia. „Lucrul cel mai uimitor în opera lui Cassian sunt tăcerile sale”; de aici, polemici nerezolvabile între exegeții operei sale.

Totuși, există în scrierile sale *Așezăminte mănăstirești* și *Convorbiri duhovnicești* două pasaje deosebit de interesante privind pământul natal. Primul conține o amintire îndepărtată, probabil din fragedă pruncie, mărturisită în *Prefața* lucrării *Așezămintele mănăstirești* : „...din copilărie **m-am aflat printre călugări** (s.n.) și, după ce m-am rupt de atâția ani de obștea și pilda vieții lor, cu greu aş putea să-mi amintesc acum în întregime câte am încercat să săvârșesc sub imboldul îndemnurilor lor zilnice, sau al pildelor lor, câte am învățat sau am văzut cu ochii mei. De altfel, tâlcul acestor lucruri în niciun chip n-ar putea fi nici transmis, nici înțeles și nici reținut în memorie numai printr-o cugetare tihnită sau printr-o învățătură dobândită doar prin cuvânt”. (Cassian I., 1990).

În lucrarea *Convorbiri duhovnicești* XXIV descoperim al doilea pasaj. Mult mai bogat în detalii decât primul, acesta conține un tablou al locului natal realizat de Sfântul Ioan Cassianus cu multă sensibilitate și talent literar:

„I.2. Așadar, cu toată neliniștea i-am mărturisit acestui (Avva) Avraam lupta cugetelor noastre, care zilnic ne împingeau cu ardoare sufletească să ne întoarcem în provincia noastră și să ne revedem părinții. Pricina cea mai mare a dorințelor noastre era aceea că ne aduceam aminte de câtă evlavie și pietate era plină inima părinților noștri. Știam că ei nu ne-ar împiedica niciodată de la înfăptuirea planurilor noastre și ne gândeam mereu că mai mult lor le datorăm înaintarea noastră duhovnicească. Ne scuteau de orice griji, ne asigurau toate ale traiului, îndeplinind ei cu bucurie tot ce ar fi trebuit să facem noi.

I.3. Pe deasupra, ne hrăneam sufletul cu nădejdea unor bucurii deșarte, crezând că vom primi cea mai mare roadă din convertirea multora, care ar fi urmat să fie îndreptați pe calea mântuirii după exemplul și îndemnurile noastre. În afară de aceasta, ne apărea în fața ochilor tabloul cu așezarea locurilor, în care se afla **averea moștenită de la strămoși și frumusețea regiunilor, cu întinderi, singurătăți și păduri care puteau nu numai să-l**

încânte pe un monah, dar chiar să-i dăruiască cele mai bune mijloace de viață (s.n.)”
(Casian I., 1990).

Din ambele texte transpare cu claritate mediul creștin în care s-a născut și instruit Sfântul Casian: inima părinților era „plină de evlavie și pietate”, iar el „s-a aflat printre călugări”. Datorită bunăstării părinților („ne asigurau toate ale traiului”, „averea moștenită de la strămoși”) și sprijinului acordat („nu ne-ar împiedica niciodată de la înfăptuirea planurilor noastre”), Sfântul Ioan Casian a fost instruit la școli alese (cunoscător al marilor scriitori antici), într-o perioadă a persecuției creștinilor și inițiat în tainele credinței creștine, conform învățaturii Sinodului de la Niceea, în perioada considerată vârsta de aur a Părinților Bisericii (Marrou H.I., 1999). Posibilitatea convertirii multora ne sugerează importanța activității misionare în Scythia Minor, zdruncinată atât de dispute teologice, cât și de criza politică a Imperiului Roman, sufocat tot mai mult de invaziile barbare (îndeosebi de atacurile goșilor).

Existența unei comunități monahale în vecinătatea casei așezării natale constituie o altă informație sigură păstrată în scrierile Sfântului Ioan Casian. Unde s-ar fi aflat această comunitate de călugări, dacă nu în apropierea unui *vicus Casianus* din Scythia Minor?

Sfântul Casian Scitul a păstrat în nume reperele clare ale originii – de neamul *casienilor*, locuitori ai provinciei *Scythia Minor* –, iar în sufletul său „frumusețea regiunilor, cu întinderi, singurătăți și păduri”. Atestat prin trei inscripții în aceeași microregiune, fără alte referiri epigrafice, literare sau descoperiri în restul provinciei, *vicus Casiani* nu poate fi localizat decât în apropierea bornelor fixe, respectiv stâncile păstrate *in situ* în cadrul amfiteatrul natural de la Casian.

Considerăm că rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în ultimele trei decenii în zonă (periegheze, săpături de salvare și sondaje în peșteri) aduc noi argumente în direcția acestei localizări. Primele observații arheologice privind locuirea Peșterii *Casian* au fost făcute cu ocazia cercetărilor de teren efectuate în teritoriul histrian. Alături de fragmente ceramice romane și medievale timpurii, descoperite atât în peșteră, cât și pe panta abruptă ce coboară spre cursul Casimcei, s-au identificat semne incizate pe o suprafață finisată, în partea dreaptă a intrării – mai multe litere, cruciulițe și semne monogramatice, datate în secolul X p.Chr. (Alexandrescu E. et al., 1986).

Primele sondaje efectuate în vara anului 1991 au evidențiat o locuire intensă în sala principală a peșterii, în a doua jumătate a secolului al IV-lea (Fig. 2). Semne incizate au fost identificate pe perețele din stânga intrării, dintre ele fiind descifrabile literele *II* și *N*. Pe baza

analogiilor cu semnele descoperite în complexul rupestru de la Dumbrăveni (Chiriac C., 1988-1989), cercetătorii au propus datarea lor între secolele IX-XI p.Chr. Următorul detaliu, „o cruciuliță zgâriată deasupra unei firide special amenajate pentru opaițe, locaș situat tot pe peretele din stânga intrării în peșteră”, constituie un indiciu privind locuirea peșterii de către călugări. Astfel, se afirma pentru prima dată într-un studiu arheologic posibilitatea existenței unei comunități monahale în zona Casian: **„certifică existența unui mic așezământ monahal în secolul al X-lea, foarte probabil după revenirea bizantină la Dunăre”** (Mihăilescu-Bîrliba L., Diaconescu M., 1991).

Fig. 2. Peștera Casian.

În sprijinul existenței unui *vicus Casiani* vin și descoperirile ulterioare, prilejuite de construirea gazoductului (2001-2002). Astfel, săpăturile arheologice de salvare au scos la lumină mult așteptata locuire romană din apropierea „pietrelor scrise”. Primul nucleu de locuire, o fermă de tipul *villa rustica*, a apărut exact în fața Peșterii *Casian*, pe terasa înaltă de pe malul stâng al Văii Casimcea (Fig. 3). În secțiunile săpate s-au descoperit urme de construcții din piatră, fragmente ceramice romane târzii, un opaiț cu reprezentarea crucii pe disc, monede datate în intervalul 330-378 p.Chr. (Constantius II – Constans, Valentinian I – Valens).

În urma cercetărilor de suprafață a fost localizat al doilea sit, respectiv o așezare romană timpurie – *vicus*? (secolele II-III p.Chr.), situată tot pe malul stâng al Casimcei, la aproximativ 1,5 km vest de *villa rustica* și la marginea de sud-est a satului Cheia (Băjenaru C., 2002, 2003). Până în prezent, aceasta este cea mai apropiată așezare contemporană cu cele două inscripții, ceea ce ne sugerează o posibilă localizare a satului *vicus Casiani* (Fig. 4).

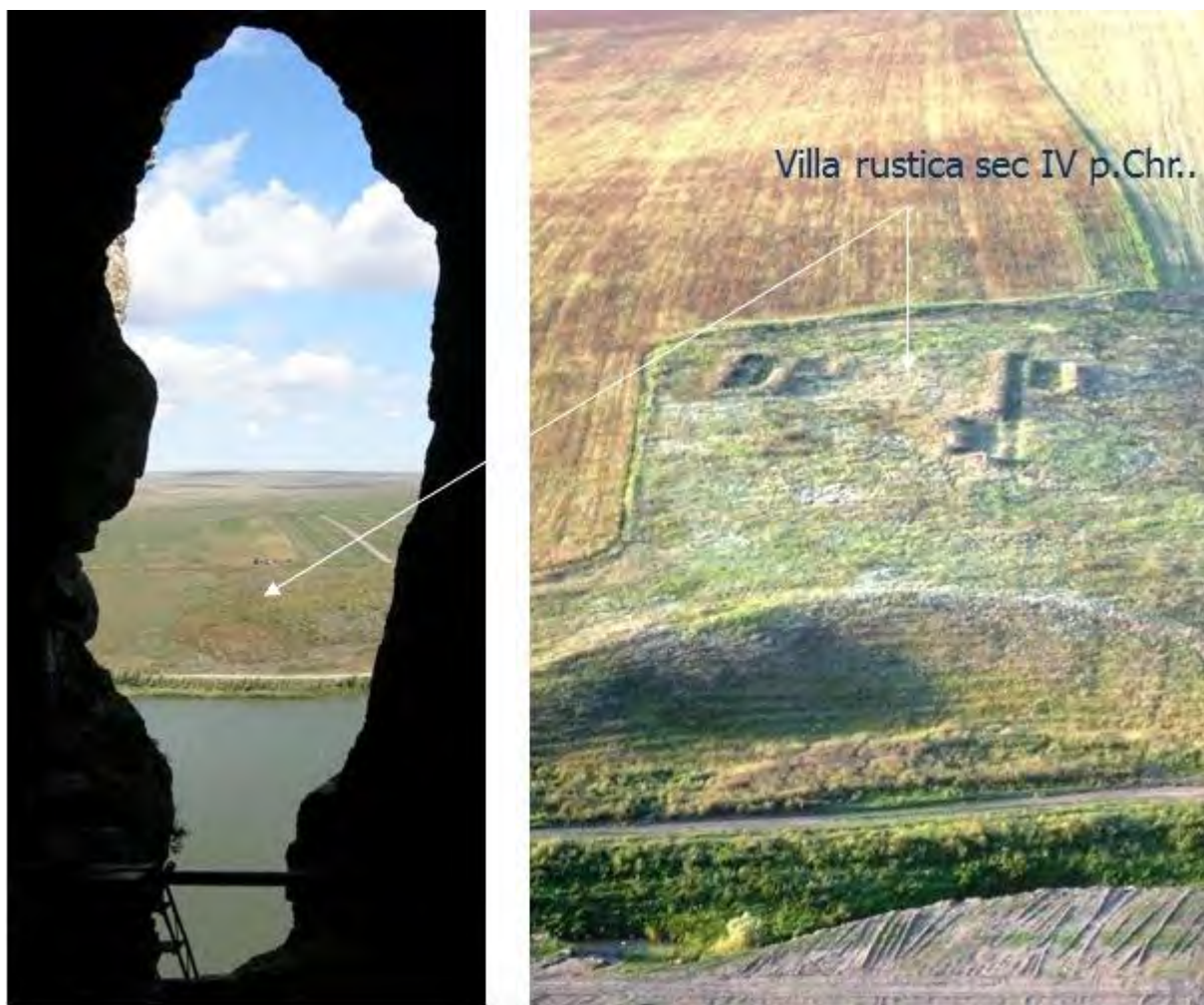

Fig. 3. *Villa rustica* (secol IV p.Chr.).

Cercetările arheologice întreprinse în cadrul proiectului româno-polon *Study of the Prehistoric and Early Mediaeval Settlements in the Casimcea River Valley in Central Dobrudja* au făcut posibilă reluarea săpăturilor arheologice și în Peștera Casian (Fig. 4-5). În campaniile 2010-2011 s-au realizat trei secțiuni într-o zonă relativ nederanjată a peșterii, în sala principală, fiind surprinse urme de locuire neo-eneolitică, traco-getică, romană timpurie, romano-bizantină și medieval timpurie. În nișa naturală aflată pe peretele stâng, nu departe de intrare, a fost descoperită o cruce mică, incizată.

Coroborând toate aceste informații literare și epigrafice cu descoperirile arheologice, în stadiul actual al cercetărilor pot fi formulate câteva concluzii. *Vicus Casianus* a existat cu certitudine în această microregiune, încă din secolele II-III p.Chr., conform datării celor trei inscripții. Considerăm plauzibilă situarea acestui *vicus* în vecinătatea „pietrelor scrise”, descoperite *in situ*. De aceea, propunem identificarea lui cu cea mai apropiată așezare romană timpurie descoperită în zonă, până în prezent, respectiv la marginea de SE a satului Cheia (Fig. 4).

Fig. 4. Așezare romană (sec. II-III p.Chr.) – localizare spațială.

Villa rustica (secol IV p.Chr.) din apropierea peșterii, poate corespunde „averii moștenite de la strămoși”, situată într-un peisaj mirific, după cum mărturisește Sfântul Ioan Casian despre „frumusețea regiunilor, cu întinderi, singurătăți și păduri”. De altfel, izvoarele epigrafice și descoperirile arheologice confirmă existența multor ferme romane în zona așezărilor de la *Ulmetum* și *Capidava*, aflate sub directă administrare a stăpânilor sau încredințate unor intendenți, patronii preferând centrele urbane de la Histria sau Tomis (Baumann V.H., 1983).

Locuirea intensă a Peșterii *Casian* în secolul IV p.Chr. ne amintește tot de textul Sfântului Ioan Casian: „aceste locuri cu singurătăți (peșteri?) și păduri puteau nu numai să-l încante pe un monah, dar chiar să-i dăruiască cele mai bune mijloace de viață”. Existența

unor comunități de călugări în zona Casian-Cheia ne este sugerată și de un alt pasaj: „din copilărie m-am aflat printre călugări”.

Se știe că Biserica creștină a sângerat cel mai mult în veacul al IV-lea, îndeosebi în Orient, începând cu cele patru edicte ale lui Dioclețian și încheind cu persecuțiile din timpul împăratului Iulian Apostatul. Lista lungă a martirilor care au pățimit în Scythia Minor și rezistența Bisericii de aici în fața mișcărilor eretice, îndeosebi ariene, demonstrează existența unei comunități creștine timpurii, destul de puternice și conservatoare. Era firesc ca în sânul acesteia să apară, încă de la începutul organizării vieții monahale (a doua jumătate a secolului III – secolul IV p.Chr.), și primele comunități de călugări. În lucrarea lui Epiphanius – *Împotriva celor optezeci de erezii* – este amintit în provincie un călugăr eretic, Audios, întemeietorul sectei audinilor. O dovadă în acest sens o constituie complexul monahal descoperit la trei km vest de Slava Rusă, până în prezent cel mai vechi din Schythia Minor. Biserica mare uninavă din complex fost datată în a doua jumătate a secolului IV p.Chr. (Baumann, 2004).

Numeroasele grote, peșteri și adăposturi din zona Casian-Cheia, folosite din cele mai vechi timpuri ca locuri de cult, nu puteau să treacă neobservate de primii nevoitori creștini. Crucile gravate pe pereții din interiorul Peșterii Casian, nișa amenajată la intrare, toate demonstrează clar folosirea ei de către anahoreți. Chiar dacă modestia vieții monahale face ca urmele de locuire detectabile arheologic să fie foarte puține, nu ne pierdem nădejdea că cercetarea acestei regiuni, cu un farmec unic în peisajul dobrogian, ne va oferi noi și noi răspunsuri, iar *umbra Casienilor* se va contura tot mai clar, amuțindu-i și pe cei mai înverșunați sceptici.

În final, mulțumim Părintelui Justin Petre, starețul Mănăstirii Sfântul Casian, cel care, „cercetând” cercetările noastre, ne-a deschis ochii spre un nou orizont, cu multă blândețe și discreție înțeleaptă, însuflându-ne entuziasm și voință în demersul nostru. Fără sprijinul lui moral și material, acest studiu ar mai fi așteptat, poate, mult timp...

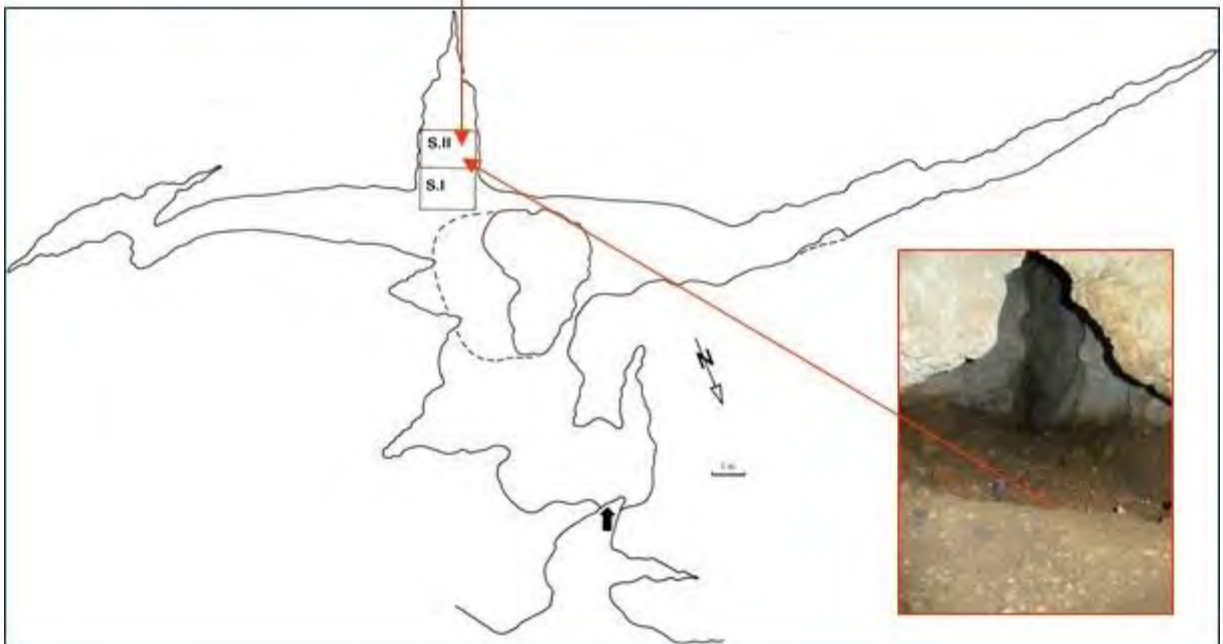

Fig. 5-6. Cercetările întreprinse în cadrul proiectului româno-polon *Study of the Prehistoric and Early Mediaeval Settlements in the Casimcea River Valley in Central Dobrudja*

Fotografiile fac parte din arhiva personală a autorilor.

Bibliografie

- Alexandrescu E. *et al.*, 1986. *Cercetări perieghetice în teritoriul histrian (II)*, Pontica 19, pp. 243-252.
- Baumann V. H., 1983. *Ferma romană în Dobrogea*, Tulcea.
- V.H. Baumann, 2004. *Sângele martirilor*, Constanța.
- Băjenaru C., 2002, 2003. *Casian, Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. Campaniile 2001, 2002.
- Bărbulescu Maria, 2001. *Viața rurală în Dobrogea romană (sec. I-III p. Chr.)*, Constanța.
- Casian I., 1990. *Scrieri alese*, traducere de Vasile Cojocaru și David Popescu, seria PSB nr. 57.
- Chiriac C., 1988-1989. *Un monument inedit: complexul rupestru de la Dumbrăveni* (jud. Constanța), Pontica 21-22, pp. 249-269.
- Gostar N., 1980. *Études Épigraphiques IV*, Dacia NS 24, pp. 307-322.
- Marrou H.I., 1999. *Biserica în antichitatea târzie (303-604)*, traducere de Roxana Mareș, Editura Teora, București.
- Mihăilescu-Bîrliba L., Diaconescu M., 1991. *Cercetări arheologice recente în peștera de la Casian*, Pontica, 24, pp. 425-432.
- Pârvan V., 1923. *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Cultura Națională, București.
- Pippidi D.M., 1983. *Inscripțiile antice din Scythia Minor grecești și latine. Histria și împrejurimile* (vol. I), București.
- Vulpe R., 1977. *Le sanctuaire de Zeus Casios de Șeremet et le problème d'un vicus Cassianus*, în Epigraphica, Travaux dédiés au VIIe Congrès International d'Épigraphie Grecque et Latine, Editura Academiei, pp. 113-130.

Școlile aromânilor din Albania de-a lungul vremurilor

Kopi Kyçyku
Profesor Emerit la Facultatea de Limbi Străine
al Universității din Tirana, Albania
kycykukopi@yahoo.com

*„România este patria noastră și a tuturor românilor.
E România celor de demult și-a celor de mai apoi.
E patria celor dispăruți și a celor ce va să vie”.*
(Barbu Ștefănescu-Delavrancea)

În jurul anilor 1900, după o activitate de 36 ani, aromânii aveau în sudul Balcanilor 113 școli elementare, șase licee, precum și o mulțime de biserici, unde slujbele se oficiau în aromână. În perioada 10-12 iulie 1910, la Bitolia a avut loc Congresul comunităților aromâne din Imperiul Otoman, în urma căruia a luat naștere și a fost votată o hotărâre privind constituirea unei *Eforii* a școlilor și a bisericilor aromâne.

Fig. 1. Despre liceul românesc din Bitolia.

† Părintele V. Glodariu, Primul director al liceului românesc din Bitolia.

Fig. 2. Părintele V. Glodariu, primul director al liceului românesc din Bitolia.

Pentru rezolvarea problemelor cele mai importante și de interes general, Eforia centrală urma să fie completată prin câte un reprezentant al „cercurilor culturale” din Bitolia, Salonic, Veria, Skopje, Meglenia, Korça, Grebena, Ioanina, Berat, Elbasan, Giumaia de Sus și câte un reprezentant al școlilor secundare. În numele tuturor comunităților aromâne, Eforia, sau Consiliul general al lor, trebuia să se ocupe „de toate afacerile școlare și bisericești și de altă natură care ar privi interesele culturale ale românilor otomani” (care locuiau în Imperiul Otoman – n.n.) (articolul 8).

În privința administrării fondurilor, Eforia avea dreptul de a numi persoanele respective „în temeiul drepturilor acordate prin Iradeaua imperială” (articolul 9) din 9 mai 1905, care îi recunoștea în mod oficial pe aromâni ca naționalitate distinctă, cu drepturi civile, ca și celelalte naționalități recunoscute, fără a avea însă un șef religios.

În Albania, prima școală aromânească, cu limba de predare româna, a fost înființată pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu cadre didactice pregătite în România. Tot atunci a fost deschisă prima biserică ortodoxă, la care a slujit patriotul aromân Haralambie Ballamaci. După 1887 și până la instaurarea regimului comunist, în Albania au funcționat mai multe școli și biserici aromânești. Instituții de acest gen, cu caracter instructiv și cultural, au existat, până la sfârșitul celei de-a Doua Conflagrații Mondiale, în toate țările balcanice, ceea ce mărturisește despre legăturile sufletești ale poporului român cu frații săi și despre atenția continuă a statului român față de comunitățile aromâne de pretutindeni.

În privința regimului la care au fost supuse școlile aromâne din Albania, se pot distinge patru perioade principale (Kyçyku Kopi, 1999):

a. În timpul dominației otomane

Înainte de proclamarea statului independent albanez, la 28 noiembrie 1912, în timpul dominației otomane, în Albania funcționau 17 școli primare aromâne, cu predare în limba română, în localitățile: Plasa – două, dintre care prima deschisă în primăvara anului 1884 (Ballamace Epaminonda, 1929), Korça, în toamna anului 1884 (Ballamace Epaminonda, 1929), Shipcka, Grabova, Niçk, Moscopole, Berat, Elbasan, Frasher, Fier, Lushnja, Karbunara, Llkngk, Vithkuq, precum și un gimnaziu la Berat, toate subvenționate de guvernul român (Mitu Dona, 1927).

Pentru aromânii din fostele provincii ale Turciei, dreptul de a avea școli naționale le fusese recunoscut de otomani încă din anul 1864 și confirmat printr-un decret mare vizirial

din 1878, iar existența oficială a unui element românesc în Turcia europeană, după cum am menționat mai sus, a fost recunoscută prin Iradeaua din 9 mai 1905 (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania).

Sub otomani, autorizația de deschidere a unei școli aromâne se obținea în baza unei cereri făcute de cincisprezece capi de familie, dar, odată deschisă școala, aceasta era întreținută cu știința și asentimentul autorităților otomane de către Ministerul de Instrucție român, care numea organele de control și personalul didactic.

b. După ce Albania a devenit stat independent și până în 1927

După războaiele balcanice, adversarii de atunci ai Turciei, și anume Bulgaria, Serbia și Muntenegru, au consfințit, prin declarații oficiale, care fac parte integrantă din Tratatul de la București (1913), starea de lucruri de mai sus, luându-și față de România angajamentul de a respecta modul de funcționare de până atunci al școlilor aromâne, atât existente, cât și viitoare, în teritoriile pe care le luau de la Turcia.

Cât privește Albania, aceasta (după dobândirea independenței) a început prin a respecta situația creată școlilor aromâne pe timpul dominației otomane, cu toate că ea nu a semnat în chestiunea școlilor un aranjament în felul celor luate de celelalte state succesoare ale Imperiului Otoman prin Pacea de la București, pace la care, de altfel, Albania nu a fost parte (fiind pentru ea *res inter alias acta*).

În timpul Primului Război Mondial, școlile din Albania de nord și centrală, ocupată de armatele austriece, au fost închise. Cele din Albania de sud, de sub ocupația militară franceză, au continuat să funcționeze.

După vicisitudinile Primului Război Mondial, în Albania mai funcționau doar trei școli aromâne (la Korça, Plasa și Shkëmbi). Toate încercările de a redeschide școlile aromâne care funcționaseră în Albania în timpul dominației otomane s-au izbit de ostilitatea guvernului albanez, pe care o putem pune în legătură și cu refuzul României de a relua relațiile diplomatice cu Albania, fapt care putea fi interpretat ca un refuz de a lua un angajament formal de a respecta integritatea teritorială a Albaniei. (La 15 ianuarie 1915 reprezentantul României, M.N. Burghel, a plecat din Albania, fără a se numi un alt reprezentant român în Albania, cu toate insistențele lui Burghel de a se desemna un girant).

După retragerea armatelor de ocupație și după alipirea teritoriului Korçei, în anul 1922, în timp ce școlile grecești au fost închise, iar personalul didactic, în mare parte, silit să părăsească Albania, școlile aromâne au fost „tolerate” (Jurnalul Consiliului de Miniștri albanez cu nr. 794, din 10 septembrie 1922). În acest Jurnal se preciza în modul următor atitudinea guvernului albanez: „Până să se discute și să se aprobe de către Parlament legea specială relativă la școlile particulare, elaborată de către Ministerul de Instrucție, Consiliul de Miniștri a decis să se mențină *statu-quo* asupra tuturor școlilor particulare ce se găsesc deschise în statul albanez” (AMAE, Fond Albania, vol. LV 1920-1924. Școli Albania.).

După reluarea relațiilor diplomatice (1925), chestiunea școlilor a fost tratată de ministrul român la Tirana, Simion Mândrescu, în mod continuu și neîntrerupt, prin Ministerul Afacerilor Străine român și Ministerul Instrucției Publice albanez.

În timpul cât a fost ministru al Afacerilor Străine *ad interim* Myfit bej Libohova, prieten cu S. Mândrescu, se ajunsese aproape la încheierea unei convenții, prin care se acorda aromânilor deplină libertate de a se instrui în școli proprii. Convenția avea la bază o cerere din iunie 1925, prin care guvernul albanez era rugat să permită deschiderea de școli pentru aromânii din Albania, cel puțin la nivelul și numărul din timpul dominației otomane. Dar, odată cu căderea guvernului albanez, au încetat și discuțiile privind încheierea convenției. Ele au continuat ulterior cu noul guvern și, în special, cu Președintele Republicii, Ahmet Zogu, care s-a arătat dispus să satisfacă cererea României, supunând chestiunea Consiliului de Miniștri.

În ziua de 9 octombrie 1925 guvernul albanez a comunicat Legației României următorul răspuns: „Consiliul de Miniștri, în ultima sa ședință, după ce a discutat îndelungat cererea Excelenței sale, ministrul României, relativ la crearea în Albania de școli și internate particulare aromâne pe întregul cuprins al Republicii, a însărcinat pe ministrul Afacerilor Străine să aducă la cunoștința Legației României următoarele decizii:

Guvernul albanez acceptă cererea României pentru a face o bază de discuție ce ar putea avea loc. Se grăbește, însă, să declare că orice fel de aranjament cu privire la școlile primare s-ar face, trebuie să fie statuat printr-o lege specială, ratificată de puterea legislativă și să fie, de asemenea, în mod obligatoriu, conform cu legea deja existentă a școlilor primare. Dacă, pe de altă parte, comunitățile albaneze și-ar exprima dorința să învețe în școlile noastre limba română, guvernul e dispus să creeze cursuri de limbă română la școlile unde el va crede astfel de cursuri necesare” (AMAE, Fond Albania, vol. LV 1920-1924. Școli Albania).

Cum reprezentantul român s-a declarat nemulțumit de conținutul acestei comunicări, ea nu a fost semnată.

Într-o nouă audiență la Președintele Republicii Albaneze, Ahmet Zogu, Mândrescu a obținut promisiunea acestuia de a aduce din nou în Consiliul de Miniștri problema școlilor, recomandându-i să pună la curent cu cererea sa pe Președintele Senatului, Pandele Evanghele, pentru ca el să facă propunerea în Consiliul de Miniștri albanez.

În consecință, Mândrescu a înmănat Președintelui Senatului albanez următoarea propunere:

„Consiliul de Miniștri, continuând discuția asupra cererii domnului ministru al României pentru deschiderea de școli particulare:

Având în vedere că nu se poate preciza data prezentării în Parlament a proiectului de lege pentru organizarea învățământului particular, date fiind studiile dificile și îndelungate ce necesită un astfel de proiect;

Având în vedere timpul înaintat, dacă nu prea înaintat, pentru deschiderea de noi școli și internate; având în vedere dorința sinceră a guvernului albanez de a satisface fără întârziere atât dorința României de a se interesa de cultura poporului nostru, cât și nevoia și dreptul fraților noștri aromâni de a-și avea școlile lor, pentru a nu se pierde un an întreg școlar,

Hotărăște:

1. Administrația școlilor și bisericilor din Albania este autorizată să deschidă anul acesta școlar următoarele internate și școli: a) Tirana, două internate și două școli primare, una de băieți, alta de fete; b) Durazzo, o școală mixtă; c) Elbasan, o școală mixtă; d) Berat, o școală mixtă; e) Permet, o școală mixtă; f) Fier, o școală mixtă.

2. Celelalte școli românești care au funcționat pe timpul dominației otomane, ca și noi școli în centre cu o populație numeroasă aromânească, se vor deschide anul școlar viitor.

3. Atât școlile existente, cât și cele ce se vor deschide, vor avea să se conformeze regimului legii de organizare a învățământului particular.

4. Domnul Ministru de Externe va comunica în scris și sub propria-i iscălitură ministrului României această hotărâre (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1925, Școli Albania).

La această propunere, ministrul de Externe albanez, Vrioni, conform hotărârii Consiliului de Miniștri, a făcut verbal ministrului român o comunicare în cuprinsul următor:

„Guvernul albanez, pentru a satisface cererea dreaptă a României, va face toate înlesnirile pentru deschiderea de școli românești în comunele cu populație românească, cu condiția ca deschiderea acestor școli să fie cerută de comunitățile respective”.

Față de nemulțumirea exprimată de Mândrescu, Președintele Republicii Albania a dispus ca ministrul de Externe, Vrioni, care era și *ad interim* la Ministerul Instrucției Publice, împreună cu Președintele Senatului, Pandeleva Evanghele, să caute modalitățile pentru satisfacerea dorințelor României.

Ca urmare, la 1 februarie 1926 a avut loc o întâlnire la Ministerul Afacerilor Străine albanez, de față fiind și directorul general al învățământului Public din Albania.

La această întâlnire s-a ajuns la următoarele soluții:

Statul albanez își lua angajamentul să introducă chiar de atunci limba română în școlile primare cu un număr suficient de elevi aromâni; să creeze în septembrie (anul școlar 1926-1927) școli aromâne în comunele de populație aromână, în care să se predea și limba albaneză, într-o măsură cerută de nevoile statului albanez; să admită înființarea clasei I-a a noului liceu aromân din Korça, pentru absolvenții celor trei școli primare aromâne de la Korça, Plasa și Shipka.

În afară de acestea, i s-a mai promis reprezentantului român să se înființeze o școală profesională de fete sau o școală de meserii cu personal adus din România.

Pentru cele două internate pe care reprezentantul român dorea să le creeze la Tirana, i s-a răspuns că guvernul albanez nu poate admite decât dacă Crucea Roșie ar cere și s-ar angaja să le întrețină, dându-i-se ca exemplu cererea făcută de Crucea Roșie americană pentru un internat la o școală de meserii (AMAE. Fond Albania, Raportul lui S. Mândrescu către MAS Român).

De remarcă că asupra acestor hotărâri nu s-a încheiat proces verbal, reprezentantul României refuzând să ceară în scris acest lucru, așa cum i-a sugerat ministrul de Externe albanez.

Primul act oficial prin care guvernul albanez se declara hotărât să aplice deciziile luate la conferința de la 1 februarie 1926 de la Ministerul Afacerilor Străine albanez este

circularea Direcției generale a învățământului din Albania, către inspectoratele din întreaga țară, nr. 519 din 24 martie 1926, publicată în Monitorul Oficial albanez, nr. 54 din 29 martie 1926, în următorul cuprins: „Se aduce la cunoștința tuturor celor ce au servit mai înainte ca institutori de limba română, precum și tuturor celor ce cunosc această limbă și voiesc să servească ca institutori în școli din comunele în care poporul român formează mase compacte, să prezinte inspectoratului circumscripției din care fac parte, cererile lor însoțite de actele de studii ce le posedă, pentru a se avea în vedere la organizarea anului școlar viitor și pentru a fi numiți institutori de limba română, care în viitor se va învăța paralel cu limba oficială a statului” (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926. Școli Albania).

Această circulară a fost primul pas făcut de guvernul albanez pentru recunoașterea formală a drepturilor aromânilor de a se instrui în limba română, a fost un succes de necontestat obținut de România, mai ales dacă avem în vedere faptul că la prezentarea scrisorilor de acreditare ale reprezentantului român la Tirana, S. Mândrescu, i s-a refuzat aprobarea de a introduce o frază în care să amintească despre existența elementului aromân în Albania.

Situația școlilor aromâne din Albania, după angajamentele formale luate de guvernul albanez în februarie 1926 față de reprezentantul român de la Tirana, se prezenta în felul următor: la Korça, Plasa și Shpaska funcționa câte o școală primară. De asemenea, începând cu anul școlar 1926-1927, pe lângă școala primară din Korça, a început să funcționeze clasele I-a și a II-a liceale (Vezi Raportul revizorilor școlilor aromâne din Albania al lui N.H. Ballamace, din 9 august 1926, în AMAE. Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania.), camuflate prin clasele a V-a și a VI-a ale școlii primare, cursurile fiind predate de profesori supuși albanezi și numai la nevoie admitându-se câțiva profesori de altă cetățenie. Despre acest lucru s-a căzut de acord între cele două părți să nu se facă nici un fel de publicitate, dat fiind că legile albaneze nu permiteau înființarea de școli secundare și superioare străine.

Învățătorii trimiși de Ministerul de Instrucție român în Albania nu au fost recunoscuți formal de guvernul albanez, deși ei au făcut cereri în regulă, conform circularei albaneze din martie 1926. Guvernul român continua să plătească salariile acestor învățători în așteptarea aprobării guvernului albanez.

Din cele de mai sus se vede că angajamentele luate formal de guvernul albanez în februarie 1926 de a admite înființarea de școli în toate comunele cu populație aromână nu au fost aplicate decât în parte.

În această situație, negocierile cu reprezentanții guvernului albanez au continuat, insistându-se din partea română pentru încheierea unei Convenții speciale care să reglementeze problema școlilor (convenție la care nu s-a ajuns niciodată).

Astfel, în ziua de 19 ianuarie 1927, în urma discuțiilor ce au avut loc între reprezentantul român la Tirana, Trandafirescu, cu Președintele Senatului albanez, cu ministrul Justiției și cu directorul general al învățământului, ținându-se seama de legile albaneze, s-a hotărât funcționarea imediată a profesorilor de limba română în școlile albaneze din centrele aromânești, în urma recomandării comunității aromâne din Korça, iar în ceea ce privește liceul aromân din Korça, se făcea promisiunea aprobării înființării lui în anul următor (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania).

Între timp, guvernul albanez a căutat să rezolve chestiunea minorităților din Albania conform Declarației albaneze (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania) la Societatea Națiunilor, din 2 octombrie 1921, prin care, între altele, recunoștea minorității elene din Albania dreptul de a întreține, a conduce și a controla cu cheltuielile sale, precum și de a înființa pe viitor școli comunale și a învăța copiii lor în limba greacă (minoritatea greacă fiind singura recunoscută de statul albanez). Termenii Declarației erau similari cu ai diferitelor tratate de minorități.

Pornind de la cele consemnate în această declarație, autoritățile albaneze au comunicat Legației României, în mai multe rânduri, că nu pot permite ca școlile aromâne să fie subvenționate de statul român, sau ca personalul lor să aibă altă supușenie decât cea albaneză.

c. După etatizarea școlilor (octombrie 1927) și până în 1933

În octombrie 1927 guvernul albanez a decis etatizarea școlilor aromâne, hotărând următoarele:

1. „Cele trei școli aromâne (n.n.: de fapt două, pentru că școala de la Plasa încetase să mai funcționeze ca urmare a emigrării majorității populației aromânești din localitate) trec în bugetul și sub controlul exclusiv al statului albanez.

2. Programul școlar nu se modifică și personalul didactic rămâne același, cu excepția institutorilor străini care nu mai sunt admiși de a funcționa.

3. Școala din Korça (care avea șase clase) rămâne numai cu cinci clase și cu program de învățământ primar.

4. Se vor numi profesori de limba română în școlile din Albania din centrele locuite de aromâni” (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania).

Această măsură a guvernului albanez a dus la nenumărate convorbiri între reprezentanții României de la Tirana și autoritățile albaneze competente și la două proteste formale contra noului regim aplicat școlilor aromâne.

Prin adresa sa din 17 ianuarie 1927 (AMAB, Fond Albania, vol. 26) către ministrul Instrucțiunii (dr. Angelescu), ministrul Afacerilor Străine, N. Titulescu, își exprima părerea că acțiunea în Albania trebuie întemeiată „pe situațiunea de fapt și de drept a școlilor noastre, creată prin continuarea funcționării lor între anii 1913 și 1932, în condițiunile moștenite de pe vremea turcilor”, adăugând:

„Trebuie să propunem guvernului albanez încheierea unui aranjament în felul celor încheiate cu celelalte state balcanice în anul 1913; aceasta însemnează un aranjament prin care Albania să recunoască autonomia școlilor noastre, cu facultatea pentru guvernul român de a subvenționa, sub supravegherea guvernului albanez, zisele instituțiuni culturale prezente și viitoare”.

În ziua de 19 noiembrie 1927, Consfătuirea de la Ministerul Afacerilor Străine român cu membrii Comisiei Școlilor Române din Peninsula Balcanică de pe lângă Ministerul Instrucțiunii aprobă în întregime părerea lui Nicolae Titulescu și accentuează sub punctul „g” din procesul verbal (AMAE, Fond Albania, vol. 26): „...trebuie insistat în mod deosebit asupra situațiunei școalelor noastre primare din Albania, cari în niciun caz nu vor trebui etatizate; vor trebui să funcționeze ca până în prezent deoarece ele alcătuiesc însăși baza instrucției române în Albania... Dacă nu asigurăm existența acestor școli, punându-le la adăpostul tuturor amenințărilor, nu vom putea împiedica albanizarea minorității noastre din Albania”.

Ședința din 16 decembrie 1927 a Comisiei Școlilor române din Peninsula Balcanică de pe lângă Ministerul Instrucțiunii (la care a luat parte și ministrul României de la Tirana, Trandafirescu) – al cărei proces verbal (AMAE, Fond Albania, vol. 26) a fost aprobat de către ministrul Instrucției – adopta în întregime procesul verbal din 19 noiembrie 1927 și insistă din nou sub punctul „b”: „să se înlătore cu totul, în negocierea acordului dintre guvernul român și cel albanez, chestiunea statificării (n.n.: etatizării) școalelor noastre – cari vor trebui să continue a funcționa ca școli românești, să aibă autonomia lor și să fie subvenționate de statul român sub controlul statului albanez”.

Sub punctul „d”, același proces verbal adăuga însă: „dacă albanezii nu acceptă soluția de la punctul „b”, atunci urmează să se organizeze comunități prin care se vor subvenționa școlile noastre”. Această a doua soluție, de sub punctul „d”, nu însemna deloc o renunțare la principiul autonomiei școlilor române din Albania; ea nu avea alt scop decât să obțină de la guvernul albanez să consimtă la exercitarea drepturilor românilor, moștenite de pe vremea otomanilor, într-o formă deghizată însă, prin mijlocirea comunităților ce urmau să se organizeze.

Potrivit acestor instrucțiuni, la 4 ianuarie 1928, trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar al României la Tirana, Trandafirescu, a remis Ministerului de Externe albanez o notă, prin care cerea, în numele guvernului român, ca guvernul albanez „să consimtă a reda autonomia școlilor aromânilor din Albania, cu facultatea pentru guvernul român de a subvenționa, sub supravegherea guvernului albanez, aceste instituțiuni de cultură, prezente și viitoare”. Această notă a fost însoțită de o *pro memoria*, prin care reprezentantul României căuta să demonstreze guvernului albanez necesitatea și avantajele pentru ambele state de a rezolva problema școlilor aromâne din Albania în felul cerut de guvernul român.

În răspunsul său din 12 mai 1928, guvernul albanez refuza acordarea autonomiei școlilor aromâne din Albania, declarând că nu acordă decât școli primare minoritare și o școală secundară cu caracter profesional sau tehnic la Tirana. Acest răspuns, care respingea cererea română, a dus la întreruperea tratatelor.

Cum nu s-a recurs nici la soluția organizării comunităților, prevăzută sub punctul „d” al procesului verbal din 16 decembrie 1927, chestiunea școlilor românești din Albania a fost reluată la 18 martie 1929, când Ministerul Instrucțiunii, găsind că „situațiunea actuală nu poate fi lăsată să se perpetueze”, cerea Legației României la Tirana să reînceapă tratativele „pentru încheierea unui aranjament menit să dea o bună soluțiune intereselor noastre culturale în Albania”.

În acest scop, Ministerul Instrucțiunii, prin adresa sa nr. 3188819, trimitea Legației de la Tirana instrucțiunile necesare, precizând „că măsura luată de guvernul albanez de a etatiza școlile noastre nu poate fi acceptată” și că această măsură „ar duce în curând la paralizarea mișcării noastre culturale în Albania”, deoarece „sentimentul conștiinței naționale nu este încă îndeajuns de dezvoltat printre românii din Albania, pentru ca ei să-și susțină și să-și valorifice singuri drepturile lor”.

Ministerul Instrucțiunii considera că „punctul nostru de vedere, pe baza căruia vor reîncepe tratativele, este tot cel stabilit în ședința de la 16 decembrie 1927 și, în consecință, trebuie să se propună guvernului albanez încheierea unui aranjament în felul celor încheiate în 1913 cu celelalte state balcanice, succesoare ale Imperiului Turcesc”.

Prin aceste directive, Ministerul Instrucțiunii nu schimba nimic, ci propunea începerea negocierilor de la capăt, prevăzând iarăși pentru cazul când albanezii n-ar accepta soluția arătată mai sus „să propunem să se deschidă școlile în urma autorizării ce s-ar putea obține de către comunitățile din comunele respective”. Ministerul Instrucțiunii înțelegea prin această a doua soluție să se organizeze comunități, în centrele aromâne din Albania, care să ceară, potrivit Declarației făcute de guvernul albanez în fața Societății Națiunilor, în octombrie 1921, autorizația de a înființa școli particulare confesionale îngrijite de comunități, întreținute de acestea și funcționând cu un personal didactic autorizat de guvernul albanez, compus din supuși albanezi sau, în lipsă, din supuși străini angajați cu contracte temporare. Aceste comunități ar fi prevăzut în statutele lor că școlile se vor întreține din taxele școlare vărsate de părinții elevilor, din cotizații și din donații, ceea ce însemna, în realitate, din subvenții date neoficial de statul român.

Cu alte cuvinte, această soluție nu era altceva decât o variantă a autonomiei școlilor române, variantă care, fără să atingă suveranitatea Albaniei, nu însemna din partea României o renunțare la principiul autonomiei.

Pe baza acestor instrucțiuni, la 24 august 1929, însărcinatul român cu afaceri la Tirana, I. Popescu-Pășcani, a remis Ministerului Afacerilor Străine albanez o nouă notă (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania).

Drept răspuns, guvernul albanez notifica la 30 septembrie 1929 Legația României că nu poate admite vreun amestec în organizarea și funcționarea școlilor aromânești, care sunt școli de stat, și că vede acest fapt ca o imixtiune în afacerile lui interne. Fiind totuși vorba de elementul românesc și de o cerere a guvernului român, guvernul albanez își lua angajamentul că va ameliora mult situația școlilor aromâne din punctul de vedere al funcționării lor (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1926, Școli Albania).

În urma acestui răspuns nesatisfăcător ca fond și puțin curtenitor ca formă, însărcinatul român cu afaceri de la Tirana îi declara ministrului de Externe albanez, Rauf Fitso, că răspunsul va face în România o impresie penibilă, la care acesta a răspuns că „sentimentele albanezilor pentru români sunt foarte puternice, dar din nenorocire aceste

sentimente trebuie să lase să treacă înainte principiile de unitate ale statului și pe de altă parte o concesiune acordată României în această privință ar putea deschide apetitul și celorlalte minorități din Albania (AMAE, Fond Albania, vol. 26, Școli Albania).

Ministrul de Externe albanez l-a rugat totuși pe reprezentantul român să asigure guvernul său că ameliorarea acordată școlilor române va fi importantă.

Reprezentanții români de la Tirana au căutat să arate autorităților albaneze că politica lor față de școlile aromâne este, în fond, contrarie intereselor albaneze, deoarece slăbește elementul aromân, care nu poate prezenta niciun pericol pentru statul albanez și întărește indirect minoritatea greacă, alcătuind o iredentă pentru integritatea Albaniei. (Albania, cum am menționat deja, nu a fost parte la Pacea de la București din anul 1913, prin care statele succesoare ale Imperiului Otoman își luau o serie de angajamente legate de drepturile recunoscute aromânilor în timpul dominației otomane. Acestea au fost totuși respectate sau mai bine zis tolerate până în anul 1927, în Albania).

După tratative de aproape trei luni, în iulie 1930 însărcinatul României cu afaceri la Tirana a prezentat următoarele cereri:

1. „Vechile școli românești de la Korça și Shpyska, actualmente etatizate, să fie cedate comunităților românești din acele localități.
2. Guvernul albanez să acorde autorizarea și altor comunități românești care vor solicita deschiderea de școli.
3. Școlile să fie administrate de comunități și întreținute de cotizațiile, colectele și ofrandele membrilor acestor comunități și cu consimțământul tacit al guvernului albanez din subvenții procurate de statul român.
4. Personalul didactic să fie numit de comunități, Ministerul Instrucțiunii albanez să dea de formă agrementul său.
5. Limba de predare să fie limba română; se vor preda câteva ore de limbă albaneză și de geografie și istorie albaneză în limba albaneză.
6. Bisericile românești urmează a-și păstra situația lor actuală.
7. Încheierea unui acord în scris, care să statueze în mod definitiv regimul școalelor românești din Albania” (AMAE, Fond Albania, vol. 20, Raport 391 din 8 iulie 1930).

În răspunsul său la aceste cereri, guvernul albanez arăta că este de acord cu propunerile române, în afara punctului 7, socotind încheierea unui acord ca un precedent primejdios. Privitor la punctul 3 se arăta că, în mod oficial, guvernul albanez nu poate discuta chestiunea subvențiilor acordate de statul român; în mod particular, ministrul de externe albanez declara reprezentantului român că aceste subvenții nu vor fi împiedicate dacă vor fi date cu toată discreția necesară (pentru ca să nu afle grecii).

Desigur că fără un acord scris, soluționarea rămânea provizorie, dar, oricum, se obținuse scoaterea școlilor de sub regimul etatizării.

Prin telegrama sa din 12 august 1930 (MAE, Fond Albania, vol. 15/1930, Raport 391 din 8 iulie 1930), ministerul afacerilor străine român comunica Legației de la Tirana că „guvernul român acceptă propunerile verbale ale guvernului albanez așa cum sunt ele cuprinse în cele 7 puncte”.

În acest fel, școlile din Korça și Shpërkë, care fuseseră etatizate în anul 1927 și la a căror restituire guvernul albanez se învoise încă din iulie 1930, au fost predate comunităților aromâne din aceste comune pe 1 noiembrie 1930, iar cursurile au început pe 3 noiembrie.

Din punct de vedere juridic aceste școli erau considerate ca școli particulare cu drept de publicitate și ca prioritate a comunităților din Korça și Shpërkë, iar institutorii ca angajați și salariați de comunități.

Atât președintele Consiliului de Miniștri albanez, Pandele Evanghele, cât și ministrul afacerilor străine, R. Fitso, îi declarau reprezentantului României de la Tirana că aceasta este o fațadă și că în realitate statul român va putea subvenționa aceste școli, însă cu toată discreția necesară (Vezi raportul ministrului român la Tirana, V. Stoica, din 13 noiembrie 1930, către M.A.S., AMAE, vol. 20).

În audiență la regele Zog I (începând cu anul 1928, Albania devenise regat, n.n.), în ziua de 22 decembrie 1931 (AMAE, Fond Albania, vol. 9), întrebat fiind dacă este mulțumit de felul cum sunt satisfăcute cererile de școli și biserici ale românilor din Albania, ministrul României a răspuns deschis că nu este mulțumit și că sugestiile sale, ca guvernul albanez să acorde câtorva centre aromâne școli și biserici și să se readucă definitiv limba română în biserica din Elbasan, au fost refuzate de către miniștrii de resort.

Zog I a promis că va lua personal măsuri ca în cel mult două săptămâni să se repună limba română în biserica de la Elbasan și să se deschidă școli în comunele Lënkë și Grabova.

Cu toate acestea, abia în aprilie 1932 guvernul albanez a autorizat deschiderea unei școli aromâne în comuna Llëngë (care însă nu a funcționat); pentru școala de la Grabova se promitea autorizarea ei în toamna următoare.

d. După 25 aprilie 1933

Acest regim, descris mai sus, durează până în aprilie 1933, când a intrat în vigoare noua constituție albaneză, care în articolele 206 și 207 cuprindea următoarele dispoziții:

„Învățământul și educația supușilor albanezi sunt rezervate statului, care își ia sarcina să le acorde în școlile sale.

Învățământul primar este obligatoriu pentru toți resortisanții albanezi și va fi acordat gratuit. Școlile particulare de toate categoriile care funcționează în prezent vor fi închise” (AMAE, Fond Albania, vol. 26).

Aceste dispoziții care vizau școlile catolice („Închiderea școlilor private a fost îndreptată contra Italiei”, declara ministrul de Interne albanez, Musa Juka – AMAE, Fond Albania, vol. 26) au lovit în primul rând școlile aromâne, care, fără a fi închise, au fost transformate în școli de stat albaneze, înlocuindu-se învățătorii români și introducându-se programul școlar albanez.

Legatia României la Tirana nu a încetat, ori de câte ori a avut prilejul, să aducă în discuție problema redeschiderii școlilor aromâne, primind întotdeauna asigurări de la guvernul albanez că va fi soluționată în chip satisfăcător, întârzierea soluționării poate fi atribuită conflictului cu minoritatea elenă (repetăm: singura minoritate recunoscută în Albania, prin Declarația albaneză din 2 octombrie 1921 la Societatea Națiunilor), care, nemulțumită de închiderea școlilor grecești, s-a plâns în toamna anului 1934 Societății Națiunilor, invocând Declarația albaneză din anul 1921.

Această plângere a fost examinată de Consiliul Societății Națiunilor, care a decis în ședința sa din 11 ianuarie 1935, la propunerea șefului delegației Spaniei, Salvador de Madariaga, să fie cerut avizul Curții Permanente de Justiție Internațională de la Haga, în privința tezei albaneze referitoare la suprimarea școlilor particulare. Curtea Permanentă de Justiție Internațională de la Haga s-a pronunțat (cu opt voturi contra trei – între cei trei fiind și românul Dem. Rădulescu) în sensul că Albania trebuie să execute *ad litteram* obligațiile ce revin prin art. 5 al Declarației sale din 1921. Astfel, în ședința sa din 6 aprilie 1935, Curtea

Permanentă de Justiție Internațională a pronunțat avizul său consultativ în chestiunea școlilor elene din Albania, găsim neîntemeiată teza guvernului albanez potrivit căreia desființarea școlilor particulare constituia o măsură generală, conformă cu stipulațiile art. 5, alin. 1, din Declarația sa de la 2 octombrie 1921.

Conform acestui aviz, care dădea deplină satisfacție Greciei, Albania trebuia să execute obligațiile prevăzute în articolul mai sus menționat, care acorda minorităților etnice dreptul „de a-și crea, dirija și controla pe cheltuiala lor proprie, instituții cu scopuri de binefacere, religioase sau sociale, precum și alte instituții de educație, în care vor putea întrebuința limba lor națională și executa liber religia lor”.

România nu putea folosi, însă, oricât ar fi fost de avantajos pentru minoritatea aromână, avizul consultativ al Curții Permanente de Justiție Internațională în problema școlilor minoritare grecești din Albania, care dădea Declarației albaneze din anul 1921 o interpretare care consacra adevărate privilegii în favoarea minorităților.

Avizul era, din punct de vedere politic, inacceptabil pentru statele cu obligații minoritare și ca atare ar fi putut fi invocat de către alte state pentru a fi aplicat minorităților din România.

În acest context trebuie înțeles avizul nr. 85 din 21 iunie 1935, pronunțat de Consiliul Juridic al Ministerului Afacerilor Străine, în care, după ce se arăta că, dacă România ar sprijini prin Declarația albaneză din 1921 pretențiile minorităților aromâne din Albania, ea ar fi în chip firesc legată de interpretarea dată acestora și implicit întregului regim al minorităților, prin avizul Curții de Justiție Internațională, cu atât mai mult cu cât avizul ar putea fi opus statului român; Consiliul Juridic ajungea, de aceea, la concluzia că „România are tot interesul să ajungă la o înțelegere cu Albania, lăsând la o parte textul și interpretarea Declarației albaneze din 1921” (În acest sens a fost și votul lui Dem. Rădulescu, membru în completul Curții Permanente de Justiție Internațională, favorabil tezei albaneze).

Avizul Curții Permanente de Justiție Internațională nu a rămas fără urmări pentru oficialitățile albaneze și în ceea ce privește școlile aromâne.

Astfel, în 26 aprilie 1935, ministrul afacerilor străine albanez comunica reprezentantului român la Tirana, Aurelian, că regele Albaniei a dat ordin ministrului instrucțiunii publice albanez să ia imediat măsurile necesare pentru ca școlile aromâne să fie redeschise integral și să funcționeze, cu începere de la 26 aprilie 1935, exact ca înainte de etatizarea lor.

Cele două școli au început să funcționeze din 6 mai 1935, în mod provizoriu, în aceleași condiții ca înainte de etatizare (toate materiile fiind predate în limba română, de către învățători români, elevii albanezi care le frecventau fiind mutați în școli albaneze), urmând ca de comun acord cu guvernul albanez să se stabilească viitorul regim (fie școli minoritare, fie școli de stat).

În septembrie 1935, Ministerul Instrucției Publice albanez comunica Legației României din Tirana că școlile aromâne din Albania vor fi considerate ca școli minoritare, iar elevii lor vor fi supuși unui examen spre a fi admiși în școlile statului, dacă se persistă în a cere menținerea caracterului de școli private întreținute de comunități, cu personal, program și limbă de predare română; dar dacă ar fi etatizate, certificatele eliberate de acestea ar fi echivalente cu cele ale școlilor albaneze, guvernul albanez binevoind a numi institutori de origine română.

Guvernul albanez urmărea astfel să creeze un precedent ce s-ar fi putut opune Greciei în chestiunea minorității grecești, favorizată prin avizul Curții Permanente de Justiție Internațională.

În octombrie 1935, guvernul albanez s-a arătat dispus a recunoaște școlilor aromâne avantajele de care se bucurau în baza înțelegerii verbale din anul 1930 dacă, în schimb, guvernul român ar accepta etatizarea acestor școli și nu ar pretinde, dimpotrivă, pentru ele, regimul garantat de Declarația albaneză din 2 octombrie 1921, întărită și dezvoltată de avizul consultativ al Curții Permanente de Justiție Internațională de la Haga din 6 aprilie 1935.

În felul acesta, dilema școli etatizate – școli minoritare, pe care guvernul albanez o prezentase României, era considerabil atenuată și practic anulată; adeziunea română la principiul etatizării devenea astfel posibilă fără ca, în fapt, situația anterioară Constituției albaneze din anul 1933 să sufere vreo modificare.

Ceea ce trebuia însă obținut era, dacă nu un acord scris, cel puțin un schimb de note, prin care guvernul albanez să declare că, deși etatizate, aceste școli vor continua să funcționeze cu învățători de origine română, recomandați și remunerați de guvernul român, în afara salariului (problematic) dat de guvernul albanez; că limba română va continua să fie limba de predare pentru toate materiile; că programa va continua să se facă după indicația Ministerului Instrucțiunii Publice din România.

În aceste condiții, la 16 decembrie 1935, reuniunea de la București a reprezentanților Ministerului Afacerilor Străine și Ministerului Instrucțiunii Publice, la care a participat și

reprezentantul român de la Tirana, a ajuns la concluzia că regimul școlilor de stat este cel mai convenabil.

Regimul acestor școli fusese reglementat prin art. 10 din regulamentul publicat de oficialitățile albaneze la 12 noiembrie 1935 și care prevedea:

„Pentru localitățile minoritare, care declară că nu doresc sau nu pot întreține școli particulare, Ministerul Instrucțiunii Publice, pe baza art. 6 al Declarației albaneze din 2 octombrie 1921, va deschide școli de stat în care tot programul se va preda în limba minoritară. În acest scop Ministerul Instrucției Publice va trimite în aceste școli institutori capabili” (AMAE, Fond Albania, vol. 15/1935, Școli Albania).

La 9 mai 1936 regele Zog I a semnat un decret-lege (AMAE, Fond Albania, vol. 20, Școli Albania) asupra deschiderii și funcționării școlilor private din Albania. Regele s-a servit de un decret-lege, deoarece nu voia să ceară aceluiași parlament, care votase etatizarea școlilor private, de a reveni asupra măsurilor luate în anul 1933.

Decretul-lege preciza că orice supus albanez, persoană fizică sau juridică, avea dreptul să deschidă și să mențină școli, în această categorie fiind cuprinse și comunitățile.

Pe această bază, aromânii puteau cere autorizația de a deschide școli secundare, în care toate materiile, cu excepția limbii albaneze, a istoriei și geografiei, să fie predate în limba română.

Decretul-lege mai prevedea că în școlile primare private învățământul trebuie să fie predat în întregime în limba albaneză.

În aceste condiții, pentru școlile primare aromâne nu rămâneau decât două posibilități: fie școli de stat albaneze, în care toate materiile să fie predate în limba română de învățători aparținând minorității etnice aromâne, fie școli minoritare.

Toate acestea au făcut ca, începând din anul 1936, cele două școli aromâne să funcționeze ca școli de stat albaneze, cu institutori aleși, numiți și plătiți de statul albanez, materiile fiind predate în limba română.

La 5 mai 1937, Legația română la Tirana prezenta Ministerului Afacerilor Străine albanez o notă (AMAE, Fond Albania, vol. 25/1937. Școli Albania) prin care cerea restabilirea învățământului primar în limba română în Niçk, Llëngë, Grabovk, Fier și Elbasan. De remarcat că aceste cereri se întemeiau pe sugestiile guvernului albanez însuși, făcute în

momentul în care avizul Curții Permanente de Justiție Internațională din 6 aprilie 1935 în problema școlilor minoritare grecești îl pusese într-o situație dificilă.

Ca urmare, în iulie 1937 guvernul albanez a încuviințat să se deschidă, pe lângă cele două școli primare existente la Korça și Shpërkë, încă cinci școli primare cu limba de predare română la Liknë, Niçk, Grabovk, Moscopole (Voskopojë) și Dishnicë.

Ca urmare a acestei hotărâri s-a procedat la un schimb de scrisori între Eqrem Libohova, ministrul afacerilor străine al Albaniei și Nicolae Lahovary, ministrul României la Tirana (MAE, Fond Albania, vol. 15/1937, Școli Albania).

Rezultatul astfel obținut era hotărât favorabil, dacă ținem seama de faptul că făgăduielile și tratativele duse de peste zece ani în privința școlilor și mai ales în problema restabilirii învățământului în limba română în toate vechile școli de pe timpul dominației otomane nu au dat niciun rezultat și că se introducea învățământul românesc, sau în comune, unde n-a fost niciodată învățământ românesc, sau în localități cu un nume istoric, ca Moscopole (Voskopojë), unde școala română rămăsese închisă de peste 20 de ani. Se poate socoti anul 1937 ca un an favorabil.

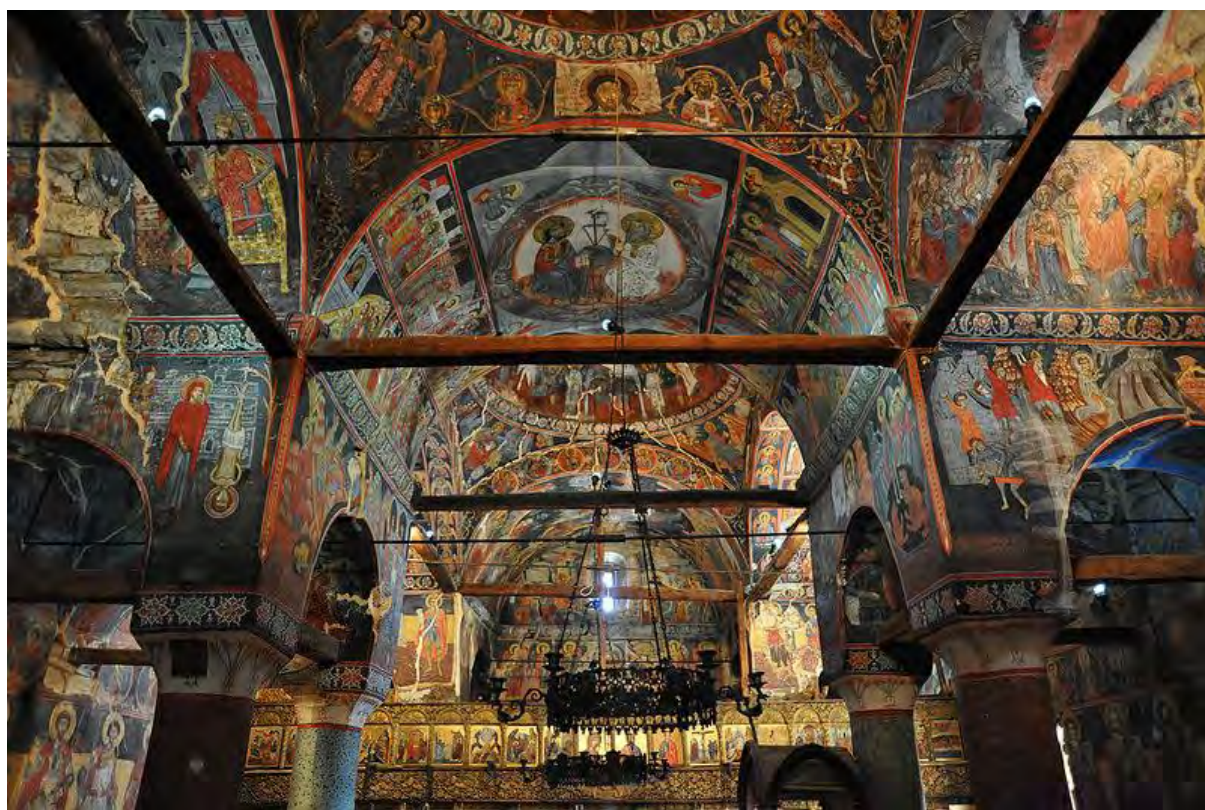

Fig. 3. Biserica din Voskopoja (Moscopole).

Din păcate, se ajungea târziu la un atare rezultat. După desființarea Ministerului Afacerilor Străine albanez (iunie 1939) a încetat și activitatea Legației române de la Tirana și odată cu aceasta și problema școlilor a fost mai puțin abordată.

În anul 1940, la izbucnirea războiului cu Grecia, toate cursurile au fost suspendate. În legătură cu situația școlilor aromâne în intervalul 1940-1944, precizăm că am mai găsit doar un singur material și anume raportul din ianuarie 1941, al directorului Serviciului cultural al românilor de peste hotare, Augustin Caliani, privind situația școlilor și bisericilor române din Peninsula Balcanică (Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1444/1941, f. 5-7, copie). În documentul sus menționat, de la bun început se precizează că: „Pe urma tratamentului vitreg numărul școlilor primare din vechea Macedonia (azi Grecia, Albania, Iugoslavia și Bulgaria) a scăzut de la 105 la 35, din care 29 se găsesc în Grecia, cinci în Albania și una în Bulgaria, iar școlile secundare de la cinci la patru, toate în Grecia. La fel a scăzut și numărul bisericilor de la 38 la 19”.

În ceea ce privește situația școlilor românești în Albania, A. Caliani menționează că statul albanez, după Declarația din anul 1921 și până la 12 februarie 1935, a făcut dificultăți continue școlilor românești, încât în anul 1927 le-a închis pe toate, menținând numai două (la Korça și Shpërkë), dar și pe acestea ca școli de stat.

Referindu-se la situația școlilor în anul 1941, A. Caliani afirmă că în Albania funcționau șapte școli primare de stat, cu limba de predare română în următoarele localități: Korça, cu trei învățători și 177 elevi; Disbnica, cu un învățător și 32 elevi; Moscopole, cu un învățător și 69 elevi; Niçk, cu un învățător și 32 elevi; Shpërkë, cu un învățător și 48 elevi; Llëngë, cu un învățător și 62 elevi; Grabova, cu un învățător și 65 elevi. El mai sublinia că programa era cea oficială albaneză, la care se adăuga și limba română, materiile erau predate în limba română, cu excepția materiilor naționale albaneze. Plata învățătorilor se făcea de către statul albanez, statul român plătind învățătorilor români de la aceste școli o indemnizație lunară de câte 1200 lei, ceea ce se cifra „anual cu lei 96.000” (Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1444/1941, f. 5-7, copie).

În momentul de față, în Albania funcționează doar una-două școli particulare, unde predarea este în aromână.

În studiul „Un dodecalog al aromânilor sau 12 adevăruri incontestabile, istorice și actuale asupra aromânilor și asupra limbii lor”, doamna academician Matilda Caragiu-Marioțeanu, ocupându-se și de statutul aromânilor „autohtoni” care locuiesc în țările balcanice, își

exprimă opinia că ei sunt minorități în raport cu populația majoritară din statul în care trăiesc. Această calitate le conferă drepturi, acordate în lumea întreagă oricărei minorități, în orice țară. Dar este necesar ca ei înșiși, aromânii care trăiesc în acele țări, să le ceară, să încerce să și le obțină. Ea este de părere că orice intervenție venită din afară nu ar putea decât să înrăutățească relațiile dintre etniile balcanice. „România, mai ales, după părerea mea, insistă doamna academician Matilda Caragiu-Marioțeanu, nu trebuie să mai repete greșeala comisă acum mai bine de un secol și un sfert, intervenind în învățământ (în româna literară și, mai mult decât atât, predându-se exclusiv limba, literatura, istoria, geografia dacoromânilor, în timp ce copiii aromânilor își pierdeau limba maternă și nu știau nimic despre istoria lor, despre cultura și personalitățile lor..., nimic despre ei înșiși) și în biserică unde se oficia slujba în limba română literară... *Cui prodest?*” (Caragiu-Marioțeanu Matilda, 1996). Mai departe, domnia sa adaugă: „... statul român îi poate ajuta pe aromânii din țările balcanice cu cărți, burse de studii, învățători și preoți, dar aceștia trebuie să cunoască aromâna și să fie agreeți de românii „autohtoni” (Caragiu-Marioțeanu Matilda, 1996).

În acest context, dânsa subliniază că românii din sudul Dunării nu țin geografic de românismul nord-dunărean, ci istoric, prin origine și prin unitatea de limbă și de nume; „deci România nu are de ce să se amestece în procesul însuși; ea poate proceda ca orice altă țară, înrudită sau nu prin limbă (Franța, Italia, Germania, S.U.A. etc.), care își îmbogățește zi de zi patrimoniul cultural în toate țările. A relua vechea acțiune culturală aplicată începând cu 1864 înseamnă noi asperități și fricțiuni, mai mult decât periculoase” (Caragiu-Marioțeanu Matilda, 1996), concluzionează dânsa.

Nu am de gând să intru în polemică cu doamna profesor universitar Caragiu-Marioțeanu, dar nu pot să nu scot în evidență că, până la începerea studiilor liceale, aromâna ar putea să dea rezultatele așteptate, imprimând în mințile și în inimile copiilor acestei etnii dragostea și mândria pentru predecesorii lor, precum și pentru limba în care au vorbit în cursul secolelor. Mai departe, însă, științele exacte în primul rând, dar și celelalte discipline, nu pot fi asimilate, chiar și din singurul motiv că nu sunt publicate în dialectul aromân. Ce să mai spunem apoi despre cunoștințele la nivel universitar și postuniversitar!

Care este soluția? Sașii din România nu învață în dialectul lor, ci în germana cultă. În Germania se învață nu în cele șapte-opt dialecte, ci în *hochdeutsch*. La fel în Franța, Italia etc. Deci, în limba literară, nu în dialect, în orice caz, românii nu văd o imixtiune germană când sașii și șvabii învață în limba literară a lui Goethe și Luther.

Asupra trecutului aromânilor din Albania s-a făcut lumină referindu-se, înainte de toate, la sursele bizantine și la documentele slave. Sursele otomane sunt de două feluri: caietele de recensământ ale populației și reglementările imperiale. Primii aromâni din Albania sunt atestați documentar în anii 1431-1432. După editorul documentelor amintite, populația orașului Shkodra, din nordul Albaniei, era compusă din albanezi, dar și din sârbi și din aromâni. Diversitatea originii etnice este explicată prin onomastica locuitorilor. Aceste comunități cuprindeau 581 de vetre familiale, 167 de celibatari, 38 de văduve, totalizând 2481 de suflete.

Aromânii se bucurau de câteva înlesniri fiscale cu condiția ca să asigure liniștea în regiunea respectivă. Aromânii din Albania sunt cunoscuți sub denumirile kuțovlah, kaciaun și sarakacian, precum și grupările gramșioți, fărșăroți, moscopoliți (moscopoleni), acestea formând grupurile mari: valahi sau aromâni.

Între așezările aromânești din Albania, menționăm în primul rând orașul Voskopoja (Moscopole). Situat la sud-vest de lacul Ohrid, la 15 km sud-vest de Korça și aproximativ la 30 de km de Pogradec, la o altitudine de 1.150 de metri, Moscopole a fost în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea metropola culturală și comercială a aromânilor din Peninsula Balcanică și una dintre cele mai mari orașe din Europa sud-estică.

Alte centre aromânești în Albania erau: Frashkri, patria fărșăroților, cei mai conservatori și mai dârzi dintre aromâni, vestiți prin portul lor elegant și sobru; Korça, în jurul căreia s-au dat lupte în războiul dintre italieni și greci. În zona de influență a orașului Korça, sunt localitățile aromânești Vithkuqi, de o mare vechime, și Boboshtica. În Albania așezări aromânești mai există în câmpia Myzeqeja, care se întinde de-a lungul coastei Adriaticii, în dreapta și în stânga râului Seman; în Ciamkria, ținut situat în fața insulei Corfu; în regiunea dintre Korça și Pkrmët. Aromânii trăiesc în localitățile: Berat, Tirana, Durrës, Elbasan, Vlora, Lushnja, Plasa, Shpërk, Fier, Niça, Llknga, Grabova, Karbunara, Punavi, Selenica, Pogradec, Dishnica etc.

Ocupația cea mai veche a aromânilor din Albania, ca de altfel a tuturor românilor, a fost păstoritul. Locuințele aromânilor păstori se numeau „călive” (colibe). Grupuri de câte 10-15 familii ale acestor crescători de animale (oi, vite cornute, cai mărunți de munte etc.), formau organizații numite „fălcării”, având în frunte un „celnic” (fruntaș). Păstorii aromâni trăiau vara (mai precis din aprilie până în octombrie) în munții din sud-estul Albaniei, în apropierea mării. Renumele de care se bucurau aromânii în privința creșterii animalelor a

făcut ca termenul de vlah să capete un înțeles tehnic, acela de păstor (indiferent de apartenența etnică) .

Aromânii din Albania, în special cei care locuiau în rodnicul șes al Musachiei (Myzeqeja), în triunghiul Durrës-Berat-Vlora, așezați în câteva cătune aromânești, și cei dintr-un număr mai mare de cătune cu populație mixtă, română și albaneză, și într-o mulțime de mici proprietăți izolate, s-au ocupat și cu agricultura. Aromânii din Albania s-au ocupat activ și cu comerțul. Prin aptitudinile comerciale și prin sângea lor, ei s-au făcut cunoscuți ca unii dintre cei mai buni și mai serioși comercianți din Peninsula Balcanică. Ei au început prin a pune în valoare produsele turmelor lor, între care pieile și brânza “valahă” erau faimoase și căutate, nu numai în Peninsula Balcanică, ci și în alte țări din Europa. Aromânii moscopoleni au întreținut, încă din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, relații comerciale cu negustorii venețieni.

În privința meșteșugurilor, aveau o deosebită pricepere pentru prelucrarea metalelor în genere și mai ales al metalelor prețioase. Lucrau arama – găsim o breaslă a aromânilor din Moscopole, unde ea ridică în anul 1752 biserica Sfinții Apostoli – făceau săbii, iatagane, junghere cu prăsele frumos împodobite; erau însă neîntrecuți în lucrul aurului și argintului. Obiectele bisericești de metal prețios ieșite din mâna lor, apoi acele laice – filigene, paftale, cutii, podoabe de tot felul – delicat cizelate sau lucrate în filigran, stârneau admirația cunoscătorilor și erau foarte căutate în întreg Orientul. În anul 1928, meșteșugarii aromâni aveau la Tirana 5 prăvălii-ateliere. Podoabele și obiectele de cult făcute de ei erau, de asemenea, foarte apreciate.

Despre arta aromânilor în privința meseriilor ne vorbește un călător englez din secolul al XIX-lea, menționând că ei „excelează în montarea pistoalelor și a puștilor după gustul albanez, în a face așa-zisele filșane sau cești de cafea din argint...”. În sfârșit, amintim industria casnică în care excelau aromâncele. Același călător englez ne vorbește despre arta lor în a broda costume albaneze. De asemenea, Pouqueville, consul al Franței pe vremea lui Napoleon Bonaparte la Curtea lui Ali Pașa din Ianina, prieten cu Chateaubriand, ne vorbește despre îndemânarea lor la țesut „stofe grosolane care serveau la facerea mantalelor albanezilor și ca învelitoare pentru marinarii Adriaticii”. În privința numărului exact al aromânilor din Albania de astăzi, deocamdată este greu să se vorbească din cauza deplasărilor lor din zonele montane la șes, din cauza lipsei de documentație regulată, dar și din cauza faptului că, pe vremea regimului comunist, aromânii preferau să tacă și să nu își declare

identitatea din motive deja cunoscute. Aici trebuie adăugat și faptul că, de multă vreme, în Albania nu a avut loc un recensământ al populației, prilej cu care aromânii, trăind în democrație, vor avea posibilitatea să-și declare liber apartenența etnică. Important este faptul că deja sunt recunoscuți oficial ca fiind o minoritate etnică cu dreptul de a avea un reprezentant în Parlamentul Albaniei.

Făcând o digresiune, putem afirma că în comparație cu celelalte naționalități din Imperiul Otoman, aromânii aveau numărul cel mai mic de analfabeți, fiind din punct de vedere al culturii incomparabil mai presus decât toți. Excepție făceau fărșăroții din ținutul Myzeqeja de pe țărmurile Adriaticii și cei din Kosova.

Revenind la gradul de cultură al acestor aromâni, ar trebui să punem în evidență un fenomen care nu apare în alte părți, și anume: celnicii erau aceia care se împotriveau deschiderii școlilor și cultivării poporului, nu din patriotism național, rău înțeles, ci din considerații de altă natură. Ei nu vroiau să se instruiască aromânii aflați sub stăpânirea lor ca să nu li se poată controla socotelile și ca, la o plată mai mică, să poată avea păstori și servitori mai mulți.

Dintre aromânii din Albania s-au ridicat mulți oameni de seamă: scriitori, medici, profesori, oameni de afaceri etc. Cei mai mulți dintre ei s-au născut în Moscopole, unde au fost elevi și apoi, unii dintre ei, profesori la vestita Academie. Mergând pe același făgaș al bunelor tradiții, în momentul de față în Albania, din rândurile aromânilor se disting personalități de frunte care contribuie în toate domeniile de activitate: în știință, în cultură, în politică, în diplomatie, în arte ș.a., bucurându-se de stima și de aprecierea colegilor de breaslă și a întregului popor albanez.

AROMÂN în Munții Pindului, 1928

PORT popular al aromânilor din Albania
(regiunea Coriței)

PĂSTOR aromân din Munții Pindului

Fig. 4-7. Aromâni în costume populare.

Bibliografie

AMAE Fond Albania. Arhivele Ministerului de Externe al României, Fond Albania, Școli Albania.

Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar 1444/1941.

Ballamace Epaminonda, 1929. Cum s-au înființat întâiele școli din Albania, în *Peninsula Balcanică*, anul VIII, nr. 5-6.

Caragiu-Marioțeanu Matilda, 1996. *Un dodecalog al aromânilor sau 12 adevăruri incontestabile, istorice și actuale asupra aromânilor și asupra limbii lor*, în Neagu Djuvara (ed.), *Aromânii, istorie, limbă, destin*. Editura Fundației Culturale Române, București.

Kyçyku Kopi, 1999. *Aromânii din Albania în context balcanic*. Editura Getic, București.

Mitu Dona, 1927. *Colaborarea albano-română*, în *Graiul Românesc*, anul I. nr. 9.

Comunitatea rușilor lipoveni și conviețuirea din Dobrogea

Iuliana Titov

Institutul de Cercetări Eco-Muzeale

„Gavrilă Simion” Tulcea

iulititov@yahoo.com

Populația rusească din Dobrogea se compunea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea îndeosebi din lipoveni, scopiți, molocani, cazaci rascolnici, denumiți și ignat-cazaci sau necrasovi, barabulnici, hatnici, stabiliți după schisma nikoniană (după cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și secolul al XVIII-lea) în localitățile Sarichioi, Slava Rusă, Carcaliu, Jurilovca, Dunavăț și mai târziu în localitățile din Delta Dunării (secolul al XIX-lea): Mila 23, Sfiștofca și Periprava. Un caz particular îl reprezintă lipovenii din Slava Cercheză, care au luat locul cerchezilor, care fuseseră colonizați de turci în perioada 1862-1864 și au plecat chiar înaintea războiului din anul 1877. Odată cu trecerea anilor și cu realizarea căsătoriilor mixte, toate aceste subgrupuri și-au spus *lipoveni*.

Termenul de *lipovean* reflectă apartenența la un grup etnic descendent al staroverilor (creștini ortodocși ruși de rit vechi), dar și la unul confesional. De aceea, sensul său este unul confesionalo-etnic. Dacă semnificația actuală a termenului de lipovean este clară, etimologia și conotația sa inițială sunt destul de controversate.

Istoria orală a creștinilor de rit vechi din România pledează pentru ideea că numele de lipoveni le-a fost impus de alții cu care au intrat în contact (posibili români sau ucraineni), iar cu timpul ei înșiși l-ar fi acceptat pentru a se „masca” sub acest nume și a scăpa astfel de sub „umbra” autorităților țariste și a Bisericii oficiale ruse. Lipoveni sunt numiți doar rușii de rit vechi din România, și, eventual, cei din fostele provincii românești, iar descendenții rușilor din celelalte țări, care n-au acceptat reformele nikoniene din Rusia secolului al XVII-lea, se numesc doar staroveri sau staroobreadți (Titov Iuliana, 2015).

Etimologia numelui de „lipoveni” este explicată de specialiști, plecând de la mai multe ipoteze.

Una dintre ele asociază cuvântul slav „lipa”, care înseamnă „tei”. Este cea mai plauzibilă, datorită apropierii fonetice în special, dar și pentru că teiul este „lemn sfânt” folosit în confecționarea icoanelor și pentru realizarea crucilor de lemn, pe care lipovenii le poartă la gât de la botez până în mormânt. Modul de viață preferat de mulți lipoveni este în mijlocul pădurilor de foioase, iar albinăritul le furnizează un aliment natural, mierea, frecvent folosită în locul zahărului, pentru că este „neprihănită”. În plus, ceara albinelor era folosită la lumânările utilizate în practicarea cultului creștin.

Aceasta și explicațiile toponimice sunt ipoteze ce țin de domeniul imaginației și etimologiei populare, deci etnonimice.

Ipoteza antroponimică concentrează și ea argumente din trei direcții. Numele de „lipoveni” ar fi o prescurtare, prin afereză, a cuvântului inițial „filipoveni”, care, prin uz, a trecut la faza intermediară „flipoveni” și l-a pierdut apoi și pe „f”:

a) Numele „Filip” a fost pus în legătură cu Sfântul Apostol Filip, unul din cei doisprezece discipoli, al cărui cult a fost practicat, după moartea Mântuitorului, în Asia Mică și Sciția. Respectarea cu sfințenie a acestui Apostol era consemnată în secolul al XVIII-lea de unii cercetători. Prin faptul că era născut în Galileea, în localitatea Betsaida, care înseamnă „casa pescuitului”, s-ar putea explica și atașamentul unei mari părți din populația lipovenească față de pescuit. Figura biblică a lui Filip este reprezentată și în tradiția creștină populară românească: între 11 și 17 noiembrie se prăznuiesc Filipii, ziua de 14 noiembrie marcând ziua sfântului Filip și începutul postului Crăciunului.

b) În ceea ce privește ipoteza antroponimică, etnonimul de „filipovani” (*lipovani*) s-ar deduce din cuvântul rusesc „filippovki”, care este denumirea postului Crăciunului.

c) Al treilea punct de vedere pleacă de la o realitate istorică, și anume existența unei căpetenii pe nume Filip, a staroverilor fără preot, de la începutul secolului al XVIII-lea, care, după ce a fost administrator la un schit de lângă Marea Albă, în jurul anului 1700, și-a condus adepții spre Lituania și Prusia, apoi în Polonia și Bucovina. Plecând de la curentul religios al theodosienilor, el a formulat o orientare religioasă independentă, cu norme severe de viață cumpătată, duse până la fanatism și terminate cu un autodafé. Acest puritan convins era

supranumit și „Pustoviat”, cu sensul „sfântul din pustiu” sau „lumină în deșert”, plecând de la componentele „pustynia” = „deșert” și „sviatu” = „sfânt”, sau „svet” = lumină.

În concluzie, fără a limpezi toate problemele legate de originea termenului „lipoveni” și de răspândirea lui prin generalizare, ca și de adoptarea lui chiar de ramura nesarcerdotală a răscolnicilor (lipovenii fără preot = bezpopovți), ipotezele analizate mai sus converg în conturarea unei realități.

Este posibil ca viitoare cercetări asupra acestei problematici să aducă în atenție noi ipoteze.

Dacă familiile de schismatici lipoveni au sosit, în grupuri mici, în timpul prigoanei, în căutarea păcii, venirea cazacilor nekrasoviți are un parcurs ce începe cu *răscoala lui Bulavin*. Numiți după Ignat Nekrasov, unul din conducătorii cazacilor de pe Don, cazacii nekrasoviți s-au răsculat în 1707-1708 împotriva măsurilor restrictive luate de Țarul Petru cel Mare și guvernării acelor vremuri față de libertățile și privilegiile căzăcești recunoscute de predecesorii acestuia. După înfrângerea cazacilor și moartea atamanului, comanda cetelor de cazaci ce nu au vrut să se supună autorității țarului a fost preluată de Ignat Nekrasov, care s-a retras împreună cu aceștia și cu familiile lor în regiunea râului Kuban, teritoriu aflat atunci în stăpânirea Hanatului tătar al Crimeii. Războaiele ruso-turce, începute de Petru și continuate de urmașii săi, au împins granițele sudice ale Imperiului Rus, iar cazacii lui Nekrasov nu mai erau în siguranță nici ca protejați ai hanului de la Bahçisaray.

Războiul purtat în perioada 1735-1739 a determinat o importantă parte a *nekrasoviților* să părăsească Kubanul și să caute protecția sultanului. Așa au apărut primele așezări căzăcești la Dunărea de Jos, Dunavățul în Deltă și Sarichioi pe malul lacului Razelm, în jurul anului 1740, iar la 1746, Vâlcovul, pe malul stâng al brațului Chilia. Acesta a fost primul val al strămutării cazacilor staroveri la Dunăre. Au urmat alte două valuri de refugiați cazaci: unul în anii 1760-1770, când au apărut cazacii la Jebrieni, în sudul Basarabiei și în interiorul Dobrogei, în pădurile Babadagului, la Slava, unde funcționau deja câteva schituri starovere, precum și la Jurilovca, pe malul lacului Golovița, și celălalt, în jurul anilor 1777-1780, când se consolidează vechile așezări și apar altele noi, mai ales în Dobrogea.

Creșterea populației localităților căzăcești printr-un aflax semnificativ de staroveri necazaci, numiți și aici tot lipoveni, ca în Moldova, a avut două consecințe majore: prima a constat în diferențierea social-economică în interiorul comunităților căzăcești, datorată pătrunderii relațiilor economice de piață. A doua s-a concretizat în integrarea reciprocă a

celor două grupuri sociale – inițial distincte, cazacii și lipovenii – favorizată de unitatea credinței ortodoxe de rit vechi și a limbii ruse, în varianta sa populară sud-velicorusă, vorbită atât de cazacii de pe Don, cât și de țăranii și orășenii ruși din regiunile sudice ale Rusiei, de unde proveneau majoritatea refugiaților de la Dunărea de Jos.

Diferența majoră între cazacii nekrasoviți și ceilalți staroveri, lipovenii – denumire ce se va răspândi la începutul secolului al XIX-lea asupra tuturor staroverilor din spațiul românesc – era că, în timp ce nekrasoviții beneficiau în Dobrogea și în Bugeac de un statut juridic aparte, fiind scutiți de impozite, dar având obligații militare față de autoritățile otomane, ceilalți staroveri erau considerați populație *raia*, fiind obligați la diverse taxe, impozite și prestații în folosul sultanului, pașalelor, ayanilor sau altor funcționari otomani (Varona, 2002).

Fig. 1. Sarichioi, vedere de pe malul lacului.

Fig. 2. Familii din Jurilovca, prima jumătate a secolului al XX-lea.

Așadar, venirea lipovenilor în Dobrogea datează de pe vremea lui Petru I, care a intensificat persecuțiile și prigoanele împotriva lor, atitudine continuată și de Ecaterina a II-a.

Lipovenii primesc drept de ședere în Dobrogea, iar în schimbul unor obligații li se asigură libertatea cultului (Titov, 2015). Pentru a-și păstra credința și ritul ortodox vechi, o parte din staroveri au încercat să își atragă preoți din sânul Bisericii oficiale, pe când alții au respins total această idee.

Au rezultat astfel, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, două direcții confesionale principale:

- *popovții* – staroverii care recunoșteau necesitatea preoților și care au atras preoți din cadrul bisericii oficiale, cu condiția ca aceștia să treacă la vechiul rit;

- *bezpopovții* – care, extinzând culpabilizarea pentru reforma bisericească asupra întregului cler bisericesc, nu au acceptat preoți de ocazie din cadrul Bisericii oficiale și nici nu au recunoscut, mai târziu, ierarhia stabilită prin înființarea Mitropoliei de Fântâna Albă. Aceștia au rămas practic fără preoți, slujbele fiind oficiate de către un dascăl/diacon (*nastavnik*).

Fig. 3. Bisericile ortodoxe de rit străvechi din Sarichioi, Mahmudia și Slava Cercheză.

Aceste două orientări au dat naștere, până la urmă, celor două ramuri mari ale mișcării adepților ritului vechi: popismul, care reprezenta orientarea moderată, și cei ai ritului străvechi, adică nepopismul, ce reprezenta orientarea radicală (Vascenco Victor, 2007).

În cadrul lipovenilor fără popă s-au diferențiat anumite secte, așa cum este și cea a lipovenilor *nemoliaci*, întâlnită în Mahmudia. Sunt cunoscuți în localitate drept cei care „beau dintr-un singur pahar”. Ca practici și interdicții întâlnite și astăzi consemnăm: resfîntesc icoanele atinse de altcineva, se roagă cu ușile închise, nu beau apă și nu mănâncă după altă persoană din același vas, nu mănâncă zahăr, nu primesc pomană.

Diferențele față de dogma reformată a Bisericii oficiale ruse sunt:

1. Semnul crucii făcut cu două degete, nu cu trei, care se practică și înainte de a bea apă;
2. Cuvântul „alleluia” („Slavă ție, Doamne”) se repetă doar de două ori, nu de trei ori;
3. Se păstrează în formula-simbol de credință cuvântul „adevărat”, suprimat de biserica oficială rusă: „Și întru Duhul Sfânt, adevărat Domn”;
4. Înconjurarea bisericii, la marile sărbători, se face în sensul mișcării soarelui pe bolta cerească, în timp ce Nikon a impus-o în sens invers.

5. Numele de Isus se scrie cu un singur *i* inițial, nu cu doi, cum a fost împrumutat de Nikon din limba greacă;
6. Liturghia tradițională se face cu șapte bobițe de prescură; Nikon le-a redus la cinci;
7. Pictura, sculptura și arhitectura bisericească trebuie să fie realizate în stil bizantin și nu se acceptă influența artei occidentale;
8. Se păstrează cântarea religioasă veche cu interpretarea la unison, nu pe mai multe voci.

Acestea și multe alte elemente ale dogmei creștine au fost păstrate de către schismatici (rascolnici) după Soborul din 1654-1655, ținut din inițiativa patriarhului Nikon.

În opinia lui Alexandru Vorona, care argumentează cu note bibliografice aparținând altor cercetători preocupați de istoria rușilor-lipoveni, divizarea mișcării ritului vechi s-a datorat lipsei unei autorități canonice superioare și persecuțiilor bisericii ortodoxe oficiale și statului rus, extrem de dure, mai ales după încercarea nereușită de restaurare a *ritului vechi* din 1682 (Vascenco, 2007).

Cele mai vechi biserici lipovenești sunt de la jumătatea secolului al XX-lea, semn că atunci s-au statornicit și s-au format comunități compacte.

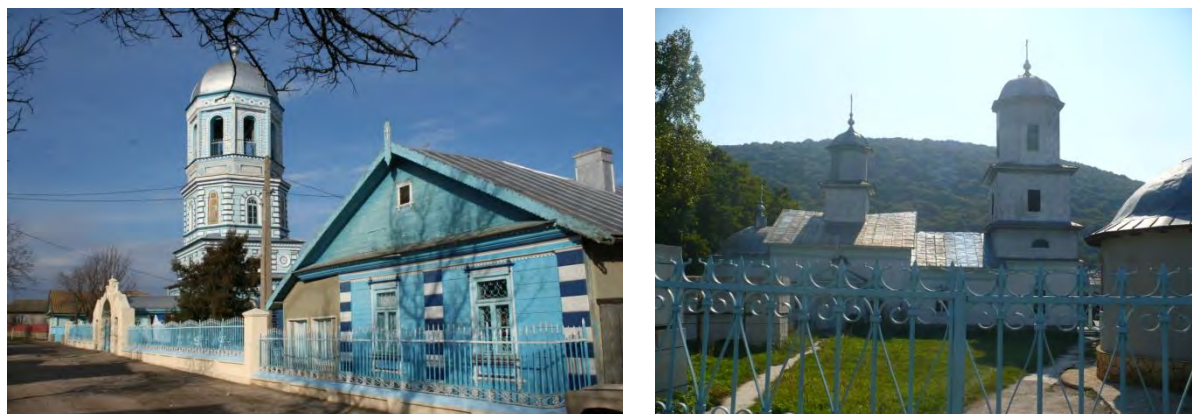

Fig. 4. Bisericile ortodoxe de rit vechi din Sarichioi și Slava Cercheză.

Cercetările noastre au în vedere faptul că rușii-lipoveni conviețuiesc alături de români și celelalte populații din Dobrogea de câteva secole. Multe familii sunt la a treia generație pe aceste meleaguri, ceea ce ne obligă să avem în vedere schimbările de mentalitate care s-au produs.

Încă din prima clipă a existenței sale, copilul lipovean născut pe teritoriul Dobrogei este introdus într-o realitate modelată social, care există în mod obiectiv, independent de

voința și existența sa. Ființa umană pornește la drum condusă de familia sa, intră într-un labirint al relațiilor sociale, prin intermediul cărora își însușește și interiorizează valori fundamentale comune, simboluri, reprezentări colective, așteptări, modele comportamentale, scheme de relaționare considerate bune în câmpul social al ființării sale, în relațiile pe care le stabilește cu membrii comunității/societății. Pe măsură ce copilul intră în colectivitatea școlară (educația instituționalizată fiind din a doua jumătate a secolului al XX-lea obligatorie în limba română), se apropie de vârsta adolescenței și apoi de maturitate, devine din ce în ce mai independent față de familie. Viața lui este puternic socializată, culturalizată, impregnată de simboluri, valori, coduri, norme, moduri de „se cade...”, moduri de „nu se cade...”, pattern-uri atitudinale și comportamentale rezultate din fiecare sferă socială pe care a întâlnit-o.

Viața tradițională pare simplă. Momentele importante, trecerea de la o etapă la alta, sunt marcate prin diverse ritualuri care evidențiază transformările din viața individului. Modul de desfășurare a acestor ritualuri este stabilit de familie, grup sau societate ca întreg, ierarhiile fiind foarte clare, rolurile pe care fiecare membru le are de îndeplinit fiind prestabilite și necontestate. Acest sistem controlează modul în care se face tranziția și asigură pregătirea adecvată a individului în trecerea de la o etapă la alta.

În modernitate procesul nu este la fel de simplu și clar. Sursele de informare sunt multiple și adesea contradictorii, încercând să capteze atenția individului, sugerându-i ce comportament să imite, ce căi de acțiune sunt importante și ce semnificație să atribuie evenimentelor. Aceste fenomene de formare a omului în funcție de mediul în care se dezvoltă (familie, societate) au fost urmărite de noi în cadrul campaniilor de cercetare desfășurate în localități rurale din Dobrogea, multe dintre acestea cu o structură etnică eterogenă.

Cultura staroverilor ruși-lipoveni rămâne în general tradițională, însă, în ciuda gradului însemnat de conservare, evitarea inovațiilor este aproape imposibilă.

Comunitatea lipovenilor păstrează încă puternic în discursul identitar prezența categoriei *Celuilalt* (românul) ca modalitate de a-și sublinia mărcile și valorile identitare încă puternice, datorită religiei.

De cele mai multe ori, aceste inovații au apărut ca o formă obligatorie de adaptare a purtătorilor vechii culturi la noile condiții de existență socială și economică (elemente lingvistice, materiale industriale utilizate la confecționarea costumului tradițional, materiale de construcție a casei etc.).

Din *perspectivă etnolingvistică* se poate vorbi despre împrumuturi de elemente din cultura ucrainenilor, a belarușilor, a românilor, cu care staroverii ruși-lipoveni au intrat în contact. Aceste fenomene au putut fi posibile ca urmare a unor realități social-istorice, după cum urmează: reducerea canalelor de informare etnoculturală cu etnosul matern; pierderea unor părți ale tradițiilor culturale strămoșești; rezistența la influența culturii străine; interacțiunea dintre tradiție și inovație.

Odată cu desprinderea lor de trunchiul etnolingvistic rus, coloniile de staroveri au fost nevoite să intre în contact sau să conviețuiască cu populația românească, ucraineană, turcă, tătară, bulgară. Datorită faptului că aceste colonii au fost nevoite să traverseze vastul teritoriu al Ucrainei, în graiurile rușilor-lipoveni apar o multitudine de elemente lexicale de origine ucraineană. Unele dintre acestea au suferit modificări fonetice de-a lungul anilor, altele și-au păstrat structura fonetică originală (Macarov Nina, 2008). Mitrache Paraschiva (etnic ucrainean) își amintește că, în copilăria ei petrecută la Mahmudia, a suferit pentru că nu-i înțelegea pe vecinii ei lipoveni: „voiam să mă joc cu ei, dar nu-nțelegeam decât câteva cuvinte”.

Elementele de origine turcă sunt și ele destul de numeroase în graiurile rușilor-lipoveni, fenomen explicat prin faptul că acestea au fost împrumutate, atât ca urmare a conviețuirii cu populația de origine turco-tătară, în perioada în care Dobrogea se afla sub ocupație otomană, dar și datorită faptului că turcismele au început să pătrundă în limba rusă comună încă din cele mai vechi timpuri, deci în perioada de dinaintea desprinderii de patria mamă. De asemenea, o serie de turcisme au pătruns în graiurile rusești-lipovenești indirect, prin intermediul limbii române, unde prezența acestora poate fi pusă tot pe seama conviețuirii cu populația turco-tătară și pe seama ocupației otomane. Cuvintele de origine bulgară nu sunt foarte numeroase și marea lor majoritate a pătruns prin filieră românească, dar există și posibilitatea ca acestea să fi pătruns direct, dacă avem în vedere faptul că în Bulgaria, foarte aproape de granița română, există o puternică comunitate de staroveri cu care rușii-lipoveni au menținut și încă mai mențin legătura. Întrucât rușii-lipoveni din Dobrogea nu au avut un contact direct cu populația germană, puținele cuvinte de origine germană nu au putut pătrunde decât prin intermediul limbii române. În categoria împrumuturilor indirecte includem și o serie de neologisme de origine engleză sau franceză (Macarov, 2008).

Influența limbii române asupra graiurilor rusești-lipovenești din Dobrogea a fost tratată pe larg de Nina Macarov în teza sa de doctorat, aceasta afirmând:

„Influența românească a fost simțită încă de la apariția pe teritoriul României a primelor colonii de lipoveni, însă nu a cunoscut o intensitate prea mare datorită faptului că, din motive politice și religioase, primii coloniști lipoveni au dus o viață extrem de izolată, fapt care a împiedicat contactul cu populația română și, implicit, cu limba vorbită de aceștia. Nici mai târziu, în ciuda depășirii barierelor de comunicare cu populația băștinașă, limba română nu a reușit să penetreze sistemul lexical al acestor comunități datorită dogmelor religioase extrem de rigide care le ghidau modul de viață, cum ar fi interdicția căsătoriilor mixte. În felul acesta, ani de-a rândul, graiurile rusești-lipovenești au rămas aproape intacte. Neînsemnate ca număr, cuvintele românești pătrunse în prima fază de existență pe teritoriul României sunt comune tuturor lipovenilor. De exemplu: *maya'p* măgar, *гумы'ля* gutuie. Mult mai târziu, însă, factorii extralingvistici au determinat intensificarea influenței limbii române asupra graiurilor rusești de pe acest teritoriu.” (Macarov, 2008).

Modernizarea tuturor sferelor vieții nu a putut să îi ocolească pe lipoveni, astfel că nevoia de a exprima noua realitate modernă i-a obligat să preia din limba poporului adoptiv o serie întreagă de cuvinte adaptate apoi la structurile fonetice și gramaticale ale limbii ruse. Tot în perioada modernă au apărut și alți factori influenți demni de luat în seamă, cum ar fi nevoia de educație prin școală, dar și de educație permanentă prin intermediul presei, radioului, televiziunii. Noile cuvinte românești vizează dezvoltarea socială, economică și culturală la care a ajuns societatea română și, odată cu ea, comunitatea rusă-lipovenească, precum și nevoia tot mai acută de integrare în această societate. Ele desemnează fie realități noi, fie sunt sinonime ale unor cuvinte moștenite, dar incapabile de a acoperi întreaga sferă semantică.

Vestimentația tradițională

Cercetarea vestimentației tradiționale relevă performarea fiecărei funcții (utilitară, socială – funcția de „semn etnic” –, ceremonială, estetică), accentuând raportul dintre identitarul cultural și elementele unui stil de viață în comun ca rezultat a fenomenului locuirii interetnice și a interculturalității (Pârâu Steluța, 2007).

Portul popular al rușilor-lipoveni a păstrat, în varianta de sărbătoare, elemente vechi cu care lipovenii au venit din Rusia Centrală, oglindind stadiul avansat de disoluție a industriei casnice țărănești, caracteristic pentru Rusia secolelor XVIII-XIX, și de aceea vom identifica în vestimentația femeilor elemente din vechiul port de modă orășenească al acelor

vremuri. Toate piesele de costum femeiesc sunt croite din materiale produse de fabrici: *palotno* (pânză), *barhat* (catifea), *șolc* (mătase), *sucno* (postav), *șalon* (stofă subțire), colorate viu, monocrom sau cu flori mari. Cu toate acestea, distingem anumite trăsături care fac diferența etnică, putând fi considerate *mărci identitare*.

Costumul tradițional femeiesc este compus dintr-o cămașă de pânză albă (*rubășcă*), croită destul de larg, cu multe crețuri la gât și la umăr, având cusături decorative colorate la partea de jos a mânecilor și la gât; fustă largă cu multe pliuri (*iubca*) din pânză albă, lungă, cu dantelă la poale, care se purta sub o altă fustă, numită *jubcă*, fiind croită din postav subțire, încrețită tare la mijloc și cu benzi altfel colorate la poale și nelipsitul *pois* (cordon cu ciucuri la capete) din lână sau mătase, țesut sau împletit. „Iubca” este uneori înlocuită de un sarafan (întâlnit și cu denumirea de *șubca* – rochie cu bretele, cu o croială mult răscroită în partea de sus și prinsă de *pois*).

În cadrul ceremonialului nunții, în timpul slujbei de la biserică, miresei i se prinde, de către nașă, cocul de la spate sub *kicika*. *Kicika* este o bonetă mică, realizată din pânză fină, ornamentată cu paiete, mărgelile sau cusută cu acul pe toată suprafața în romburi sau în tehnica numită popular „talpa găștei”. *Kicika*, întâlnită și cu denumirile de „acipâc” și „sbornik”, se purta, apoi, în mod obligatoriu până la „ultimul drum” pe sub *șalic* (baticul/șalul de cașmir), *caseac* (basma în trei colțuri de mătase, colorată cu ciucuri lungi) sau *plotok* (batic). La slujba religioasă fetele tinere își împletesc părul și-l poartă sub baticul (*plotok*) de mătase¹.

Iarna se purtau diverse haine mai groase. De exemplu, *kofta/cohta*, o bluză din stofă de lână subțire sau din bumbac, scurtă până peste talie (până peste fustă), încheiată în față, cu mâneci lungi, neavând guler, tivită pe margini cu dantelă, de obicei monocoloră; peste *iubcă* sau *șubcă* se purta *zapan* (șorț de mătase sau stofă subțire, drept până prin anii '60 - '70, apoi apare în varianta încrețit cu buzunar). Picioarele erau acoperite de *ciulchi* (ciorapi) împlețiți din lână și *ciupiki* (un fel de ghete cu șireturi și cataramă) din piele neagră, lucioasă sau *ciobote* (cizme)².

Prezența în costumul femeiesc a hainei numită astăzi și cațaveică, iar în trecut, *cufaica* (haină groasă, croită fără guler, încrețită în talie sub formă de pliuri obținute prin coaserea pe bucăți de stuf sau cu mâna), era din ce în ce mai rară în satele dobrogene. În

¹ Cercetări de teren în satele Slava Cercheză, Slava Rusă, Carcaliu, Mahmudia, Sarichioi, Jurilovca în periegezele din anii 2003-2019.

² Sursă orală: Irina Mihailov, n. 1947, Slava Cercheză; a consemnat Titov Iuliana, martie 2009.

cercetările de teren efectuate am găsit această haină doar în forma veche, de peste 50 de ani, purtată de bătrâne, tinerii nedorind să o poarte. În anul 2009, la slujba de Lăsata Secului, am fost surprinși să o vedem purtată la Mahmudia mai mult de generația tânără decât de cea vârstnică. Doamna Erofei Ecaterina (profesoară de limba rusă la școala din Mahmudia, unul din liderii comunității de ruși-lipoveni, coordonatoarea ansamblului folcloric din localitate), născută în Sarichioi, venită în Mahmudia în urma căsătoriei, ne explica în anul 2009: „când am venit aici nu mai avea nimeni *cațaveică*, dar eu le-am comandat la o croitoreasă din Sarichioi care știe să facă și când au văzut femeile la mine și la fata mea au vrut și ele”³. Asistăm la un fenomen de reinventare a tradiției, care se difuzează de la o comunitate la celelalte.

Bărbații purtau cămașă tip tunică (*rubășka*), croită drept, fără guler, încheiată în stânga la modelele mai vechi și mai nou în față, purtată peste pantaloni și încinsă la mijloc cu un brâu cu ciucuri (*pois*). Pantalonii (*ștanî* sau *briuchi*) erau confecționați din stofă și erau introduși în cizme (*ciobote*) (Chiselev Alexandru, 2019).

În sezonul rece se acopereau, peste cămașă, cu *padiovka* (haină din stofă groasă închisă la culoare, lungă până aproape de glezne, croită puțin evazată, cu clini) sau *pinjac/palto* (haină scurtă din stofă, închisă în față, cu guler). La lucru se îmbrăcau cu pufoaică matlasată și șubă groasă. Încălțăminte era reprezentată de pantofi, bocanci sau cizme din piele. La nevoie se purtau și obiele.

„Pois”-ul (brâul), nelipsit în costumul rușilor-lipoveni, dincolo de faptul că este marcă identitară, are și o funcție ritualică, mărturisind despre mentalitatea și spiritualitatea acestei etnii. Se consideră că „pois”-ul face legătura între trup și suflet, având în același timp și valențe apotropaice. Se leagă la mijloc, astfel încât ciucurii să fie la același nivel, deoarece îi reprezintă pe Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, apărători și ocrotitori ai credincioșilor. Această cutumă tinde să fie uitată și de multe ori ne-a fost dat să vedem nerespectarea ei.

Lestovka, un șirag de mătănii, care în limba română se traduce prin „scară”, este alcătuită din șiraguri de pânză sau piele pe care sunt prinse bețișoare scurte și înguste, grupate după cum urmează: 12 (pentru numărul Apostolilor); 39 (pentru numărul săptămânilor în care Maica Domnului L-a purtat în pânțe pe Domnul Iisus Hristos); 33 (pentru numărul anilor trăiți pe pământ de Hristos) și 17 (pentru numărul Proorocilor). La aceste 101 de bețișoare se adaugă alte 9 (numărul cetelor îngerești), de dimensiuni mai

³ Sursă orală Erofei Ecaterina, n. 1963, a consemnat Titov Iuliana, martie 2009.

mari, poziționate astfel: trei separă cele patru secțiuni, fiecare capăt se încheie cu câte trei bețișoare mari. Capetele șiragului se unesc, fiind cusute de patru foi de formă triunghiulară (pentru numărul celor patru Evanghelii, care, la rândul lor, sunt cusute două câte două, perechea de sus fiind deasupra celei de jos sub forma unui brăduț). *Lestovka* este folosită la Rugăciunea lui Iisus și pentru a număra răspunsurile la ectenii.

Ecteniile sunt secvențe de rugăciuni rostite de diacon sau de preot în numele tuturor celor prezenți și la care credincioșii aflați la slujbă răspund cu expresia „Gospodi pomilui” – „Господи, помилуй”, tradus „Doamne, miluiește”. Acestea sunt frecvent în număr de 12 sau de 33⁴. *Lestovka* este de obicei confecționată de măicuțe, persoane „curate și iertate”, diferit pentru bărbați și femei.

Fig. 5. Elemente de port lipovenesc – *plotoc*, *șubca/saraфан*, *rubășca*, *cațaveica*, *pois*.

Arhitectura locuinței tradiționale din satele cu lipoveni prezintă o serie de elemente comune rezultate din conviețuirea în același habitat, din practicarea acelorași ocupații, buna înțelegere dintre membrii comunității. Se observă aceeași structură a gospodăriei (adaptată satisfacerii necesităților cotidiene ale familiei, adăpostirii atelajelor, uneltelor, animalelor și produselor activității economice); aceeași planimetrie a casei; aceleași materiale și tehnici de construcție.

⁴ Informator Luchian Abramov, preot paroh la Biserica Sf. Nicolae din Slava Rusă; a consemnat Titov Iuliana, aprilie, 2012.

Fig. 6. Frontoane de case lipovenești.

Ca elemente diferențiatore, observăm unele ornamente de la frontonul casei, ce trimit către mitologia slavă, dar și crucea cu opt extremități, așezată la fiecare intrare în casă. În interiorul locuinței lipovenești atrage atenția, prin semnificația și somptuozitatea structurii și a compoziției sale, *altarul de familie* (iconostasul). Este amplasat întotdeauna într-unul din colțurile opuse față de ușa de la intrarea în cameră. Cele mai multe dintre iconostasele văzute de noi sunt inestimabile valori de patrimoniu cultural.

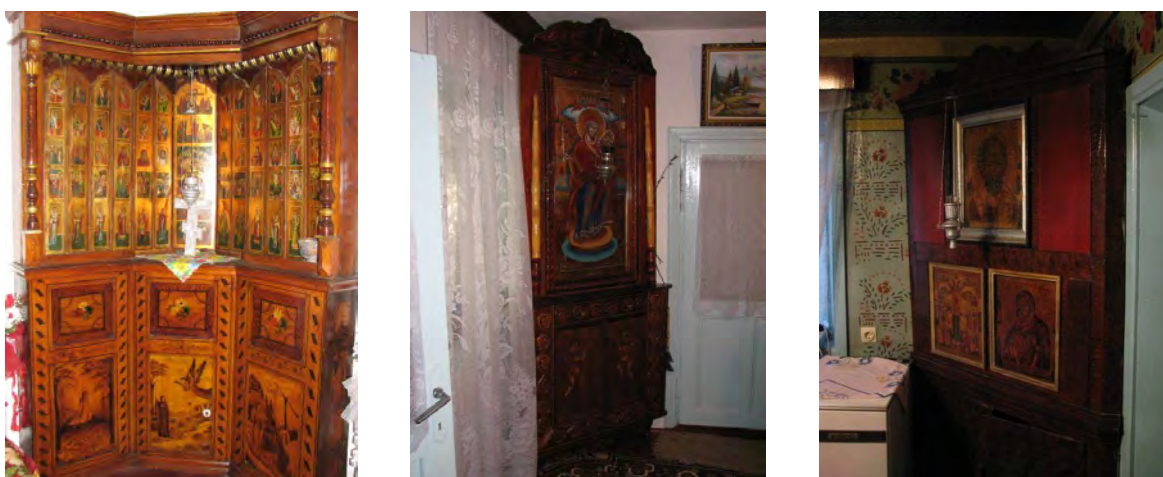

Fig. 7. Altare de familie din Slava Cercheză.

De asemenea, „*lijanca*”, deși se remarcă azi tot ca un element comun, este de fapt rezultatul unei *aculturații*. „*Lijanca*” este un gen de pat de pământ, construit lângă sobă, care se încălzește în timpul iernii datorită unei instalații originale și a unei construcții cu totul ingenioase: căldura vetrei este dirijată printr-un circuit de „fumuri” creat în patul de pământ (de fapt, o platformă înălțată); pentru construcția sistemului de încălzire sunt folosite: ceamur, chirpici, piatră, cărămidă, bară de fier (mai nou). Caracteristică populației rusești (ucraineană și/sau lipovenească), „*lijanca*” se întâlnește acum și în casele românești, fiind un element preluat și adoptat, corespunzând necesităților. Funcționalitatea de o valoare maximă a acestei „sobe-pat” a determinat preluarea de către populația românească a respectivei instalații de încălzire (Pârâu, 2009).

În cadrul tipurilor de construcții anexe, nelipsită oricărei gospodării este baia lipovenească – „чёрная баня sau топить по чёрному (baie neagră)”, construită de obicei la distanță de casă (pentru a elimina riscul de incendiu). Aceasta are dimensiuni reduse. Sunt două încăperi: un antreu de unde se face și focul (*predbaunic*) și baia propriu-zisă (*camenca*). Baia are o vatră cu pietre, pe care este așezat un cazan pentru încălzit apa; vatra nu avea horn, astfel fumul ieșea pe fereastră, înnegrind, dar în același timp încălzind pereții băii. Efectul de saună era obținut prin stropirea cu apă a pietrelor de pe vatră.

Din *Dicționarul de mitologie slavă* aflăm că Bannik (Baennik, Baeșnik, Bainnik, Bannyi, Laznik) era o „zeitate precreștină, spiritul băii, păstrată în conștiința rușilor până în zilele noastre. În tradiția rusă este considerat un spirit necurat, după cum și spațiul peste care este stăpân absolut era privit dintotdeauna de slavi ca un loc în care ei se debarasau de murdăria fizică spre a fi pregătiți pentru purificarea morală căreia i se supuneau în temple, în timpul diferitelor ceremonialuri. Această concepție străveche a fost perpetuată și după creștinare, dovadă fiind faptul că în încăperea destinată băii nu se puneau niciodată icoane (la rușii ortodocși o încăpere fără icoane era privită ca fiind dominată de forțele oculte) și nimeni nu intra în baie cu cruciulița la gât. În fiecare baie cu aburi există câte un spirit al acesteia, care își are sălașul sub bancheta de lemn destinată masajului cu măturica de mesteacăn sau de stejar. Se crede că Bannik face baie ultimul și de aceea există superstiția că la baie nu trebuie să intre mai mult de trei schimburi (serii). Este o regulă pe care, dacă cineva nu o respectă, spiritul băii începe să azvârle în el cu pietre și să-l împrăște cu apă clocotită. Cel care încalcă această regulă trebuie să iasă din baie imediat ce-și dă seama de greșeala comisă, iar ieșirea din încăpere trebuie să fie făcută cu spatele. Știind obiceiurile spiritului băii, oamenii fac tot posibilul să termine cu îmbăiatul cel mai târziu pe la 5-7 seara, când baia rămâne în

exclusivitate la dispoziția spiritului acesteia. Oamenii cu experiență nu uită să-i lase la îndemână lui Bannik o găleată cu apă curată și o măturică nouă făcută din ramuri de mesteacăn, pentru a nu-i stârni mânia. (...) Deși invizibil, unii afirmă că l-au văzut și că are înfățișare de bătrân ca mai toate spiritele casei și ale gospodăriei” (Danilov Ilie, 2007).

Baia cu aburi a fost preluată și de unii români, ceea ce relevă fenomenul aculturației. Asistăm în același timp la procesul de alterare, puțini din rușii-lipoveni cunoscând motivul pentru care respectă anumite ritualuri de îmbăiere (limita de oră, de serii ș.a.), la români baia fiind folosită fără restricții rituale.

Fig. 8. Baia lipovenească.

Aspecte de cultură imaterială

Obiceiurile de peste an sunt legate sau derivă din aspectele de natură religioasă. Calendarul după care își țin și astăzi sărbătorile este neschimbat, rămânând decalat cu 13 zile, conform calendarului iulian. Participarea la slujbele religioase de duminică sau din timpul sărbătorilor de peste an constituie o lege nescrisă a membrilor comunității.

Dintre sărbătorile din calendarul creștin-ortodox de rit vechi o amintim pe cea din 19 decembrie, când se sărbătorește Sfântul Nicolae, considerat ocrotitorul celor de pe apă și al pescarilor. De Sfântul Nicolae niciun lipovean nu pleacă cu barca, această sărbătoare îi găsește acasă pe toți pescarii, care au datoria de a participa la slujba de la biserică.

Fig. 9. Bărci, plase și vintire puse la uscat.

Pe 7 ianuarie este Crăciunul – Nașterea Domnului. Conform tradiției tuturor creștinilor, Nașterea lui Iisus Hristos este celebrată prin slujbe la biserică, care încep de sâmbătă seara. În seara de Ajun toți membrii familiei lipovenești se adună în jurul mesei, la o „cină sfântă”. Masa este acoperită cu o năframă albă, ce amintește de scutecele Pruncului Iisus, iar pe masă se așază o lumânare mare, albă, alături de care se pune o pâine nedospită. Felurile de mâncare sunt în număr de 12 (după numărul celor 12 apostoli). Apoi se cântă cântece bisericești, „Hristos rajdaetsja” („Hristos se naște”) sau „Hristos Slavic”. Colindătorii, copii și adulți, primesc de la gazde fructe uscate și simit.

Pe 14 ianuarie este Sfântul Vasile cel Mare, începutul noului an, iar pe 19 ianuarie se sărbătorește Boboteaza.

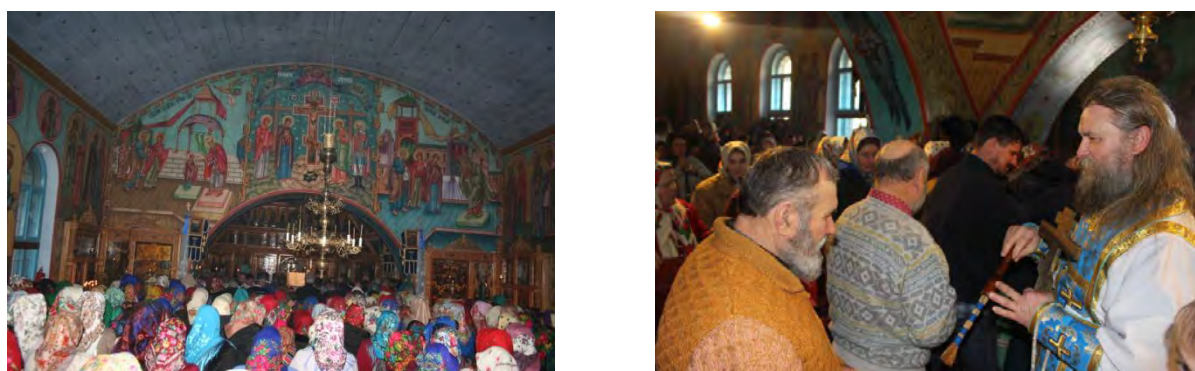

Fig. 10. Secvențe din slujba de Bobotează de la Sarichioi.

Pe 7 aprilie este Bunavestire și în preajma acestei sărbători se întâmplă să fie și Paștele; Înălțarea Domnului și Sfânta Treime coincid cu aceleași zile în care respectivele

sărbători sunt prăznuite și după calendarul gregorian (sărbători cu dată mobilă). Pregătirea pentru marea sărbătoare se face prin post și rugăciune. *Maslenița* (săptămâna Brânzei sau Lăsata Secului) durează cinci zile, de luni până vineri, timp în care fetele și femeile îmbrăcate în costume tradiționale, ținând în mână câte o batistă (*kasinka*), merg pe străzi, într-un dans ritual, se plimbă în cerc și cântă cântece specifice acestui obicei. Este o săptămână în care este permis să petreci, să cânti, să dansezi, dar și o perioadă a împăcării și armoniei. Copiii își cer iertare de la părinți și bunici, finii de la nași, de la orice persoană cu care s-au certat pentru a putea intra în post și la sfârșitul lui să poată primi împărtășania. Se pregătesc *vareniki* (colțunași cu brânză), *blinî* (clătite cu urdă sau brânză), *pirajeniki* (gogoși cu brânză), borș de pește, tocăniță de pește, pește prăjit ș.a.

Un obicei care se păstrează la rușii-lipoveni din Carcaliu este *Maslina na Camenca*. Obiceiul se desfășoară anual în joia din săptămâna albă. Explicațiile lingvistice date de specialiști se referă la denumirea localității „Carcaliu”, ce provine din turcește și înseamnă „piatra neagră” (inițial a denumit o stâncă cu rocă proeminentă în centrul așezării, unde avea loc hora satului). Cuvântul „Camenca” vine din slavă și înseamnă „pietricică”, denumind același loc. *Maslina* este înrudită cu *maslița*, derivat din „maslo”, care înseamnă „ulei”, „unt”, alimente care încă se mai consumă, ca brânzeturile și ouăle, în săptămâna dintre Lăsatul Secului de carne și cel de brânză.

Paștele este o sărbătoare la fel de importantă pentru lipoveni ca și pentru ceilalți creștini: este întâmpinată în familie, cu ouă vopsite și cozonac, ce se sfințesc în dimineața Învierii, după liturghie. Ouăle se sfințesc fără coajă, pentru a nu păcătui prin aruncarea resturilor. Bucatele sfințite sunt în număr și volum restrâns, pentru a fi consumate pe nemâncate de membrii familiei. Alte sărbători importante sunt pe 6 mai – Sfântul Gheorghe; 12 iulie – Sfinții Petru și Pavel; 2 august – Sfântul Ilie; 19 august – Schimbarea la față; 28 august – Sfânta Maria, Adormirea Maicii Domnului; 21 septembrie – Nașterea Maicii Domnului; 4 decembrie – Intrarea Maicii Domnului în Biserică; 19 decembrie – Sfântul Nicolae.

Aspectele ritologice ale etapelor de trecere (nașterea, nunta, înmormântarea) din societatea tradițională dovedesc existența unui arhetip și o transpunere a acestuia în variante culturale, pe baza specificului local (etnic, socio-economic, religios, politic etc).

Ca diferență în cadrul obiceiului de naștere subliniem graba lipovenilor de a-și boteza copilul. Botezul avea loc la opt zile după naștere, dis-de-dimineață, la apariția zorilor și pe

membră. La botez veneau înainte numai femeile (nu și mama copilului); ele aduceau câte un obiect copilului, dulciuri. Obiectele necesare botezului erau: crucea, cămașa și *pois*-ul.

Ceremonialul de căsătorie s-a simplificat și în cazul lipovenilor. Altădată, nunta începea vineri seară cu sărbătoarea numită „divișnic” la casa miresei. Se puneau batiste sau baticuri la fete și batiste la băieți. Alaiul mergea apoi la casa mirelui pentru a „cinsti casa”, petrecerea continua apoi la casa miresei.

Duminică, rudele mirelui vin să „cumpere” mireasa. Mireasa este pregătită pentru nuntă, în timp ce invitații servesc masa pregătită de socrii mici, se cântă cântece bisericesti.

Cel mai important ritual din cadrul nunții se petrece în biserică și este oficiat de preot, respectându-se dogma bisericească. În timpul slujbei religioase, când preotul pune „cununiile”, miresei i se prinde pe cap (de către nașă) „kicika” – semn că fata a intrat în rândul nevestelor. Acest gest ritualic se înscrie ritualului de trecere de la o stare civilă la alta.

O masă de nuntă la rușii-lipoveni presupunea pregătirea unor mâncăruri specifice: preparate din pește, tocăniță de carne, *piroški*, *vareniki*, *pampuski* ș.a. *Piroški* se fac în variate feluri, de post sau de dulce, umplute cu varză, orez, dovleac, magiun, brânză, recent ficat de pui, ciuperci, orez amestecat cu rahat și stafide.

Când se întorceau de la biserică, exista obiceiul „aruncării cu apă” în poarta casei mirilor. Petrecerea de duminică avea loc la casa mirelui și se numea „sviadba”. Nunta se încheia luni cu o altă petrecere numită „pirasva”.

În cadrul ceremonialului de înmormântare întâlnim, ca și la celelalte populații, cele trei etape proprii oricărui rit de trecere: despărțirea de *lumea celor vii*; pregătirea trecerii în lumea cealaltă și integrarea în lumea morților; restabilirea echilibrului social rupt prin plecarea celui mort. Răposatul este ținut în camera din față a locuinței până în trei zile. În tot acest răstimp, la căpătâiul său este citită Psaltirea și stă aprinsă o candelă (aceasta trebuie să ardă continuu până la 40 de zile). Răposatul va fi purtat până la biserică și apoi la cimitir, pe o năsalie, de către șase oameni, care îi sunt rude (rudelor de gradul I le este interzis acest lucru); aceștia sunt și cei care au săpat mormântul și-l vor îngropa. Se spune că fiecare trebuie să participe la săparea unui mormânt și la „ducerea” unui răposat cel puțin o dată în viață, pentru a-și pregăti ultimul drum⁵.

⁵ Informație oferită de Ivanov Călin, n. 1944, membru al comunității rușilor-lipoveni din Mahmudia, a consemnat Titov Iuliana, 12 martie, 2009.

Pe fruntea răposatului se pune o bentiță, „venecic”, care are inscripționat în slavonă „Sfinte puternice și nemuritorule Dumnezeu, îndură-te de noi” și este învelit într-o pânză – „savîn” după cum a fost înmormântat Iisus.

Fig. 11. Venecic.

De asemenea, nelipsite sunt „pois”-ul și mățăniile („lestovca”). „Pois”-ul (brâul), nelipsit în costumul rușilor-lipoveni, dincolo de marca sa identitară, are și o funcție ritualică, mărturisind despre mentalitatea și spiritualitatea acestei etnii (se consideră că „pois”-ul face legătura între trup și suflet, având, în același timp, și valențe apotropaice).

La slujba de la biserică preotul pune în mâna decedatului o scrisoare către Sfântul Petru – „zapis”. Este înmormântat cu picioarele spre est, spre locul unde stă crucea de pe mormânt, deoarece există credința că la înviere primul lucru pe care-l va vedea este crucea. Din cortegiu face parte și persoana care duce „cukia” (grâu fiert cu miere), ce va fi împărțită la masa de pomenire⁶.

Elementele identitare din alimentația lipovenilor au adesea corespondent și la români: *pirajki* – brânzoaice, *ladâciki* – analgâte; *cnâșî* – produse la fel ca brânzoaicele moldovenești; *plicinda* – plăcinta, *listavaia pâșca* – lipia, *vareniki* – colțunași, *cașnik* – budincă, *abvarușki* – covrigi, *gutuli* – gutui prăjite, *nardek* – magiun.

Sunt câteva mâncăruri de post lipovenești care au fost preluate și de români, cum sunt: ciorba sau borșul lipovenesc, *pahliobka* – o ciorbă din legume, *șci* (ciorbă cu varză). Simplitatea acestor ciorbe se datorează restricțiilor alimentare impuse de canoanele ortodoxiei creștine de rit vechi, care nu permite consumul de carne și ulei în postul Paștelui. La fel a fost folosit și *samovarul* pentru ceai în casele românilor care și l-au dorit.

Aceste elemente care aparțin comunității rușilor-lipoveni din zona cercetată sunt doar câteva din cele care conturează lumea mirifică, enigmatică a Dobrogei și care asigură conviețuirii interetnice o reală articulare.

⁶ Informator Erofei Ecaterina, n. 1963, a consemnat Titov Iuliana, martie, 2009.

Fotografiile fac parte din arhiva personală a autoarei.

Bibliografie selectivă

***, *Studiu monografic localitatea Mahmudia*, Asociația Salvați Dunărea și Delta, București, 2009.

Chiselev Alexandru, 2019. *Dinamica rituală a tradițiilor de peste an. Tradiții emblematice ale etniilor din Dobrogea de Nord*, Editura Ex Ponto, Constanța.

Danilov Ilie, 2007. *Dicționarul de mitologie slavă*, Editura Polirom, Iași.

Macarov Nina, 2008. *Structura lexicală a graiurilor rusești-lipovenesti din Dobrogea*, Teză de doctorat.

Pârâu Steluța, 2007. *Multiculturalitatea în Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța.

Titov Iuliana, 2015. *Relația majoritari-minoritari etnici în Dobrogea de Nord*, Editura Dobrogea, Constanța.

Varona Alexandr, 2002. *Tragedia schismei ruse. Reforma patriarhului Nikon și începuturile staroverilor*, Editura Kriterion, București.

Vascenco Victor, 2007. *Melchisedec și lipovenii în Romanoslavica*, nr. XLII, Editura Universității din București, București.

Comunitatea turcă din Dobrogea

Daniela-Mirela Pleșoianu
Universitatea „Ovidius” din Constanța
plesoianudaniela@hotmail.com

Județul Constanța se bucură de o diversitate de tradiții istorice și culturale pe care i le conferă numărul important de minorități etnice sau naționale care îmbogățesc civilizația românească în ansamblul său.

Aceste etnii sunt rezultatul unei istorii de peste 2000 de ani și al complexității fenomenelor de cultură și civilizație care le-au adus să trăiască împreună.

Minoritățile etnice se bucură în România de astăzi de drepturi și libertăți care le-au permis să-și conserve și să promoveze specificul etnic-cultural. Constituția României le oferă minorităților un statut juridic la standardele prevăzute de convențiile internaționale, fiind respectate, totodată, crezul religios al tuturor cetățenilor ei și libertatea de expresie religioasă.

În județul Constanța, conform datelor recensământului populației din anul 2011 (publicate de Institutul Național de Statistică) trăiesc un număr de 19.499 turci, 17.620 tătari, 2.897 ruși-lipoveni, 110 germani, 3.448 rromi, alături de alte naționalități (greci, aromâni, bulgari, italieni, armeni).

Fiecare dintre aceste etnii și-a păstrat identitatea culturală, tradițiile și obiceiurile, aducând, în același timp, poporului român propria contribuție.

În acest articol sunt prezentate pe scurt elemente de istorie, port tradițional, religie, așezăminte de cult, personalități reprezentative, activități artistice, ansambluri, calendarul obiceiurilor și tradițiilor populare specifice, gastronomie specifică.

Comunitatea turcă

Comunitatea turcă din România, și mai ales din Dobrogea, are o vechime de peste șapte secole, prima consemnare documentară a prezenței unor turci preotomani datând din anul 1264 d.Hr.

Colonizarea intensivă a regiunii are loc după bătălia de la Varna (1444), după care Dobrogea rămâne otomană până la pacea de la Berlin (1878). În secolul al XVII-lea aproape toate satele, târgurile, orașele din Dobrogea aveau nume turcești, iar turcii erau în număr mare.

Educația și instrucția aveau mai mult un caracter religios, găsindu-se pe lângă lăcașurile de cult (geamii).

În anul 1900, în Dobrogea existau 195 de geamii – 166 în județul Constanța și 29 în județul Tulcea – din care au rămas doar 72 (Brătescu Constantin, 1928).

În perioada interbelică a avut loc o dezvoltare importantă a intelectualității turcești. În vremea aceea au apărut reviste și ziare în limba turcă, osmană și apoi bilingve.

O contribuție semnificativă în dezvoltarea identității culturale și spirituale turcești au avut-o așa-numitele *wakifuri*, fundații neguvernamentale, confesional-islamice, non-profit.

Cele mai cunoscute au fost *wakiful* de Mangalia, înființat de principesa Esmahan (1590) și cel de la Babadag, înființat de Gazi Ali Pașa (1610).

Perioada 1945-1990 a fost o perioadă în care intelectualitatea turcă a migrat în Turcia, iar școala în limba turcă a funcționat până în 1954, după care s-a suspendat.

După anul 1990, turcii s-au organizat, formând Uniunea Democrată Turcă din România (UDTR), al cărei principal obiectiv este să revigoreze și să transmită valorile culturale și tradiționale ale etnicilor turci (Itinerarii etnice în Dobrogea, 2008).

Recensământul din anul 2002 confirmă că majoritatea etnicilor turci locuiesc în județul Constanța (localitățile Medgidia, Mangalia, Eforie Nord, Techirghiol, Adamclisi, Agigea, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Bălcescu, Ostrov, Poarta Albă, Ion Corvin, Topraisar), iar restul în Tulcea (Babadag, Isaccea, Măcin, Ciucurova, Casimcea), București, Călărași și Brăila (Studiu cultural istoric privind minoritatea turcă).

Religia

Sensul cuvântului „Islam” este pace și credință în Allah. Unicitatea lui Allah este semn al inteligenței și al împlinirii musulmanului. Până în anul 1877, geamiile și *tekke*-urile (un fel de mănăstiri) erau pentru dobrogenii musulmani centrul activității lor nu doar religioase, ci și spirituale. În geamie se învăța scrisul, socotitul, se realiza cunoașterea și interpretarea Coranului, familiarizarea cu alte cunoștințe necesare traiului zilnic (igienă,

grădinărit, cultivarea plantelor, creșterea animalelor etc.), geamiile suplinind astfel lipsa unor școli în anumite localități dobrogene.

În județul Constanța geamiile datează din deceniile VI și VII ale secolului al XIX-lea. Acestea se află la Constanța (șapte geamii), Medgidia, Mangalia, Techirghiol, Agigea, Amzacea, Cernavodă, Hârșova, Valu lui Traian, Eforie Nord, Năvodari.

Fig. 1. Moscheea Carol I, Constanța.

Fig. 2. Moscheea Carol I, Constanța, interior.

Fig. 3. Geamia Hunkiar, Constanța.

Fig. 4. Geamia Hunkiar, Constanța, interior.

Fig. 5. Moscheea Esmahan Sultan, Mangalia.

Sărbători

În continuare vor fi prezentate cele mai importante sărbători ale turcilor.

1. Sărbătoarea *Kurban Bayram* (Sărbătoarea Sacrificiului) exprimă supunerea, adorația față de Allah Atotputernicul și Milostivul.

După rugăciunea de *Bayram*, care se face în moschei și geamii, și după ce bărbații trec pe la casele celor decedați peste an, unde citesc din Sfântul Coran, urmează patru zile de bucurie și destindere. Masa cu mâncăruri tradiționale, vizitele la rude și prieteni consolidează spiritual familia și comunitatea.

2. Sărbătoarea *Ramazan Bayram* (Sărbătoarea postului, a dulciurilor) este a doua sărbătoare religioasă importantă a cultului musulman. Este un prilej de întărire a comunității turce, o sărbătoare a bucuriei, a împăcării, a curățeniei, a respectului, a credinței și a venerării lui Allah.

3. Sărbătoarea *Hâdârlez* – sărbătoare culturală, câmpenească, etno-culturală și religioasă, care are loc în fiecare an pe 6 mai. Are sensul de „Paștele Blajinilor” în tradiția creștină. În această zi se vizitează mormintele celor dragi sau ale sfinților. Se fac pomeni, se ajută orfanii, văduvele, nevoiașii. De asemenea, toți musulmanii se întâlnesc pe malul râurilor, în poienițe, unde petrec, cântă și dansează.

4. Sărbătoarea *Nevruz* – o sărbătoare a primăverii, a renașterii naturii, care se sărbătorește începând cu 21 martie. *Nevruzul* simbolizează chemarea la viață, renașterea străbunilor, înălțarea către soare. Cu ocazia acestei sărbători, ritualul religios este urmat de jocuri, cântece, dansuri populare, au loc lupte cu săbii, lupte libere, trânte, întreceri hipice etc. Se consumă produse tradiționale.

5. Ziua independenței – sărbătoarea copilului (23 aprilie) – este o sărbătoare a Republicii Turcia, pătrunsă la turcii dobrogeni și la ceilalți turci din România. Această zi este marcată de manifestări cultural-artistice, instructive, educative și recreative, de concursuri de poezie, dansuri tradiționale, parade ale portului popular, degustări de produse culinare turcești etc.

6. Ziua Republicii Turcia (29 octombrie) – este sărbătorită prin simpozioane, vernisaje, spectacole folclorice, întreceri sportive.

7. Ziua învățătorului (24 noiembrie) – exprimă solidaritatea și respectul față de educatori, învățători, profesori, față de toți cei care au avut un rol în educația și instrucția tinerei generații.

Portul popular

De un exotism aparte este și costumul tradițional. Principalele piese de costum pentru femei sunt:

1. *fistan*
2. *kaftan*
3. *gömlek* (rochii, cămăși brodate pentru sărbători)
4. fes, voal, *cember*
5. șalvari
6. ilicul brodat.

Fig. 6. Costum tradițional feminin.

Costumul bărbătesc este sobru, de culoare albastru închis, cu broderie neagră. O notă mai veselă aduc în acest port brâul roșu și fesul de aceeași culoare.

Fig. 7. Costum tradițional bărbătesc.

Personalități ale comunității turcești

Comunitatea turcă se face remarcată și prin personalitățile sale, care au adus culturii românești numeroase contribuții:

Prof. univ. dr. Ibram Nuredin – filosof, sociolog, om de cultură, cadru universitar, autor a numeroase cărți de specialitate și cursuri universitare, membru marcant al comunității tătară și turcă;

Mustafa Ali Mehmet – cercetător științific, autor al volumului „Istoria Turcilor”;

Agiemin Baubec – profesor universitar în cadrul Universității din București și autorul Dicționarului Turc-Român, Român-Turc și al „Gramaticii Limbii Turce”;

Mehmet Ali Ekrem – istoric, printre altele, autorul lucrării cu titlul „Din istoria turcilor dobrogeni”, apărută în anul 1994 la editura Kriterion;

Mictat Ahmet Gârlan – doctor în psihologie, cercetător științific, autorul „Cronologiei minorității turce” (1989-2009);

Osman Negeat, muftiul cultului musulman din România;

Ing. agronom Mujdaba Fikret – personalitate de renume mondial în tehnologia vinului, care a publicat 11 studii, 120 de comunicări, două cărți de enologie, fiind și coautor la mai multe tratate de specialitate;

Mehmet Naci Önal – autorul lucrării cu titlul „Din folclorul turcilor dobrogeni”, apărută la Editura Kriterion, București, în anul 1997;

Hamdi Cerchez – actor;

Emin Emel – autoarea unor volume de versuri în limba turcă (inclusiv poezii pentru copii).

Activități artistice

Unul din evenimentele anuale ale comunității turcești din județul Constanța este **Festivalul Culturii, Sportului și Tineretului**, în cadrul căruia, pe lângă întreceri de fotbal, tenis de masă, bowling, biliard, sunt organizate un târg de artizanat și produse culinare turcești și tătarești, un spectacol folcloric, lupte tătarești, expoziții de lucrări de ceramică și picturi aparținând artiștilor turci și români. Festivalul este organizat în luna mai a fiecărui an.

Un alt eveniment al comunității turcești din județul Constanța este **Festivalul Internațional Interetnic pentru preșcolari „Armonii dobrogene”**, care s-a bucurat de participare din Bursa (Turcia), Karjali (Bulgaria), Brăila (România) și din comuna

Ghindăreși, de la grădinițe și școli din Mangalia, Cobadin, Medgidia și Independența, precum și de la unități școlare din municipiul Constanța.

Alte acțiuni derulate de Uniunea Democrată Turcă (înființată în 21 decembrie 1993), prin comisia sa de cultură:

- Săptămâna diversității – ianuarie 2007;
- Festivalul Internațional „Primăvara Comunitară” – martie 2007, 2008, 2009, 2010 – care are la bază sărbătoarea *Nevruz*, sărbătoare de primăvară cu corespondențe și la alte comunități;
- Hârșova – veche cetate otomană – mai 2007, 2008, 2009, 2010;
- Zilele comunei Cumpăna – 2008, 2009, 2010;
- Festivalul Internațional Yenifoca – august 2007;
- Simpozion Internațional „Mărturii ale culturii turce pe pământul României” – septembrie 2007, 2008;
- Zilele *Sari Saltuk Dede*: cu această ocazie, unui număr de 800 de credincioși musulmani li se oferă ocazia de a face un pelerinaj la mausoleul lui Sari Saltuk Dede și mormântul lui Koyun Baba, două personalități marcante ale civilizației turce din Dobrogea;
- Ziua Victoriei în Republica Turcia – 30 august;
- Ziua minorităților naționale din România – 18 decembrie 1992;
- Ziua mamei – sărbătorită în a doua duminică a lunii mai;
- Festivalul de artă culinară – ajuns la cea de-a VI-a ediție; desfășurat până acum în localitățile: Tulcea, Fântâna Mare, Techirghiol, Cobadin, Constanța, Măcin;
- Simpozionul *Femeia turcă din Balcani*, organizat din doi în doi ani de către Comisia de femei a U.D.T.R., la care participă delegate din Turcia, Bulgaria, Cipru de Nord, Macedonia;
- Înființat în anul 2011, o prezență cu o implicare constantă în viața comunității turcești, Centrul cultural turc „Yunus Emre” din Constanța desfășoară activități de promovare a limbii turce, a istoriei, artelor și culturii turce, precum: zilele culturii

turce, reuniuni ale scriitorilor, simpozioane pe diverse teme, lansări de carte, cursuri de limba turcă, dansuri turcești (Itinerarii etnice în Dobrogea, 2008) etc.

Ansambluri folclorice

Activitatea culturală este desfășurată în cadrul comunității turce și susținută și în cadrul ansamblurilor folclorice.

În cadrul comisiei de cultură a Uniunii Democrate Turce din România își desfășoară activitatea mai multe grupuri folclorice și anume:

Delikanlilar, Fidanlar (Mlădițe), *Mehtap* (grup coral), *Tuna* (Tulcea), *Kaynanalar* (grup vocal din Tulcea), *Sureya* (Techirghiol), *Kardelen* (Cumpăna), *Geng Umutlar* (Cobadin), *Gökkupai* (grup vocal din Cobadin), *Filizler* (Medgidia) (Itinerarii etnice în Dobrogea, 2008).

Toate aceste ansambluri de dans și grupuri vocale s-au remarcat la festivaluri naționale și internaționale, precum *Proetnica*, un festival interetnic desfășurat la Sighișoara.

Gastronomia

Gastronomia ocupă un loc important, ea fiind strâns legată de modul și mediul de viață.

Principalele feluri de mâncare sunt: ciorbe, mâncăruri scăzute, produse de patiserie, dulciuri. Partea cea mai consistentă a bucătăriei o constituie preparatele de patiserie: *ulkum* (gogoși), *scovergi*, *filter*, *katlama*, *kobete*, *geantik*, *sarbirma*, *iberek* (plăcintă cu brânză, cu dovleac, cu carne), *kawirma*.

Multe din aceste preparate se servesc nu numai la sărbători, dar și în viața de zi cu zi. Datorită căsătoriilor mixte între turci și români, a festivalurilor culinare existente, aceste preparate au apărut și în bucătăria românească și au un succes extraordinar.

Bibliografie

- Brătescu Constantin, 1928. *Dobrogea: 1878-1928; cincizeci de ani de viață românească, în volumul omonim, tipărit cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, vol. I, Cultura Națională, București.
- Itinerarii etnice în Dobrogea, 2008. *Itinerarii și evenimente inedite în Dobrogea* – Ministerul dezvoltării regionale și turismului, Consiliul județean Constanța, Guvernul României.
- Studiu cultural istoric privind minoritatea turcă*, „Minorități minore” PA17/RO13-LP38/6.03.2015, finanțat prin Programul PA17/RO13. Promovarea diversității în cultură și artă în cadrul patrimoniului cultural european, Mecanismul Financiar SEE 2009-2014.

Diplomație culturală la începutul secolului XX: Balcicul Reginei Maria

Oana-Elena Brânda
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
Universitatea „Titu Maiorescu”
oana.branda@gmail.com

In urma celui de-al doilea război balcanic, prin Pacea de la București, din 10 august 1913, Dobrogea Nouă, cu cele două județe Durostor și Caliacra, devine parte a Regatului României. Aceste noi teritorii aduc României un adevărat mozaic etnic, cultural și civilizațional, precum și o nouă componentă economică, strategică și politică.

Dintre orașele nou intrate în componența Regatului român se va individualiza foarte bine Balcicul, datorită influenței exercitate de Regina Maria în zonă, prin prezența sa constantă pe domeniul construit acolo. Chiar dacă, și înainte de venirea Reginei Maria, orașul făcea parte din rutele comerciale ce traversau Marea Neagră, alimentându-le cu grâne, după anul 1924, Balcicul va fi inevitabil legat de viața și personalitatea Reginei Maria.

Prezența Reginei Maria la Balcic poate fi interpretată ca o formă incipientă de diplomație culturală în zonă, prin promovarea valorilor culturale și construirea și consolidarea reputației zonei. Regina Maria și-a construit imaginea de fin diplomat în timpul negocierilor pentru pace de la Paris-Versailles în anii 1919-1920. Ulterior, prezența sa în afacerile interne ale Regatului a fost discretă, dar fermă.

Moartea Regelui Ferdinand la 20 iulie 1927 a forțat-o pe Regina Maria să se retragă într-un plan secundar, dar abilitățile sale politice au fost intens căutate de decidenții vremii. Balcicul, „Cuibul liniștit” sau Tenha Juvah, cum îl numea Regina, nu a fost un loc eminamente politic; cu toate acestea, discuțiile politice se petrec, oamenii politici ai vremii venind la Balcic pentru a căuta sfatul Reginei.

Dincolo de prezența Reginei, în perioada interbelică, la Balcic se promovează intens cultura și arta. Se înființează o Universitate Liberă și artiștii se coalizează într-un grup cu putere de școală. Regina și Principesa Ileana au susținut activ aceste mișcări, fie inspirându-le, fie participând direct la ele. De aceea, Balcicul nu a fost doar un loc de refugiu, ci un spațiu în care cultura, arta, literatura și politica s-au întâlnit cu folos, promovând astfel o componentă semnificativă a culturii românești.

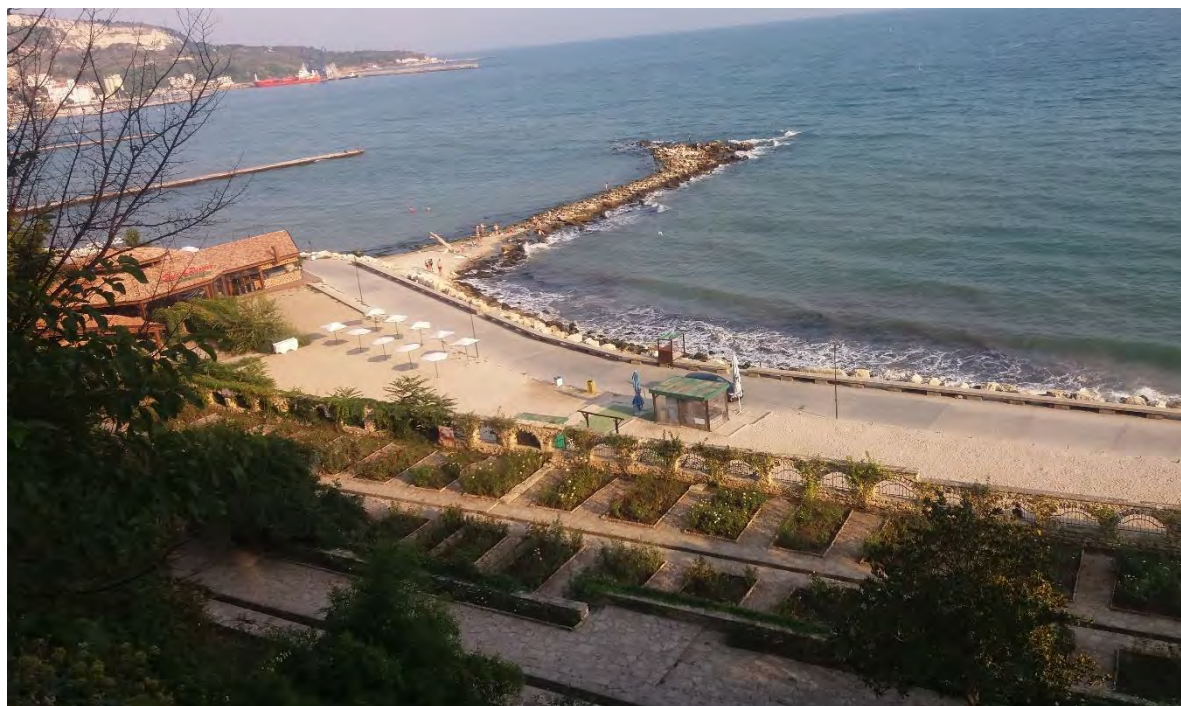

Fig. 1. Vedere asupra Coastei de Argint din curtea castelului de la Balcic.

Regina Maria descoperă, cu adevărat, Balcicul

Înainte de venirea Reginei Maria, Balcicul era o gemă neșlefuită. Chiar dacă pictorii sunt cei ce conturează imaginea Balcicului, orașul nu era doar un simplu port, așa cum îl vedeau artiștii: „Fără aceste scurte episoade de muncă s-ar crede că bărcile pântecoase, cătrânite și colorate frumos, stau înfipte în nisip numai ca un subiect de pictori și nu plutesc decât pe pânzele acestora” (Bucuța, 1931). Bucuța e conștient de faptul că Balcicul este văzut mai degrabă ca un oraș artistic și mai puțin ca unul cu o viață economică. Și ce viață economică intensă avea... Al treilea port al Bulgariei la Marea Neagră, Balcicul era un oraș comercial, unde se prelucrau și exportau grâne, și unde se găsea o fabrică de făină, fidea, griș și macaroane (Boia, 2014).

De asemenea, farmecul locului vine și din varietatea eclectică a populației de pe cuprinsul său. În anul 1913, la anexarea Cadrilaterului, în Balcic se găseau 6641 de locuitori, dintre care, aproximativ 3000 de bulgari, peste 2000 de turci, un număr redus de tătari, greci, armeni, evrei și ȣigani, iar români, numai 17. Situația se schimbă, peste ani, când recensământul realizat la 29 decembrie 1930 arăta că în Balcic locuiau: 1019 români, 2244 bulgari, 1924 turci, 334 tătari, 517 ȣigani și 198 de greci. În total, 6396 de persoane (Boia, 2014).

Un alt element de farmec și exotism local este clima, călduroasă iarna și răcoroasă vara, ceea ce permitea cultivarea unei flore bogate în plante exotice, cum ar fi smochinii, rodiile sau migdalii, lucru care va da roade în grădinile întreținute de Regina Maria în jurul castelului său.

Fig. 2. Castelul de la Balcic.

Iar stâncile goale și abrupte de calcar alb ce străjuiesc intrarea în port sunt cele care-i vor da numele de „Coasta de Argint”, nume preluat apoi de Universitatea Liberă constituită acolo, un for de reunire a intelectualilor vremii, într-un cadru de poveste, sub patronajul Familiei Regale a României.

Prima vizită a Reginei Maria la Balcic se petrece în anul 1914, alături de Principele Ferdinand, când admirase liniștea pitorească a locului, izul oriental, arhitectura caselor văruite în alb, fântânile turcești și turcoazul mării (Mandache, 2014). Chiar dacă va reveni abia 10 ani mai târziu pentru a se stabili aici, prima vizită își pune amprenta, lucru atestat chiar de suverană în însemnările sale. Iată cum descria Regina Maria Balcicul în volumul „Țara pe care o iubesc. Memorii din exil”: „Balcicul este un oraș mititel și pitoresc, care aproape că se rostogolește în mare. Așezate în mici pâlcuri dezordonate, căsuțele sale turcești o iau în jos pe râpă, ca și cum ar luneca treptat, ademenite de apa de sub ele. O stradă abruptă duce la un port miniatural, iar pe ambele părți faleze din piatră cenușie, cu forme ciudat de rotunde, alcătuiesc un golf deasupra căruia se întinde mica așezare, într-o pașnică izolare. Am fost acolo doar o dată, dar am păstrat o amintire vie a aspectului său pitoresc, a localnicilor de seminții diferite, ce se îmbulzeau în jurul meu, a fermecătoarelor sale căsuțe cocoțate, care păreau să se agațe cu dificultate de povârnișurile înguste și abrupte” (Maria, Regina României, 2016).

Abia în anul 1924, în timpul unei călătorii cu mașina prin Dobrogea, însoțită de Principele Nicolae, Regina Maria ajunge din nou la Balcic și este fermecată de frumusețea locului, despre care declară că trebuie să-l obțină. Terenul este însă al lui Zannis (Jean) Nicholas Chrissoveloni, care i-l va ceda rapid Reginei, astfel că, în același an, încep lucrările la construcția casei/castelului și amenajarea parcului înconjurător. Treptat, Regina va dobândi și alte terenuri din apropiere, domeniul extinzându-se la proporțiile de astăzi, pentru a include și alte vile și dependințe (printre care Mavi Dalga – vila principesei Ileana și Cara Dalga, vila principelui Nicolae).

Chiar dacă prezența Reginei și a alaiului care a urmat a generat dezvoltarea arhitecturală a zonei, aceasta s-a făcut cu păstrarea specificului oriental al zonei, după cum însăși Regina îndemna în primul număr al ziarului „Coasta de Argint”: „Toate construcțiile publice, fie ele școli, hoteluri, bănci sau primării ar trebui să adopte stilul regiunii; arhitecturi complicate și înflorite nu trebuiesc premise, căci nu merg cu fondul artistic al locului. (...) voi toți ce iubiți Coasta de Argint nu distrugeți atmosfera orientală care îi este marele farmec.

Îmbunătățirile rău înțelese sunt mult mai rele decât cele (pe) care nu le faci deloc! Ele ar ruina frumusețea rustică și simplă a locului” (Regina Maria, Coasta de Argint, 1928). De asemenea, într-un număr din anul 1928 al *Revistei Boabe de Grâu*, Regina Maria publică un articol intitulat „Cum am ajuns la Tehna Yuvah”, în care explică periplul care a dus-o la Balcic și cum a decis să se integreze în zonă: „Pe el am construit o casă albă, modestă, cu acoperișul plat, în armonie cu atmosfera orientală dimprejur. Și am numit-o „Tenha-Juvah”, ceia ce înseamnă pe turcește: Cuibul singuratec. Una peste alta, am construit grădini mici, în terasă, fiecare purtând numele unei ființe iubite: Mircea, Ferdinand, Carol, Elisabeta, Mignon, Nicolae, Ileana, Sandro, Mihai, Petru-Dușan, Helena, George; fiecare din grădinițele acestea pietruite sunt pline de flori, grădini de amintiri, în care am semănat dragoste, visuri, nădejdi și chiar lacrimi... Aici vin când sunt obosită, ca să mă înprospătez cu vlagă, când viața mi se pare grea ...” (Regina Maria, Analele Dobrogei, 1928) Și, într-adevăr, Regina Maria era prezentă la Balcic două luni pe an, încă din perioada lucrărilor la domeniul său. Localnicii o numeau pe Regină „Sultana”, datorită portului acesteia, întâi rochii turcești viu colorate, apoi, după moartea Regelui Ferdinand, rochii albe sau negre și capul înfășurat cu văluri după moda orientală (Mandache, 2014).

Fig. 3. Terasale Balcicului.

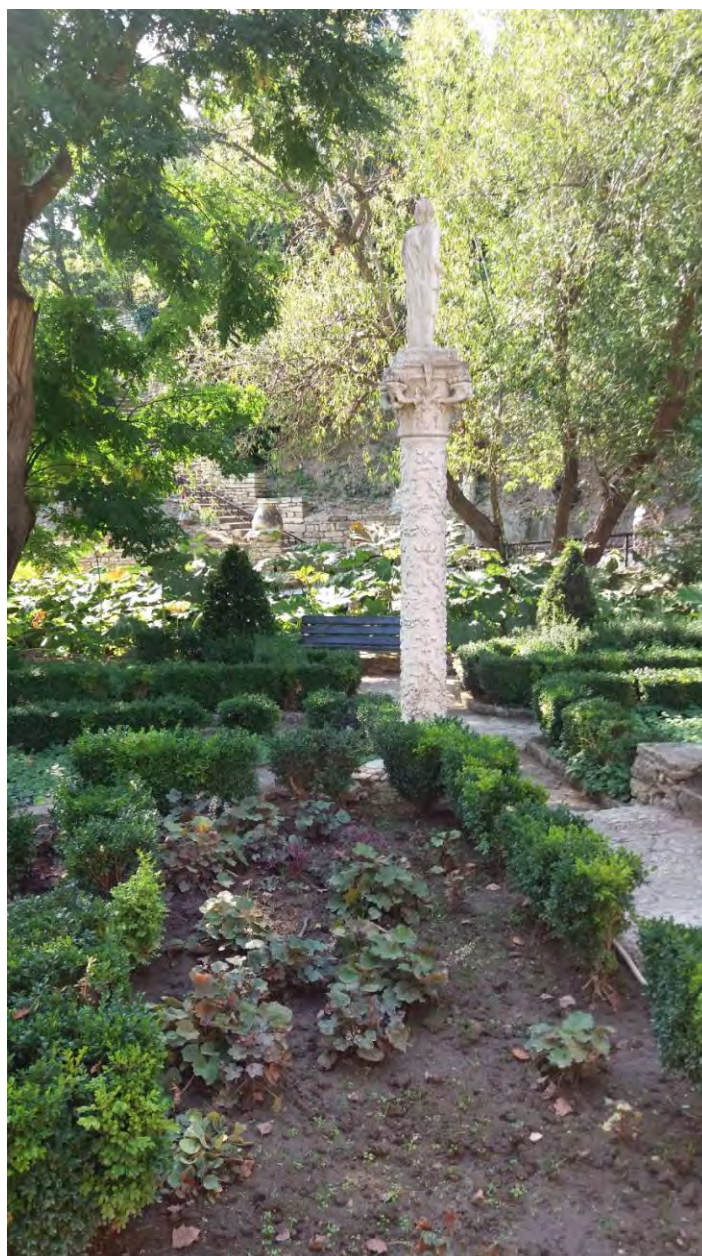

Fig. 4. Monument din grădina castelului.

Domeniul a fost construit în spiritul păstrării specificului local, dar și a multelor influențe aduse de mare. Pe domeniul Reginei Maria se găseau simboluri antice solare, cruci din piatră, pietre de mormânt otomane, vase antice grecești, spaniole etc. (Mandache, 2014). Arhitectura casei era de inspirație otomană și balcanică, iar crucea de piatră din fața casei veghea orizontul „protejând multe speranțe, ea fiind încă un semn al speranței și reînvierii” (Mandache, 2014). Astfel, Balcicul s-a potrivit cu sufletul Reginei Maria, ea însăși fiică a unei insule înconjurată de apă. Ca element natural, apa are un puternic simbolism, fiind un indicator al regenerării și al vieții, iar Regina Maria a utilizat cu prisosință acest simbolism, construind la Balcic un Templu al Apelor, strategic plasat deasupra mării, și făcând legătura

telurică între castelul Suveranei (de inspirație orientală) și Biserica ortodoxă Stella Maris. Apa Templului conecta două culturi și două credințe religioase, un mesaj clar de coexistență pașnică și înțelegere, abil transmis de suverană.

Fig. 5. Piatră de mormânt musulmană.

Emanoil Bucuța descrie Balçicul ca fiind un orașel de apă, care încearcă să devină o stațiune balneară. În articolul amplu dedicat Balçicului, el realizează o explorare geografică și istorică a locului, subliniind că există patru Balçicuri: unul al trecutului, unul al prezentului, unul al vieții de zi cu zi a tuturor locuitorilor și Balçicul de basm, realizat de pictori (Bucuța, 1931).

Descrierile lui asupra orașului sunt ample și colorate, menționând mahalaua tătarească – un loc unde „totul e primitiv și pitoresc” –, cimitirul turcesc, biserica românească, geamia din piață, mahalaua corăbierilor, vestigiile trace și grecești. Spațiul este colorat și viu: „culorile sunt tari și simple, galben de stambă, negru de aba, albastru de cârpă de cap, argint de brățări și mărgear de cercei” (Bucuța, 1931). Concluzionează astfel Emanoil Bucuța: „E Balçicul oraș de artă”. Acesta face referire la momentul 1913, când Balçicul începe să crească, și trece de la un biet port la Marea Neagră, cunoscut pentru exportul de grâne, la un oraș înfloritor, care-și construiește treptat o identitate.

Fig. 6. Templul Apelor.

Balcicul pictorilor

Lucian Boia spune că pictorii sunt cei care au descoperit Balcicul, fiind și cei mai credincioși reprezentanți ai săi, cu Alexandru Satmary la loc fruntaș (Boia, 2014). Și mai interesant este cum îl descrie Boia – „un oraș cu gropi, câțiva pictori și o regină” (Boia, 2014).

În anul 1913, pictorul Alexandru Satmary descoperă Balcicul pentru prima dată, dar, la momentul respectiv, era un oraș uitat, cu apă și soare și... cam atât. Primii artiști prezenți la Balcic sunt Alexandru Satmary și soția sa Ortansa, încă din anul 1922. Aceasta era sora Ceciliei Cuțescu-Storck, pe care o îndeamnă să-și construiască vila pe malul mării la Balcic și nu la Constanța unde voia inițial, aducând încă un artist în zonă. De fapt, debutul expansiunii arhitecturale și artistice a Balcicului se leagă de cele trei vile construite – vila Satmary, Vila Storck și vila Reginei Maria (Malcheva-Zlatkova, 2006).

Peisajul frumos și patronajul Reginei Maria au condus la concretizarea unui grup de artiști care au inserat în lucrările lor elemente de cultură turcă și tătară, grup care se va regăsi treptat în literatură drept „colonia liberă a pictorilor de la Balcic”. Chiar Bucuța atestă, așa cum am menționat mai sus: „E Balcicul oraș de artă, popasul pictorilor și al vizitorilor. E vedenia Coastei de Argint și a Răsăritului. Fusesse și mai înainte? Da, dar nu era ochiu s-o vadă, nici condeiu să-i încondeieze conturile” (Bucuța, 1931).

Există un exotism oriental care se reflectă în pictura de la Balcic, lucru atestat de specialiști precum Henri Focillon, care vorbește despre „școala de artă de la Marea Neagră”, inspirată de Balcic, un loc similar cu ceea ce au reprezentat Barbizon, Fontainebleau sau Pont-Aven pentru arta occidentală (Cârneli, 2004). Chiar dacă tematica tablourilor este recurentă, ea nu este deloc plictisitoare, deoarece fiecare artist vine cu propria viziune asupra unui loc atât de ofertant. Exotismul atât de prezent în tablourile pictorilor ce fac parte din „Școala de la Balcic” este dat de peisajul mediteraneean spectaculos și de elementele culturale ale etniilor diferite. Elementele etnice sunt frecvente în picturile de la Balcic, sub forma scenelor urbane – mahalalele, cafenelele, geamiile și oamenii. O simplă privire asupra tablourilor pictorilor români scoate în evidență toate aceste elemente. Nicolae Dărăscu își intitulează tablourile simplu: „Turci la Balcic” sau „Tătăroaice la Balcic” (imaginea unor femei între niște menhire ce delimitau cimitirul de pe deal, iar minaretul geamiei este bine individualizat în zare). Alți pictori care pictează Balcicul și-i surprind esența multiculturală sunt Adam Bălțatu („Vedere asupra Balcicului”, cu minaretul în centru), Jean Alexandru Steriadi („Amiază la Balcic, 1925”, din nou minaretul geamiei este bine individualizat), Dumitru Ghiață („Cartierul tătarăsc din Balcic”), Henri Catargi („Peisaj dobrogean”), Ioan Isac („Negustor la Balcic”), Ion Theodorescu Sion („Fântâna din Balcic”, poate chiar una din fântânile descrise de Regina Maria în însemnările sale), Leon Biju („Primăvara la Balcic”), Nicolae Tonitza („Geamie la Balcic”, „Turcoaice la Balcic”), Samuel Mutzner („Cartierul tătarăsc din Balcic”), Iosif Iser („Peisaj la Balcic”) și mulți alții.

Picturile lor reflectă scenele frecvente ale societății de la Balcic – mersul la fântână după apă, mersul la cimitir sau la geamie (de unde și prezența minaretului geamiei în multe din imagini), mersul la cafenea, întâlnirile dintre membrii diverselor comunități. Picturile sunt viu colorate și foarte cuprinzătoare în elemente; se regăsesc și portrete ale membrilor comunității, dar rar sunt întâlnite portrete ale românilor. Majoritatea portretelor sunt ale turcilor și tătarilor, cu un mare accent pus pe veșmintele și accesoriiile tradiționale ale acestora.

Picturile „Școlii de la Balcic” sunt eclectice, la fel cum era și viața în Balcic. Însăși Regina Maria își va construi acolo un domeniu eclectic, după firea locului. Castelul de la Balcic al Reginei Maria este o vilă în stil balcanic, cu elemente arhitecturale otomane. „O casă albă, trainică, simplă ca linie, cu înfățișare turcească, o casă la care catul al doilea avea să fie ieșit peste cel de jos” (Regina Maria, 1930), așa cum erau toate casele din Balcic, cum le descrie și Bucuța (Bucuța, 1931). În antiteză cu turnul alb al minaretului casei se află biserica ortodoxă Stella Maris și pavilionul neogotic Templul Apelor din fața bisericii.

Fig. 7. Biserica Stella Maris.

Balcic, spațiu intelectual și mai puțin politic

Dincolo de a fi noul Barbizon al pictorilor și noua Rivieră sau Crimee a protipendadei bucureștene, la Balcic se desfășura și o intensă mișcare intelectuală, reunită sub auspiciile Universității Libere „Coasta de Argint”, care și-a inaugurat cursurile în anul 1927. Încă din anul 1901, tânăra Principesă Maria patrona „Tinerimea Artistică”. Mulți colaboratori ai Tinerimii vor deveni activ implicați în dezvoltarea Balcicului și a Universității „Coasta de Argint”.

Cursurile Universității Libere „Coasta de Argint” reuneau nume importante ale vremii. De pildă, pe programul celei de-a doua sesiuni a Universității, ce se deschidea pe 10 iulie 1927, figurau conferențieri precum: Jean Bart, G.I. Brătianu, Emanoil Bucuța, Oscar Walter Cisek, Nechifor Crainic, Gala Galaction, Nae Ionescu, Alexandru Marcu, Ștefan I. Nenițescu, G.D. Mugur, Octav Onicescu, Ion Petrovici, Ion Pillat, Dragoș Protopopescu, Ion Marin Sadoveanu, Eugen Titeanu, Ionel Teodoreanu (Boia, 2014). Un an mai târziu, în iulie 1928, lucrările Universității erau deschise de Alteța Sa Regală Principesa Ileana, așa cum a fost consemnat în ediția din 23 iulie 1928 a ziarului Universității.

Un rol activ în sprijinirea activității culturale din zonă îl joacă Octavian Moșescu, care va deveni primar în anul 1931 și, parcă pentru a reuni culturile locului, se va căsători cu o turcoaică din Balcic, Perca. Acesta începe prin a scoate ziarul *Farul Caliacrei*, urmat apoi, în anul 1928, de *Coasta de Argint. Ziarul cultural al Universității Libere din Balcic*. Tot în același an se lansează și o colecție de cărți sub titlul „Biblioteca Mării”. Lui i se alătură Emanoil Bucuța, care va scoate revista *Boabe de Grâu*, în ale cărei prime numere se vor găsi și textele Reginei Maria. Iar în anul 1931, Moșescu lansează un nou proiect gazetăresc – *Crainicul*.

Cercetarea câtorva numere ale *Coastei de Argint. Ziarul cultural al Universității Libere din Balcic* reflectă diversitatea intereselor și a subiectelor acoperite: descrieri și explorări ale locului din diverse perspective – Mihail Sadoveanu – *Bazargicul. Note de drum*, Ion Simionescu – *Balcic*, Nicolae Iorga – *Pe Coasta de Argint*, Ion Ionescu de la Brad – *Portul Balcicului în 1850*, N. Papahagi – *Balcicul balnear și economic*, Emanoil Bucuța – *Coasta de Argint*, precum și știri despre venirea Reginei la Balcic și durata șederii sale, activitatea sa literară, știri despre cercetașii bucureșteni veniți în excursie pe Coasta de Argint, sau chiar probleme administrative, cum este cazul numărului 5 din 24 mai 1928, când este publicat un articol intitulat „Lumina electrică la Balcic”, cu scopul lansării unei dezbateri privind utilitatea electricității în orașul atât de îndrăgit de vizitatori (Coasta de Argint, 1928). Ziarul este publicat în limbile română și bulgară.

La Balcic se adună, printre alții, membrii familiilor regale înrudite cu Regina Maria și nu numai. Victoria Melita de Rusia, sora Reginei, Alexandra de Hohenlohe-Langenburg, Principesa Maria (Mignon) și soțul său, Alexandru al Iugoslaviei, principesa Ileana și soțul său, Anton de Habsburg, împreună cu cei patru copii ai lor (pe care Regina îi numește Familia Puma în *Însemnările sale*) își petrec, în mod frecvent, vacanțele la Balcic. Alte vizite memorabile sunt cele făcute frecvent de Eliza Brătianu (sora lui Barbu Știrbei), generalul Gheorghe Rasoviceanu, I.G. Duca, scriitorul francez Paul Morand, William S. Culbertson, ministrul american acreditat la București, care vizitează Balcicul în septembrie 1926 și trimite Secretarului de Stat rapoarte despre zonă.

Un alt moment interesant este perioada Regenței – iulie 1927 – iunie 1930 (compusă din Principele Nicolae, Patriarhul Miron Cristea și Gheorghe Buzdugan), când începe pelerinajul oamenilor politici români la Balcic pentru a o consulta pe regină în diverse probleme de stat. Un moment aparte este mult discutatul „complot de la Balcic”, ca rezultat al prezenței Mareșalului Alexandru Averescu la 12 octombrie 1931 la Balcic, pentru discuții cu Regina. Se spune că discuțiile vizau înlăturarea lui Carol al II-lea de la putere și constituirea unei troici, compusă din Regina Maria, Mareșalul Averescu și Principele Nicolae. Însă realitatea arată că nu se pusese problema unei lovituri de stat (orchestrată chiar de Regină!), ci a fost doar un schimb de replici amare și deznădăjduite din partea celor doi actori care vedeau cum Carol concentra din ce în ce mai multă putere în mâinile sale și cu care niciunul dintre cei doi nu se mai înțelegea (Boia, 2014). Tot din cauza unui presupus complot (de această dată orchestrat de Regină cu Elena, fosta soție a lui Carol al II-lea!), este trimis la Balcic prim-ministrul Gheorghe Tătărescu, care va fi aspru muștrat de Regină pentru a fi îndrăznit s-o acuze de asemenea comportament.

În ultima lună petrecută la Balcic, din 28 septembrie 1937 până în 23 octombrie 1937, Regina Maria face plimbări pe domeniu, se bucură de prezența fiicelor sale și a copiilor acestora, vizionează filme și primește invitați, printre care se numără: Friedrich „Friedel”, prinț von Hohenzollern, fiul cel mare al lui Wilhelm von Hohenzollern și al prințesei Maria-Teresa de Bourbon, Wilhelm von Pochhammer, diplomat german și consilier de legăție la București, Nicolae Păiș, amiral român care va deveni ministru al Aerului și Marinei pentru câteva luni, în anul 1940.

Prezența Reginei la Balcic înscrie astfel orașul pe rutele de circulație ale diplomaților și oamenilor de stat. Fie că sunt în vizite de curtoazie sau în căutarea sfatului Reginei, toți cei

care vizitează Balcicul se bucură de frumusețile locului și de efervescența sa culturală. Florin Anghel vorbește despre el ca fiind un „simbol politic” și un „centru al istoriei intelectuale interbelice” (Anghel, 2007), având șansa unei intervenții regale.

Moartea Reginei și pierderea Balcicului

Ultima însemnare a Reginei de la Balcic datează din 23 octombrie 1937, parcă premonitoare pentru anul care va urma: „Mi-am luat rămas-bun cu inimă grea de la casa mea cea dragă de la malul mării, șoptind o rugăciune în tăcere ca să mi se îngăduie să mă mai întorc aici și la anul, să o văd înflorind și să mă bucur de multele îmbunătățiri pe care le-a plănuțit Zwiedy” (Cristescu, 2018). Cu o zi înainte de plecarea sa de la Balcic, în 22 octombrie 1937, Regina Maria scria: „Tenha Juvah este într-adevăr un pământ fermecat pentru energiile sale. Fiecare colț este diferit, o lume întreagă ce așteaptă să fie descoperită” (Cristescu, 2018). Era o însemnare aproape testamentară, lăsată posterității, un mesaj despre locul special ocupat de Balcic în inima sa.

Fig. 8. Poartă de acces de pe domeniul Reginei Maria.

Moartea Reginei Maria, la 18 iulie 1938, a însemnat și începutul decăderii Balcicului. Îndrăgostită de acest loc mirific, Suverana a lăsat prin testament, dorința ca inima sa să se odihnească la Balcic, în timp ce trupul său avea să fie înhumat la Curtea de Argeș, alături de restul membrilor Familiei Regale.

Inima Reginei Maria a reprezentat, de altfel, chiar elementul care a animat negocierile din vara anului 1940 și speranțele multor români stabiliți acolo, că Balcicul nu va reveni Bulgariei, după ce, ani de-a rândul, artiști români și nu numai, își construiseră o viață în orașul de la malul mării.

Punctul central al negocierilor din vara anului 1940 privind situația Cadrilaterului a fost chiar domeniul Reginei de la Balcic. În vara lui 1940, Germania făcea presiuni considerabile asupra României, de cedare a Cadrilaterului către Bulgaria, în timp ce România încerca să păstreze Balcicul, pentru importanța sa simbolică, și Silistra, pentru importanța sa strategică. În cele din urmă, în absența concilierii bulgare, partea română încearcă măcar păstrarea administrării domeniului regal (lăsat de Regină moștenire prin testament lui Carol al II-lea), cu speranța că aceasta ar fi condus la crearea unui condominiu în jurul orașului, în care românii ar fi avut drepturi speciale, nefiind supuși bulgarilor (Anghel, 2014).

Bulgarii au refuzat, făcând apel la cedarea la care fusese obligat țarul Ferdinand al III-lea în 1913, prin acceptarea frontierei la nord de Varna (deși palatul regal Euxinograd a rămas de partea bulgară!). Astfel că, în urma negocierilor din septembrie 1940, după încheierea Tratatului de la Craiova, domeniul regal de la Balcic a rămas sub administrarea Familiei Regale Române, dar sub jurisdicție teritorială bulgară. Chiar și așa, la numai o zi de la încheierea Tratatului, pe 8 septembrie 1940, inima Reginei Maria este repatriată de la Balcic și dusă la Bran. Între timp, românii încep să părăsească Balcicul, lăsând în urmă peisajele și boema orașului, pentru siguranța Regatului, mai ales că începuse cel De-al Doilea Război Mondial.

Urmează apoi un parcurs previzibil al domeniului sub controlul autorităților comuniste bulgare. Castelul este transformat în casă de protocol și izul oriental și ferveța culturală care-l înconjurau sunt date uitării.

În loc de concluzii... Balcicul contemporan

Balcicul contemporan mai păstrează câte ceva din Balcicul Reginei Maria. Este un oraș turistic, ce atrage vizitatori datorită peisajelor frumoase, arhitecturii caselor construite în

perioada interbelică, ce au supraviețuit trecerii timpului și, mai ales, datorită Castelului Reginei Maria și grădinilor sale. Izul oriental și boema de altădată au dispărut, însă au reapărut pictorii. În fiecare an se organizează la Balcic tabere de pictură pentru pictorii români, care, spre deosebire de înaintașii lor interbelici, nu se mai concentrează pe elementele etnice și varietatea culturală, ci pe vestigiile istoriei, în speță Castelul Reginei Maria. Dacă în perioada interbelică, pictura reflecta realitatea locală, mahalalele, cafenelele și oamenii, pictorii contemporani se axează mai mult pe „Cuibul liniștit” al Reginei. De pildă, Paula Craioveanu, un artist contemporan al Balcicului, are câteva tablouri sugestive: „Portic în grădină”, „Balcic”, „Castelul Reginei Maria”. La fel și alți pictori, precum Mihai Gavril, Florin Bârză, Mihai Potcoavă, Corneliu Drăgan-Târgoviște, sau chiar Victor Ceban care a organizat, în august 2017, o expoziție la Castelul Reginei Maria, expoziție destinată promovării frumuseților locului.

Balcicul rămâne un loc al pictorilor. Însă, în lipsa Reginei Maria, valențele diplomatice ale locului lipsesc. Orașul a devenit un magnet turistic, poate și datorită alurii istorice pe care o poartă cu sine, dar rolul său de altădată, de epicentru cultural al zonei, pare rămas, pe vecie, în negura vremii.

Fotografiile sunt din arhiva personală a autoarei.

Bibliografie

*** (1928), *Lumina electrică și Balcicul*. În Coasta de Argint, Anul I, Nr. 5.

Anghel Fl., 2007. *Teritorii sacre: Balcic. Construirea unei geografii simbolice a identității naționale în perioada interbelică*. În volumul „Români și Bulgari. Provocările unei vecinătăți”. Anghel Fl., Cojoc Mariana, Tiță Magdalena (coord.). Editura Cartea Universitară: 245-253, București.

Anghel Fl., 2014. *The Lost World: Balcic, Royal Domain. Romanian-Bulgarian Negotiations from the Summer 1940*, în volumul „Marea, loc al memoriei și al desfășurărilor geostrategice”. Anghel Fl., Manca G.S., Omer M. (coord.). Cetatea de Scaun: 316-334, Târgoviște.

Boia L., 2014. *Balcic. Micul Paradis al României Mari*. Editura Humanitas, București.

Bucuța E., 1931. *Balcic*. Editura Ramuri, Craiova.

Cârnci Magda, 2004. *Balcicul: Barbizonul Românilor*, Revista 22, 25.08.2004, <https://revista22.ro/escu/magda-carneci/balcic-barbizonul-romanilor>, consultat în 08.11.2020.

Cristescu S., 2018. *Regina Maria. Însemnări din ultima parte a vieții* (martie 1937-iulie 1938). Corint Books, București.

Mandache D., 2014. *Balcicul Reginei Maria*. Curtea Veche Publishing, București.

Malcheva-Zlatkova R., 2006. *Balchic*. Dunav Press Ad., Rousse.

Maria, Regina României, 2016. *Țara pe care o iubesc. Memorii din exil*. Editura Humanitas, București.

Regina Maria, 1930. *Casele mele de vis*. În publicația *Boabe de Grâu*, Anul I, nr. 2: 65-77.

Regina Maria, 1928. *Cum am ajuns la Tenha Juvah*. În *Analele Dobrogei*, Anul IX, Vol. 2.

Regina Maria, 1928. *Câteva gânduri pentru Balcic*. În publicația *Coasta de Argint*, Anul I, Nr. 1.

Stan Greavu-Dunăre, primul bibliograf al Dobrogei

Daniel Iosif
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
iosif.daniel@ymail.com

Spațiul dobrogean a dăruit, mai cu seamă în perioada interbelică, talente promițătoare și oameni de știință remarcabili. Cella Serghi, Alexandru Ciucurescu sau Grigore Sălceanu sunt numai câteva dintre personalitățile dobrogene născute chiar la începutul secolului XX și care s-au afirmat în perioada dintre cele două războaie mondiale. O personalitate mai puțin cunoscută, însă, este cea a lui Stan Greavu-Dunăre (Fig. 1), om de cultură, istoric, geograf, publicist.

Fig. 1. Stan Greavu-Dunăre, portret (*sursa internet*).

Destinul a făcut, din păcate, ca doar la 24 de ani să contracte o formă de tuberculoză și astfel să fie curmat un caracter enciclopedic de o „generozitate științifică” nemăsurabilă (Arghezi T., 1928).

1. Date biografice

Stan Greavu-Dunăre s-a născut la Seimeni (jud. Constanța), pe 5 aprilie 1905, într-o familie modestă. Tatăl său era un cioban care cunoștea foarte bine spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră. Mama sa, casnică, avea grijă de gospodărie și de cei zece copii ai familiei Greavu-Dunăre.

Conform mărturiilor colegilor de școală, Stan Greavu-Dunăre urmează școala primară în localitatea natală. În ciuda dificultăților financiare, urmând sfaturile învățătorului său, Gheorghe Robitu, în anul 1921 pleacă la Constanța, unde se înscrie la Școala Normală (Fond Stan Greavu-Dunăre). Apoi, din motive care ne rămân până acum nedesluite, între anii 1922 și 1923 îl găsim elev în clasa a cincea la Școala Normală din Oradea – conform Anuarului Școlii Normale de Băieți din Oradea. Perioada școlarizării o termină la Școala Normală din Făgăraș.

Ocupă apoi o catedră de învățător suplinitor în orașul Făgăraș. Din anul 1928 îl găsim în București, având funcția de muzeograf la Muzeul de Etnografie. În tot acest timp, tânărul Greavu-Dunăre lucrează la *Bibliografia Dobrogei*, lucrarea care îl va face cunoscut. Pe lângă postul de muzeograf, el frecventează des Academia Română (Cancelaria și Biblioteca) și, mai ales, face drumuri în Dobrogea pentru culegerea de informații.

Pe 10 mai 1929, la numai 24 de ani, moare în localitatea natală, în urma unei pneumonii care se transformă rapid în tuberculoză.

2. Activitatea culturală

Deși întreaga sa operă a fost creată în decurs de numai trei ani, ea adună poezii, conferințe, activitate jurnalistică și, mai ales, lucrarea *Bibliografia Dobrogei*, considerată opera sa cea mai importantă.

Poezia. Tânăr înzestrat cu mult talent artistic, Stan Greavu-Dunăre se remarcă încă de pe băncile școlii gimnaziale, unde participă activ la toate manifestațiile școlare. Astfel, relatările apropiaților îl descriu ca pe un copil plin de vocație artistică, având un talent ieșit din comun în recitarea poeziilor și a punerii în scenă a mini-pieselor de teatru. Participă la

concursuri școlare: la Oradea la concursul societății științifico-literare „Tinerimea Română” și la Sibiu la „Concursul Astra” (Fig. 2).

Stan Greavu-Dunăre este autorul a șase poezii, dintre care una fiind publicată postum. Acestea sunt publicate în periodicele „Marea Neagră”, „Marea noastră”, „Dobrogea Nouă” și „Danubiu”, iar versurile caracterizează un tânăr sensibil, inteligent și receptiv. În general, poeziile au un aspect liric profund și o tentă autobiografică. Unii critici au stabilit în aceste strofe o influență eminesciană (Fig. 3).

Cântec de trubadur și *Toamna* („Dobrogea Nouă”, decembrie 1925) reprezintă un semi-autoportret în care autorul își prezintă ideile în care crede și gândurile unei persoane nefericite. Poeziile intitulate *Sonet* („Dobrogea Nouă”, iulie 1926) și *Scrisoare* („Marea Neagră”, aprilie 1937, postum) schimbă structura lirică, iar limbajul este mai direct și mai apropiat unui spirit de luptător. Se reproșează nedreptățile societății cu sarcasm și spirit pamfletar.

Poeziile de debut nu devoalează un poet de valoare excepțională, dar cariera sa fiind foarte scurtă, nu se poate nici afirma că ele reprezintă potențialul poetic maxim al tânărului scriitor. Poate, dacă destinul i-ar fi permis, ar fi devenit un scriitor reprezentativ pentru spațiul dobrogean. De altfel, Enache Puiu îl amintește în *sa Istorie a literaturii din Dobrogea* (Puiu Enache, 2005).

Fig. 2. Diplomă de participare de la Societatea Științifico-Literară „Tinerimea Română”, 3 iunie 1923 (sursa internet).

Fig. 3. Filă manuscris cântec intitulat „Stelelor!” de Greavu-Dunăre (sursa internet).

Conferințele. Din mărturisirile celor care l-au cunoscut, precum și din materialele scrise care ne-au parvenit, putem spune că Stan Greavu-Dunăre a susținut între anii 1926-1929 câteva conferințe importante. Astfel, la Biblioteca Județeană „I.N. Roman” din Constanța se află un manuscris al autorului numit „Înfrățirea româno-bulgară”, destinat publicării într-o revistă militară. Deducem acest lucru din mențiunea pe prima pagină: „Aprobat [...] de Comandamentul Regimentului Călugăreni nr. 40” (Fond Stan Greavu-Dunăre). Se pare că materialul a rămas numai în stadiu de manuscris. De asemenea, nu se cunoaște unde a fost susținută conferința. În materialul scris, autorul subliniază importanța găsirii unor soluții în problema conflictului româno-bulgar. Argumentele de natură etnică, lingvistică sau istorică sunt bine expuse, accentuându-se originea comună tracică a celor două națiuni. De asemenea, se insistă asupra unei „înfrățiri” spirituale, morale și culturale și nu asupra unor măsuri de abrogare a frontierelor, de exemplu. Menționează prietenii care s-au stabilit de-a lungul timpului între români și bulgari și susține perpetuarea acestora.

Profesor într-o localitate cu populație mixtă, Stan Greavu-Dunăre susține, prin toate căile, necesitatea învățării limbii române de către toți copiii. În *Buletinul Asociației Învățătorilor din județul Caliacra*, nr 5-8 din anul 1926, găsim articolul „Însemnări pedagogice”, text redactat în urma unei conferințe. Aici, autorul pune în discuție oportunitatea învățării limbii române de către toți elevii. Pe lângă rolul important al școlii,

Stan Greavu-Dunăre subliniază și influența mediului familial. După el, familiile etnice ar trebui să renunțe la limbile materne și să vorbească limba română, astfel încât copiii să nu aibă probleme de integrare în comunitate. „Educarea masei populației de naționalitate străină” s-ar putea realiza prin lecturi de texte românești, prin cultivarea spiritului național, prin organizarea de sărbători locale.

În linii mari, conferințele susținute de Stan Greavu-Dunăre susțin naționalismul, învățarea și promovarea valorilor românești, precum și dialogul interetnic.

Gazetăria. Colaborator al revistelor (acum dispărute) „Dobrogea Nouă” și „Sentinela Română”, Stan Greavu-Dunăre este autorul câtorva articole care merită analizate. În primul rând, trebuie amintit că perioada de redactare a materialelor gazetărești – 1925-1927 – reprezintă un moment de deznădejde răspândit pe întreg teritoriul Dobrogei. Suntem între cele două războaie mondiale, când optimismul reîntregirii țării va fi eclipsat de o tergiversare a rezolvării problemelor recurente. Cu alte cuvinte, speranțele de mai bine se stinseseră încetul cu încetul, dând naștere unei crize sociale și unor numeroase nemulțumiri. În acest context trebuie citite articolele lui Stan Greavu-Dunăre.

Cu un sentiment național puternic și cu un spirit de revoltă ascuțit, tânărul gazetar încearcă să exprime nemulțumirea unei generații din care face parte și care a luptat pe front pentru întregirea neamului, dar ale cărei așteptări au fost trădate. În articole precum *La noi e putred mărul* („Dobrogea Nouă”, decembrie 1925), *O poveste care se repetă: demagogia* (martie 1926) sau *Democrație sau demagogie* (mai 1926), Stan Greavu-Dunăre critică (uneori foarte aspru) partidele politice și politicianismul demagogic care se revărsa prin toată presa contemporană. Vehemența cu care își exprimă ideile este datorată, conform Laviniei Gheorghe, și faptului că în anul 1926 el fusese numit director al revistei *Sentinela Română* și, vrând să-și păstreze postul, ducea o luptă contra partidelor din opoziție (Gheorghe Lavinia, 2010).

Este indubitabil că tânărului Stan Greavu-Dunăre îi plăcea politica. De altfel, în aproape toate articolele jurnalistice el face mențiunea că viața politică nu-l atrage. A fost mai ales un om al școlii, cu vocație didactică. În articolul *Două vieți, două lumi* („Sentinela Română”, septembrie 1926), el îmbină sfaturile pedagogice cu cele politice în scopul ameliorării vieții copiilor și a dascălilor. În articolul *Noi vrem pământ* (august 1926), îi susține pe țărani în procesul de împrăștiere.

3. Bibliografia Dobrogei

Stan Greavu-Dunăre a rămas însă cunoscut pentru monumentală lucrare intitulată *Bibliografia Dobrogei de la anul 425 a.Hr. până la 1928*, prima bibliografie exhaustivă destinată spațiului dobrogean (Greavu-Dunăre S., 1928).

Început în anul 1926 și terminat în anul 1928, volumul a fost foarte bine primit de mediul științific. Societatea Regală Română de Geografie și Fundația Culturală „Principele Carol” îl apreciază, Nicolae Iorga și Tudor Arghezi îi adresează cuvinte încurajatoare autorului. Pe 6 iulie 1928, lucrarea este prezentată în ședința Academiei Române de către George Vâlsan și anul următor este publicată sub egida Academiei în seria *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tomul IX.

Bibliografia Dobrogei reprezintă rezultatul anchetelor și cercetărilor etnografice cu privire la venirea și stabilirea în Dobrogea a bulgarilor, germanilor, rușilor. Bineînțeles, acestea s-au realizat printr-un intens travaliu prin bibliotecile țării, în special la Biblioteca Academiei Române, după cum menționează însuși autorul în prefața volumului: „În lucrarea de față, pe lângă că am trecut tot materialul aflat în Biblioteca Academiei, cea mai bogată în această privință, m-am servit în urmă și de informațiile unor lucrări similare” (Greavu-Dunăre, 1928).

Scopul lucrării a fost, în primul rând, de a prezenta o lucrare utilă cercetătorilor. În al doilea rând, Stan Greavu-Dunăre a urmărit să reafirme drepturile românilor asupra Dobrogei, reflectate în studiile științifice, și ca răspuns cercetătorilor bulgari care încercau să legitimeze dreptul lor istoric asupra spațiului din dreapta Dunării. Astfel, el face mențiunea că: „Din punctul acesta de vedere, revendicăm dreptul științific al străduințelor intelectuale, pe care nu ni-l poate contesta nimeni, cu toate eventualele acuzații tendențioase, care ni s-ar aduce”. (Greavu-Dunăre, 1928).

Numărul mult mai mare de articole despre Dobrogea scrise în limba română – spre deosebire de cele bulgărești – îl determină pe autor să conchidă în favoarea ideilor de unitate națională românească și a permanenței românilor în spațiul geografic dintre Dunăre și Marea Neagră: „Un fapt cu totul deosebit și nou pentru afirmarea drepturilor noastre îl prezintă procentul covârșitor al lucrărilor românești asupra Dobrogei în comparație cu literatura străină” (Greavu-Dunăre, 1928).

Bibliografia Dobrogei, publicată în 1928, cuprinde 153 de pagini ce prezintă 1862 de titluri (Fig. 4 a). Acestea sunt astfel orânduite, după principalele domenii:

1. Geologie. Paleontologie (194 titluri); 2. Hidrologie (38 titluri); 3. Meteorologie. Climatologie (16 titluri); 4. Nomenclatură. Toponimie (11 titluri); 5. Cartografie (67 titluri); 6. Floră (66 titluri); 7. Faună (134 titluri); 8. Geografie. Etnografie (137 titluri); 9. Antropologie (31 titluri); 10. Preistorie. Istorie (179 titluri); 11. Arheologie. Inscriptii (102 titluri); 12. Numismatică (56 titluri); 13. Religie. Istorie bisericească (62 titluri); 14. Călători și călătorii (77 titluri); 15. Constituție. Drept. Legislație (37 titluri); 16. Educație. Învățământ (22 titluri); 17. Politică (51 titluri); 18. Polemică (27 titluri); 19. Statistică. Dări de seamă (32 titluri); 20. Chestia agrară și economică (92 titluri); 21. Comerț. Industrie (20 titluri); 22. Armată (15 titluri); 23. Medicină. Sanitare (33 titluri); 24. Literatură (10 titluri); 25. Folclor (24 titluri); 26. Publicațiuni periodice 1878-1928 (174 titluri); 27. Addendă (117 titluri).

Scopul menționat în rândurile de mai sus, *recte*, dovedirea vechimii apartenenței pământului dobrogean în cadrul statului român și unitar, este sprijinit de numărul mare de lucrări de geografie, geologie, floră și faună. Stan Greavu-Dunăre aduce în discuție aspectul cantitativ, ca dovadă incontestabilă a interesului cercetătorilor români asupra acestei regiuni, în comparație cu cei bulgari, ale căror lucrări sunt într-un număr mult mai redus. Ideea nu este lipsită de fundament, dar poate declanșa, deopotrivă, o serie de critici. Am putea identifica aici influența lui Nicolae Iorga (Iorga Nicolae, 1976), de către care Stan Greavu-Dunăre a fost influențat – cei doi având și scurte discuții –, atunci când făcea afirmația: „Cultura este și o chestiune de volum, nu numai de calitate” (Greavu-Dunăre, 1928).

Bibliografia Dunării reprezintă o lucrare fundamentală pentru spațiul dobrogean și deschide noi căi ale demersului științific. Deși nu este completă (dar cum ar putea fi o astfel de lucrare?) – chiar autorul o recunoaște în prefață: „Cu toată grija de a întocmi o bibliografie completă, nu voi fi reușit pe deplin” – ea este printre primele lucrări de acest gen din România și una dintre cele mai bine realizate (Scorpan Constantin, 1972).

Apariția cărții a fost salutăată de personalități din epocă. Astfel, Victor Morfei consideră volumul lui Stan Greavu-Dunăre ca un instrument de real ajutor cercetătorilor (Morfei Victor, 1929). Reacții pozitive primește și din partea lui Dan M. Iliescu sau Ion Mincu (Iliescu Dan M., 1930). Criticile negative vin în special din partea lui Barbu Teodorescu, pentru care lucrarea este „defectuoasă”. De asemenea, el adaugă: „Operele strânse în lucrare sunt relativ numeroase, totuși lipsurile sunt enorme [...]. Autorul mai are și o altă parte slabă: nu este unitar în redarea notițelor bibliografice. Explicația o aflăm în faptul

că o parte din material a fost văzut, iar alta, care e cea mai numeroasă, a fost extrasă din diferite lucrări bibliografice” (Gheorghe Lavinia, 2010).

Volumul *Bibliografia Dobrogei* reprezintă roadele intelectuale ale drumurilor bătute de tânărul cercetător, precum și ale răbdării și pasiunii activității de bibliotecă. El rămâne până astăzi un „punct de plecare pentru orice cercetare asupra Dobrogei”, cum menționează, mai nou, P. Enache (Puiu Enache, 2005).

Fig. 4. Lucrări ale lui Stan Greavu-Dunăre. (a) Pagina de debut a *Bibliografiei Dobrogei*, 1928, Cultura Națională; (b) Coperta în manuscris a *Bibliografiei Dunării*, lucrare rămasă în stadiu de manuscris; (c) Coperta *Monografiei Comonale Bazargic*, lucrare rămasă în stadiu de manuscris (sursa internet).

4. Materiale în manuscris

În cadrul Bibliotecii Județene „I.N. Roman” din Constanța se găsesc și o serie de documente în manuscris aparținând lui Stan Greavu-Dunăre. Materialele sunt de patru feluri, în funcție de destinația lor: scrisori adresate către autorități, monografii locale, *Bibliografia Dunării*, articole jurnalistice neterminate.

Scrisorile. Atrage atenția o serie de scrisori adresate de Stan Greavu-Dunăre către diferite autorități în vederea obținerii unor burse. În general, în aceste materiale exprimarea este clară, concisă; el menționează ce studiază și dificultățile financiare. „Determinat de insuficienta cunoaștere a Dobrogei noi, asupra căreia avem foarte puține lucrări, fără vreo reală importanță și despre care savanții și scriitorii bulgari [...] [încearcă] a legitima dreptul lor istoric și etnografic asupra acestei părți de țară [...], am început [...] cercetări etnografice scrupuloase, anchete personale asupra stabilirii locuitorilor [...]. Pentru a putea continua și în anul acesta cercetările ajunse la jumătate, fac apel la nobila Dv. intenție și activitate, să-mi acordați un ajutor material de cât veți voi, pentru care vă voiu rămâne adânc recunoscător” – extras dintr-o scrisoare adresată Domnului Președinte al „Universității Libere”, nedată (MS, D2/75).

Monografiile locale. Stan Greavu-Dunăre începuse redactarea unor monografii locale, rămase, din păcate, în stadiu de manuscris (Fig. 4 c). Metoda de redactare este cea clasică, cuprinzând descrierea satului, suprafața și cadrul natural (geografie, geologie). Se trece apoi la istoricul localității, date demografice, structura populației. Autorul utiliza date în special furnizate de autoritățile locale, după cum menționează: „să se cerceteze arhive vechi de la primărie și de la școală, de la conacul moșiei dacă e și inventar de obiecte istorice și artistice, să se fotografieze, să se scotocească prin hărțile, cărțile și condicile bisericii – copiindu-se însemnările de pe cărțile vechi – pentru a se găsi notițe istorice privitoare la trecutul satului” (MS, D2/75).

Bibliografia Dunării. O altă lucrare de anvergură pe care Stan Greavu-Dunăre o începuse este *Bibliografia Dunării* (Fig. 4 b). Aceasta trebuia să fie complementară *Bibliografiei Dobrogei*. De altfel, în unele manuscrise, autorul face respectiva afirmație, că lucrează la un volum care va avea rolul de a completa *Bibliografia Dobrogei*. Din păcate, nu reușește să scrie decât 25 de pagini cu câteva zeci de titluri. După pagina de titlu, apare cuprinsul lucrării imaginat de autor. Astfel, volumul trebuia să conțină 10 capitole:

1. Introducere; 2. Etimologie; Tradiții. Geologie; 4. Hidrologie; 5. Cartografie; 6. Istorie; 7. Dunărea politică; 8. Dunărea economică și comercială; 9. Strategie; 10. Literatură.

Articole jurnalistice. În fondul Stan Greavu-Dunăre din cadrul bibliotecii conștăntene se mai află două machete reprezentând două manuscrise într-un stadiu incipit (numai coperțile). Este vorba despre două articole gazetărești intitulate „Naționalismul Românesc” și „Scrieri privitoare la chestia României”.

5. Posteritate – „O albină într-un pustiu”

Deși se stinge la numai 24 de ani, Stan Greavu-Dunăre lasă în urma lui o operă fundamentală pentru cunoașterea Dobrogei – „Bibliografia Dobrogei” – precum și o intensă activitate depusă în scopul idealului național – conferințe, articole. Una din frazele de pe crucea sa din Seimeni Mari spune: „Sub această piatră vecinicește omenescu trup al gânditorului și luptătorului pentru idealul național și social, scriitorul progresist dobrogean Stanie Greavu-Dunăre”.

Apreciat de George Vâlsan, încurajat de Nicolae Iorga, Stan Greavu-Dunăre primește, poate, cea mai amplă descriere din partea lui Tudor Arghezi, care îl cunoaște personal și îi dedică un articol în *Bilete de papagal* intitulat „O albină într-un pustiu”. Reproducem și noi, în parte, respectivul articol:

„În Dobrogea de Sud țăranii și Ad-ția, prefectii, primarii și jandarmii fac de un an încoace cunoștință cu un tânăr drumeț, negricios și simpatic, purtătorul unui ghiozdan umflat și al unui costum aproximativ. El are un zâmbet fraged pentru toți și o rugămintă pentru fiecare. În satul în care ajunge, își deschide ghiozdanul, își scoate plaivasul și din casă în casă cercetează amintirile locuitorilor bătrâni. Unde găsește o arhivă, un document, le scotocește litera și conținutul. Din 200 de localități câte are Dobrogea nouă, drumețul a străbătut o sută și a schițat 100 de monografii rapide, stabilind originile, succesiunile și caracterul național al punctului vizat, legalizate prin semnăturile bătrânilor localnici. Peste un an de aici încolo, ghiozdanul tânărului anchetator va cuprinde 200 coli de hârtie, adică 200 de monografii. Pentru ce și-a ales el această îndeletnicire și nu i-a preferat situația de a fi critic pe-o canapea la Capșa, ar fi greu de precizat.

Nimeni nu l-a numit, nimeni nu l-a subvenționat, nimeni nu l-a povățuit să-și ia o sarcină de absurditatea căreia, admirabilă, numai tinerețea și o stare de quasi idealitate sunt răspunzătoare, și la care, desigur, funcționarii plătiți rezidenți în tabaida dunăreană nici nu se

pot gândi. [...] Un băiat de vârsta șefilor de cabinet și care se dăruiește astfel cu timpul lui, cu munca și inteligența lui, un depou de hârtoage devenite abstracte, dacă nu ar fi localul cu turle și apartamente, confortabile ale mănăstirii lui Mihai Vodă ca să dovedească pe dinafară o realitate, constituie un caz cultural aproape anecdotic. Generozitatea lui științifică ne-a mișcat. [...].

I-am cerut numele: băiatul se numește Stan Greavu-Dunăre, născut într-o comună de pe malul Dunării, Seimenii-Mari, în anul 1905. M-am gândit că poate această însemnare să cadă sub ochii vreunui d. Ministru. Problema care se strecoară prin documente scrise pe genunchi și pe ghiozdan, de tânărul pribeag al Dobrogei, interesează cel puțin două ministere și statul întreg. [...] Am fi mulțumiți dacă rândurile de față vor fi contribuit să încurajeze o râvnă obscură și o energie modestă, făcând să deriveze către Greavu-Dunăre ofrandele intelectuale ale Românilor de fapte și mai puțin de cuvinte.” (Arghezi, 1928).

Bibliografie

Anuarul Școlii Normale de Băieți din Oradea Mare pe anul 1922-1923, Oradea.

Arghezi T., 1928. *O albină într-un pustiu*, în *Bilete de papagal*, 12 februarie.

Dobrogea Nouă, periodic dobrogean, 1925-1927.

Fond Stan Greavu-Dunăre. Biblioteca Județeană „I.N. Roman” Constanța. MS D2/75.

Fond Stan Greavu-Dunăre. Biblioteca Județeană „I.N. Roman” Constanța. MS D2/184.

Iliescu Dan M., 1930. *Bibliografia Dobrogei. Stan Greavu-Dunăre*, în *Analele Dobrogei*, nr 10.

Iorga Nicolae, 1976. *O viață de om așa cum a fost*. Editura Minerva, București.

Lavinia Gheorghe, 2010. *Stan Greavu-Dunăre, personalitate marcantă a culturii dobrogene și naționale la începutul secolului XX* în *Țara Bârsei*: 9 / 2010: 100-107.

Marea Noastră, periodic dobrogean, 1925-1927.

Morfei Victor, 1929. O bibliografie a Dobrogei, în *Dobrogea Jună*, nr. 28.

Puiu Enache, 2005. *Istoria literaturii din Dobrogea*. Editura Ex Ponto, Constanța.

Scorpan Constantin, 1972. Contribuții la o istoriografie a bibliografiei dobrogene în perioada 1878-1944, în *Comunicări și referate de bibliografie*, Biblioteca Județeană Constanța.

Sentinela Română, periodic dobrogean, 1925-1927.

Stan Greavu-Dunăre, 1928. *Bibliografia Dunării*. Editura Academiei Române, București.

Ovidiu – prin ochii cititorilor săi de pe tărâmul dobrogean

Ana-Maria Răducan
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
raducan_ana_maria@institutlevant.ro

Mai este Ovidiu actual?

Cei mai mulți dintre voi l-ați întâlnit pe poetul Ovidiu în copilărie, în cărțile de școală și de acasă sau, de ce nu, chiar în manualul de latină, poate i-ați citit versurile sau poate ați citit vreo carte al cărei subiect a fost inspirat de viața și opera sa. Vă sună cunoscute titluri precum *Drum bun, cireșari!*, *Dumnezeu s-a născut în exil* sau „comedia amară” *Viața și pătimirile lui Publius Ovidius Naso*? În orice caz, tuturor le este cunoscută statuia poetului gânditor din fața Muzeului de Istorie și Arheologie din Constanța.

Fig. 1. Statuia poetului Ovidiu din fața Muzeului de Istorie și Arheologie din Constanța.

Știați că această statuie a reprezentat modelul celei aflate în Italia, în orașul natal al lui Ovidiu, Sulmona, aflat la vreo 150 km de Roma? An de an, liceeni din toată țara se întrec în a traduce și a comenta cât mai frumos pasajele latinești din opera lui Ovidius la olimpiada națională *Certamen Ovidianum Ponticum*, iar cei mai buni dintre ei ajung chiar la faza internațională, în Sulmona. În anul de grație 2020, din cauza condițiilor pandemice, când toate olimpiadele școlare s-au anulat, la secția de Limbi Clasice (latină-greacă) a Universității din București, de dragul lui Ovidiu, concursul dedicat lui s-a desfășurat sub o formă mult mai jucăușă, sub titulatura *Certamen Covidianum*. Astfel, în locul traducerilor anevoioase din latină, care cer muncă, pricepere și creativitate, tinerii au răspuns provocării de a se juca serios cu cuvintele latinești și să improvizeze versuri, care să fie cântate pe ritmurile melodiei Ameno, de la Era¹. Pentru că, vorba lui Ovidiu, care poate vă este cunoscută de la ora de Chimie: *Omnia mutantur, nihil interit* (*Metamorfoze*, XV, 165) – „toate se schimbă, nimic nu piere”, citat care mai apoi a fost înlocuit cu dictonul *Tempora mutantur nos et mutamur in illis* – „Vremurile se schimbă și noi ne schimbăm cu ele”: un apel neîncetat la flexibilitate, adaptare și la înțelegerea schimbărilor de orice natură drept constantă a vieții omenești.

Fig. 2. *Certamen Covidianum* sau Ovidiu în vreme de Covid 19

¹ Varianta câștigătoare la *Certamen Covidianum* 2020 o puteți asculta aici: <https://www.youtube.com/watch?v=saDgr6tvD34&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0xMOXPUnisxxwfpBuNCni2vyn1LjgSj4DbKKYJ5Uiy1wTHyjHlmXNZtdk>.

Ovidiu a fost, fără îndoială, un poet de succes, atât în timpul vieții, cât și *post mortem*. Aceasta pentru că el însuși și-a negociat, încă din tinerețe, propria identitate și propria poveste, în operele sale, dintre care cea mai valoroasă din punct de vedere literar este socotită *Metamorfozele*, „povești cu oameni ce chipul și-au schimbat” (Ovidiu, *Metamorfoze*, traducere D. Popescu). Și, lucru foarte neobișnuit pentru un poet antic, dar atât de natural pentru unul modern, Ovidiu folosește din plin intertextualitatea și metatextualitatea, implicându-și audiența, la intervale regulate, în scenele și poveștile sale de dragoste, prin adresări directe.

Firește, aici se impun niște amendamente, care, pe cât de simple pot părea pentru un istoric sau pentru un filolog, pe atât de ignorate pot fi de un cititor mai puțin avizat: orice autor este, înainte de toate, un om al epocii sale, care dorește să transmită un anumit mesaj, într-un anumit context social, politic și cultural, unui anumit tip de public, destul de bine ținut, în mijlocul căruia trăiește.

Pergamentul, papirusul, hârtia erau scumpe, educația nu era gratuită și nici pentru oricine ar fi dorit-o (fericiți cititorii din secolul al XXI-lea, care au cu toții acces la opera lui Ovidiu, la un click sau la o librărie distanță, cu costuri minime, căci în nici unul din secolele precedente alfabetizarea și știința de carte nu au fost atât de accesibile și de ieftine!). Transmiterea unei opere de-a lungul secolelor – sau chiar al mileniilor, cum este cazul de față –, prin copierea și recopierea manuscriselor în diverse spații și timpuri, presupune strădania unor copiiști care executau, la lumina lumânării, o muncă sisifică, iar mai apoi tipărirea și retipărirea, la sume cvasi-exorbitante acum câteva secole. Tuturor acestora li se adaugă, în mod evident, și nenumărate circumstanțe care nu depind în totalitate de voința omului (Wilson Nigel, 1991).

Din perspectiva acestui complicat și laborios proces de transmitere a cunoașterii, este un adevărat miracol că un cititor din secolul al XXI-lea ajunge să țină în mână sau în calculator o carte sau un fișier cu poezii scrise pentru tineri care au trăit în Roma antică în jurul anului 17 înainte de Hristos. Însă, orice autor este bine să fie citit și înțeles în contextul epocii sale, oricât de actual ar fi mesajul său pentru societatea contemporană. Iar autorii clasici, precum Ovidiu, au tematici perene: dragostea, jocul, viața și moartea. Unii le transmit folosindu-se de tonalități serioase și grave, iar alții, cum este cazul autorului nostru, în note foarte jucăușe și ironice (ironia – gr. *eironia* – „disimulare”²).

² În comedia grecească veche, personajul numit *eiron* – εἰρων – era cel care își juca rolul astfel încât, prin ascuțimea minții și prin abilitatea sa de a nu ieși în evidență, avea mereu succes de cauză în fața unuia care era fanfaron – gr. *alazon* și se folosea de multe cuvinte pentru a-și etala puterea – Aristotel, *Etica nicomahică*.

Un poet cu multe fețe

Asemenea majorității poezilor – predecesori sau succesori ai săi – Ovidiu și-a dorit cu ardoare să ocupe un loc important în istoria literaturii (*Metamorfoze*, XV, 871-879). Doar că, spre deosebire de alții, acesta s-a îngrijit, de-a lungul îndelungatei și fecunde sale cariere poetice, să le ofere cititorilor săi multe amănunte cu privire la biografia și la activitățile sale literare, iar acestea nu sunt date istorice seci, ci sunt amintiri povestite cu multă abilitate, în funcție de contextul poetic.

După cum am arătat mai sus, o scurtă privire de ansamblu asupra biografiei sale trebuie neapărat pusă în paralel cu istoria Romei, care se rescrie în această perioadă: Ovidiu se naște în anul 43 înainte de Hristos, adică la un an după asasinarea lui Caesar, eveniment care marchează sfârșitul republicii romane, care se transformă treptat, după ani de frământări și de războaie civile, într-un imperiu cu ideologii și pretenții absolutiste (Grimal P., 2002).

Fig. 3. Asasinarea lui Iulius Cesar (43 a.Chr.), pusă în scenă la Roma în anul 2017.

Epoca lui Octavian Augustus, care s-a impus în istorie drept „epoca de aur”³ a culturii latine, a reprezentat o perioadă propice pentru poeți precum Vergiliu, Horațiu sau Ovidiu,

³ Pentru mai multă exactitate, Ovidiu este considerat poetul care face tranziția de la „vârsta de aur” a literaturii latine la cea „de argint”. Facem totuși mențiunea că în literatura de specialitate occidentală din ultimii ani aceste vechi concepte sunt rediscutate și reinterpretate (Hardie P., 2002).

tocmai pentru că activitatea lor literară era încurajată și finanțată de către viziunea politică a împăratului. În calitatea sa de așa-numit poet de curte, întreaga activitate literară a lui Ovidiu, caracterizată de o sinteză creativă și creatoare a tuturor formelor din literatura grecească și latină de până la el, are multe analogii în arhitectura, istoriografia și politica augustană (Hardie P., 2002).

Așa cum el însuși o spune în celebra elegie a zecea din cartea a patra a *Tristelor*, într-o epocă în care erau două căi de a deveni un om de succes la Roma – fie să își prostitueze talentul în for, ca orator, fie să aleagă meseria armelor și să cucerească nu femei, ci cetăți – a ales din prima tinerețe să își urmeze în totalitate pasiunea pentru poezie. La Roma intră în ceroul lui M. Valerius Messalla, care încurajează talentul poetic al tânărului, acesta transformându-se destul de repede într-un scriitor de succes. Ovidiu propune, prin poezia sa, o redefinire a lumii proiectate de Augustus, de care se apropie și se distanțează în același timp. Scrierile sale glorifică doar în aparență epoca augustană și îmbie cititorii – care sunt și supușii Imperiului – la reflecție, prezentându-le o lume care se bazează pe amestecul subtil dintre realitatea imediată și ficțiune (Răducan, 2017).

Fig. 4. Statuie a lui Octavian Augustus, Muzeul de Arheologie din Salonic.

Cunoașteți fără îndoială epitaful care stă gravat la Constanța, un pasaj din lirica sa din exil la Tomis:

*HIC EGO QVI IACEO TENERORUM LVSOR AMORVM,
INGENIO PERII NASO POETA MEO.
AT TIBI QVI TRANSIS, NE SIT GRAVE, QVISQVIS AMASTI
DICERE. NASONIS MOLLITER OSSA CVBENT.*

*Sub această piatră zace Ovidiu, cântărețul
Iubirilor gingașe, răpus de-al său talent.
O, tu, ce treci pe aice, dac-ai iubit vreodată
Te roagă pentru dânsul: Să-i fie somnul lin! (Tristia, 3.3.73-76)*

Ei bine, aflați că în tinerețe își compusese un alt epitaf, ușor licențios, în cadrul primei sale opere de dragoste, *Amores*: acolo tânărul poet își dorește ca moartea să îi survină chiar în timpul actului erotic:

*at mihi contingat Veneris languescere motu,
cum moriar, medium solvar et inter opus;
atque aliquis nostro lacrimans in funere dicat:
„conveniens vitae mors fuit ista tua!”*

Traducerea următoare – elegantă și destul de pudică – îmi oferă un bun prilej pentru a vă aminti că orice traducere este mai mult sau mai puțin trădătoare și că pentru a simți nuanțele și înțelesurile de finețe ale unui text, recursul la original este obligatoriu:

*Dat fie-mi mie să-albesc sub stindardul Venerei în slujbă,
Ca totdeauna luptând în bătălie să mor:
Și lăcrimând pe mormântu-mi, oricine așa să grăiască:
„Moartea tot astfel i-a fost cum pân'la urmă-a trăit!” (Amoruri, II, 10, 439-442)*

În *Amores*, prima sa operă, Ovidiu joacă rolul tânărului îndrăgostit, sprintar și glumeț, care trăiește viața din plin, într-o capitală care freamătă de energie vitală.

Fig. 5. Forul Roman în secolul XXI.

Urmează apoi colecția de scrisori de dragoste intitulată *Heroides*, în care înfățișează, sub haina mitului și a unor scrisori personale de dragoste, feminitatea în toate ipostazele sale. Sub numele unor predecesoare cu nume celebre (Penelopa, Medeea, Ariadna sau Sappho) se ascundeau anonimele din Roma: femeia care iubește, de aproape sau de departe, un soț legiuit, un amant pătimaș sau un bărbat care nici măcar nu știe de existența ei. Citiți-le și poate veți înțelege mai bine cum gândesc femeile, dar și ce gândesc bărbații despre femei!

În ciclul erotico-didactic care cuprinde: *Ars amatoria* sau *Ars Amandi* (publicată în două etape – primele două cărți dedicate bărbaților, apoi a treia carte, dedicată femeilor), *Medicamina faciei femineae* (*Cosmetice*) – parțial păstrată – și *Remedia amoris* (*Remediile iubirii*), se autodeclară *uates* (profet) și *praeceptor amoris* (*specialist în ale amorului*) pentru întreaga Romă, adresându-se unui public larg și pestriț de femei și de bărbați, care, după spusele lui, îl adulează (*Arta iubirii*, I, 17). Pe aceștia îi învață cum, când, unde să flirteze și să stârnească atracția erotică, pornind de la eternul principiu: *Ut ameris, amabilis*

esto! („Dacă vrei să fii iubit, fii vrednic de iubire!“), oferind mai apoi și leacuri pentru cei care se jucaseră prea mult cu focul inspirat de Cupidon.

În perioada sa de maturitate (cuprinsă între anii 2 și 8 după Hristos), Ovidiu a creat două opere didactice de mare valoare și frumusețe – *Metamorfozele* și *Fastele* (semnificațiile mitologice ale calendarului roman), în conformitate cu propaganda imperială a lui Augustus. Citiți *Metamorfozele*, scrise de un spirit curios, care își pune întrebări despre lume, care dorește să știe rostul fiecărui lucru din natură, care nu se mulțumește cu răspunsuri gata făcute și nu ia nimic ca atare. Citiți-le și veți vedea cu alți ochi lumea aceasta, aflată într-o continuă schimbare, determinată de legile inexorabile ale firii: de pildă, cum un biet îndrăgostit de propriul său chip (Narcis) se ascunde sub chipul unei flori de narcisă, cum îndărătul unui arbust de laur (Daphne) este o nimfă care nu se lasă iubită de un zeu. Dar nu doar plantele, ci și pietrele, animalele, râurile sau stelele ascund în ele o ființă omenească de demult, care păcătuisese împotriva unui zeu sau a unei legi a firii – anticul concept de *hybris*, care atrage o răzbunare teribilă din partea universului! Alteori însă, pietrele sunt aduse la viață, prin puterea iubirii unui Pigmalion, care creează o statuie, pe care zeița frumuseții, atât de crudă și de geloasă uneori, o transformă în femeie.

În anul 8 Ovidiu este relegat⁴ la Tomis, de unde nu se mai întoarce, în ciuda numeroaselor sale acțiuni de revenire la Roma, ilustrate de lirica sa din exil. Motivele acestei relegări nu sunt nici până astăzi pe deplin cunoscute, deși faimoasa sintagmă *carmen et error* („o poezie și o greșală”) a dat naștere mai multor interpretări. Poezia este, fără îndoială, lirica erotică, în răspăr cu politicile augustane de revigorare a moralității, dar nu se cunoaște cu exactitate vina politică a autorului. În anii exilului (8-17/18 după Hristos) au apărut cele cinci cărți de scrisori din *Tristia*, cele patru cărți din *Epistulae ex Ponto* și poemul invectiv numit *Ibis*. Nu îl judecați prea tare pentru lungile lui lamentații și pentru disimularea pe care și-a păstrat-o întreaga viață: era o vreme în care literatura nu era artă pentru artă, ci avea și o valoare utilitară importantă, aceea de a-i aduce scăparea din exil și reîntoarcerea la Roma. Moare în anul 17, conform Cronicii lui Eusebiu, transmisă de Hieronymus și este înmormântat la Tomis (Răducan, 2017).

⁴ Relegarea era o formă mai ușoară de exil: Ovidiu își păstra proprietățile și averea și are dreptul să comunice cu familia.

Invitație la lectură

Citiți-l pe Ovidiu și vi se va părea superficial, jovial și jucăuș, ori că își schimba măștile, metamorfozele și poveștile după cum bătea vântul – când seducător și malițios, când trufaș și copilăros, când ticălos și tandru, când trist și pontic, când prefăcut și îndrăzneț. Niciodată sondând profunzimi adânci, doar întrezărind câte o sclipire în concret și în imediat. Niciodată arzând înflăcărat, ci doar aruncând ici-colo câte o scânteie. Doar reamintind, din când în când, după ce ne dezvăluie o întreagă paletă immanentă de chipuri și de forme, că *Est deus in nobis* („Este un dumnezeu în noi“ – *Faste*, 6, 5). Netrăind neapărat ceea ce scria în poezii, ci mai degrabă lăsându-se trăit și, mai ales, îmbiindu-și cititorii, de-a lungul a două milenii, să trăiască, să iubească și să se joace (Răducan, 2017).

Fig. 6. Invitație la lectura operelor lui Ovidiu și în timp de pandemie.

Poate că nu îl veți descoperi pe ecranul telefonului sau între paginile cărții pe Publius Ovidius Naso, cel care va fi fost el cu adevărat, însă veți afla atât de mult despre voi, cei care sunteți acum!

Fotografiile sunt din arhiva personală a autoarei.

Bibliografie

- Aristotel, 1988. *Etica nicomahică*, traducere de Stela Petecel, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Chiriță C., 2010. *Drum bun, cireșari!* Editura Litere, București.
- Grimal P., 2002. *Secolul lui Augustus*, Editura Corint, București.
- Hardie P., 2002. *The Cambridge Companion to Ovid*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ovidiu, 1965. *Fastele*, traducere de I. Florescu și T. Costa, Editura Academiei, București.
- Ovidiu, 1972. *Metamorfozele*, traducere de D. Popescu, Editura Științifică, București.
- Ovidiu, 2007. *Arta iubirii*, traducere de Maria-Valeria Petrescu, București, Gunivas.
- Ovidiu, 2007. *Lirica exilului*, traducere de T. Naum, București, Gunivas.
- Răducan Ana-Maria, 2017. *Același și mereu altul. Viețile lui Ovidiu în dramaturgia românească în Savin Viorel (coord.), Viețile poetului*, Editura Vicovia, Bacău.
- Răducan Ana-Maria, 2017. *Din exil, cu dragoste – jocuri și variațiuni ovidiene – în Savin Viorel (coord.), Viețile poetului*, Editura Vicovia, Bacău.
- Vintilă Horia, 2016. *Dumnezeu s-a născut în exil. Jurnalul lui Ovidiu la Tomis*, Editura Vreamea, București.
- Wilson Nigel, 1991. *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Clarendon Press, Oxford.
- <https://www.youtube.com/watch?v=sDgr6tvD34&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0xMOXPUnisxxwpfBuNCni2vyn1LjgSj4DbKKYJ5UiylwTHyjHlmXNZtdk>, consultat pe 01.11.2020.

Viața și jurisdicția din regiunea Orientului Mijlociu și a Africii de Nord

– câteva repere –

Ioan Alexandru Florea
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
alex.florea1584@gmail.com

Organizarea bazată pe rudenie este considerată deseori ca reflectând o economie de subzistență. Totuși, păstorii nomazi din regiunea Africii de Nord și a Orientului Mijlociu (MENA) au jucat un rol important în comerțul regional și au fost activi în viața culturală și religioasă a comunității islamice. Ceea ce deosebește populațiile tribale din această regiune de populația rurală din Europa nu este autosuficiența economică sau izolarea culturală, ci faptul că puteau să se opună exploatării de către puteri exterioare, inclusiv cele ale puterii centrale (statul).

În această regiune, țăranimea sedentară este mai degrabă asociată vieții urbane. Dihotomia urban-nomad a jucat un rol important și în formarea statală în regiunea MENA. Spre deosebire de Europa, unde averea de pământ reprezenta un criteriu de departajare a claselor sociale, în regiunea MENA, unde pământul era abundent, relațiile de clientelism erau determinate de controlul asupra apei și oferirea securității.

Un exemplu elocvent în acest sens este dinamica dintre două triburi din regiunea de vest a Egiptului și de est a Libiei de astăzi, Merabit și Saadi. Cu sute de ani în urmă, cei din tribul Merabit erau considerați oameni religioși învățați, care treptat renunțaseră la viața nomadă pentru a se stabili în centre religioase numite *zawia*. În timp ce acest trib se îndeletnicea cu învățătura religioasă, servitorii lor din tribul Saadi aveau grijă de turmele care pășteau în deșert. Datorită condițiilor necruțătoare din deșert, ciobanii din tribul Saadi s-au deprins cu greutățile, au fost nevoiți să învețe să lupte ca să se protejeze de raiduri. Cu timpul, aceștia au devenit luptători de temut și datorită propriilor raiduri au devenit și foarte bogați.

Când organizau un raid mai mare, cei din tribul Saadi își lăsau turmele în grija tribului Merabit, iar dacă tribul Merabit era amenințat de vreo putere exterioară apelau la protecția tribului Saadi. Astfel rolurile s-au inversat, iar cei din tribul Merabit au devenit slujitorii tribului Saadi. Cu trecerea timpului, aceste diferențe între cele două triburi s-au atenuat, iar tribul Saadi a adoptat tribul Merabit în schimbul unui tribut. O bună parte a tribului Merabit a devenit atașată de tribul Saadi, deși aceștia nu îi privesc ca fiind egali lor. Unele familii din tribul Merabit au reușit să câștige respectul tribului Saadi, luptând alături de aceștia contra unui inamic comun. Astfel de familii războinice se numeau Merabiteeni independenți, iar din acestea au luat naștere triburi precum Gimeiat, Gawabee și Gadadfa (tribul lui Muammar al-Gaddafi).

Legea tribală

Legea tribală a rămas până în zilele noastre o lege nescrisă, transmisă din tată în fiu. Cazurile Ourfi (în arabă „ceea ce se știe” sau „ceea ce a devenit tradiție”) se împart în mai multe categorii: banii sângelui, pentru omor; pagube, pentru lovituri sau răni cauzate de un atac; dispute pentru pământ, legate de drepturile la cultivare sau pășunat; datorii etc.

Percepției occidentale îi este greu să înțeleagă punctul de vedere tribal. Un individ occidental consideră că este normal să decidă el însuși unde urmează să trăiască, cu cine urmează să se căsătorească. În schimb, la beduini, individualismul nu contează, iar totul se rezumă la puterea de luptă a tribului. Fiecare individ este considerat doar o verigă în lanțul tribal, iar dacă un individ moare, indiferent din ce motiv, singurul lucru important este să fie înlocuit cât mai repede cu putință. Legea în țările occidentale consideră individul ca fiind unitatea de măsură, iar pedepsirea individului vinovat are rolul de a descuraja acte similare. Legea beduină, unde domină ideea colectivă, iar individul nu joacă niciun rol, este interesată doar de răzbunare sau de răscumpărare. Dacă un individ dintr-un trib este ucis de către membrul unui alt trib, fie trebuie ucis un individ din tribul respectiv, fie trebuie răscumpărat sângele celui ucis pentru a se evita mai multă vărsare de sânge. Astfel, nu există ideea pedepsei pentru a preveni viitoare acte criminale.

Una din principalele diferențe dintre legea occidentală și legea beduină este responsabilitatea/vina colectivă. Dacă un individ dintr-un trib jefuiește, întreg tribul este responsabil, chiar dacă individul nu a cerut acordul tribului. Într-o astfel de situație, șeful tribului era chemat împreună cu sub-șefii sau capii familiilor, li se povestea situația, iar

responsabilitatea capturării răufăcătorului era delegată tribului prin semnarea unui document. Tribului i se dădea un anumit timp (de obicei, câteva zile) să îl aducă pe făptaș în fața legii. Tribul putea să plătească pagubele cauzate de jefuitor, dar în același timp, tribul poate, la un moment dat, să decidă că nu mai este responsabil pentru acțiunile unui anumit membru. Acestuia i se putea da un document care să ateste acest lucru. Însemnătatea acestui document era mult mai profundă decât poate părea la prima vedere. Tribul nu numai că nu îi mai plătea datoriile individului, dar acesta nu mai profita de avantajele pământului tribal moștenit, de dreptul la fântânile tribale și, din acel moment, devenea o paria socială, care nu mai beneficia de protecția tribului, putând fi ucis fără ca ucigașul să se teamă de răzbunare.

Raporturile triburilor cu statul

În Irak, în vremea lui Saddam Hussein, a avut loc o hibridizare a acestor obiceiuri tribale. Tribul nu era responsabil doar pentru predarea unui criminal puterii centrale, ci trebuia să îl omoare pentru a restabili onoarea tribului. Acest lucru se datora, în primul rând, capacității puterii centrale de a exercita forță asupra periferiei. Totuși, nu trebuie subestimată nici capacitatea triburilor de a se schimba, de a se adapta la anumite condiții și schimbări sociale. Astfel, chiar dacă puterea centrală era mult superioară triburilor, ele au găsit o modalitate de a supraviețui, așteptând momentul prielnic să își reimpună autoritatea asupra teritoriului pe care îl locuiau. Această situație ca raport de forțe este prezentă în regiunea MENA de secole.

Deși legea penală a statului este recunoscută pe tot teritoriul statului respectiv, pentru beduini contează respectarea tradițiilor. Astfel, dacă un beduin era închis de autoritatea centrală pentru omor, la eliberarea lui trebuia să dea socoteală și după legea tribală, fiind pedepsit de două ori. Pentru a evita astfel de situații nedrepte, când cazul se referea doar la beduini, guvernul central îi lăsa să fie judecați după propriile tradiții. De exemplu, legea considera un element agravant faptul că un jaf sau altă fărădelege avea loc noaptea. Legea beduină considera tocmai invers, pentru că abia la apus bărbații se întorceau acasă, iar în timpul zilei femeile erau lăsate singure să aibă grijă de gospodărie.

În Egipt, a avut loc recunoașterea oficială a tribunalelor beduine de către administrația britanică, provocând o adaptare și o hibridizare a sistemului tribal. În Sinai, spre exemplu, procedura prevedea ca atunci când doi indivizi sunt într-un proces, fiecare din ei trebuia să numească un judecător, iar guvernul central să-l numească pe al treilea. Acești trei magistrați

se întâlneau fie în corturi, fie la secția de poliție, fie în deșert, iar după ce ajungeau la o concluzie o înaintau puterii centrale care o confirma.

Se poate observa că puterea centrală a statului se afla într-o stare de simbioză cu triburile, lucru care ne poate duce cu gândul la modelul Waziristan, propus de Ahmed Akbar.

Modelul Waziristan implică trei surse de autoritate recunoscute de către triburi: bătrânii/șeicii tribului, liderul religios și agentul politic care reprezintă puterea centrală. Aceste autorități, deși interdependente, de multe ori se află în opoziție. Autoritatea șeicilor, exprimată prin Pashtunwali (codul tribului), vine din genealogie, care le conferă unele privilegii și le definește responsabilitățile. A doua sursă de autoritate este strâns legată de prima, deoarece, de obicei, șeicii sunt cei care desemnează un învățat islamic să îi învețe pe tineri religia islamului. Actorul politic, în schimb, este deseori contestat de învățatul islamic, considerând că postul acestuia este doar o reminiscență a puterii coloniale creștine.

Într-o societate cu o identitate profund musulmană, fiecare din actori trebuie să își afirme această identitate pentru a dobândi autoritate și credibilitate. În cazul șeicilor, ei spun că se trag din strămoși descendenți direcți ai Profetului sau care au fost convertiți la islam de însuși Profetul. Învățatul islamic amintește că Profetul considera că identitatea religioasă trebuie să primeze în fața celei tribale. Din acest punct de vedere, actorul politic este profund dezavantajat, mai ales dacă nu face parte dintr-un trib renumit și nu este musulman.

Echilibrul dintre cele trei autorități este în continuă schimbare, în funcție de contextul istoric. Dacă centrul este puternic, actorul politic manifestă mai multă influență asupra șeicilor și a învățatului islamic. În schimb, în cazul repetatelor atacuri, cum a fost cazul Waziristanului, învățatul islamic poate să își extindă puterile. Un proverb beduin explică foarte clar această situație: „Eu cu fratele meu mă războiesc împotriva verilor mei, eu cu verii mei ne războim împotriva străinilor.” Nefăcând parte dintr-un anumit trib și, astfel, nefiind implicat în rivalitățile tribale, învățatul islamic poate să unească mai multe triburi pentru a combate agresiunea exterioară.

Deși acest model a fost propus în special pentru această regiune, putem vedea clar că este la fel de aplicabil și altor regiuni tribale, de exemplu Libia și Irak. În Libia, codul „Durbah Awlad Ali” sau „Shariah al-Sahara” a funcționat în mod similar celui numit Pushtunwali din Waziristan.

Un alt concept central pentru legea tribală este cel al protecției. Dacă un bărbat era nevoit să traverseze teritoriul unui trib dușman, cerea „tisyar” (protecție) de la un individ din tribul respectiv sau de la un trib neutru, care să-l însoțească pe teritoriul respectiv. Dacă cineva era în pericol de moarte, urmărit de autorități sau de un alt trib, putea să ceară „dakhala”, aruncându-se la picioarele celui de la care cerea protecția. Acesta este nevoit să îl apere chiar cu prețul vieții, fiindu-i onoarea în joc. Un alt cuvânt arab care exprimă același lucru este „wajh” (față). Expresia „bi wajh fulan” („în fața lui cutare”) înseamnă „în protecția lui cutare”. Și în acest caz se pot trasa paralele cu legea tribală Pashtunwali. Acest cod este respectat și în ziua de astăzi în Afganistan. Filmul „Lone Survivor”, în care un luptător din forțele speciale americane a fost salvat de o căpetenie a unui trib, a fost inspirat din fapte reale. Luptătorii Navy Seals, după ce au fost descoperiți de talibani, au fost cu toții vânați și uciși în afară de Marcus Luttrell. Acesta a fost găsit de Muhammad Gulab, care a simțit că este de datoria lui să îl protejeze. Când au venit talibanii în satul acestuia ca să-l ceară pe american, toți sătenii au luptat să-l protejeze.

Rolul geografiei

Regiunea și distanțele joacă un rol important în viața tribală. Un trib prea numeros era nevoit să se împartă în subdiviziuni, iar un grup sau mai multe erau nevoite să găsească alte pășuni. Când întreg tribul locuiește în aceeași regiune, se încearcă urmărirea strictă a legii tribale: toate cazurile sunt trimise sheikh-ului întregului trib numit și *omada*. Întregul trib participă atât la cheltuielile mari (datoria sângelui), cât și la celelalte cheltuieli tribale. Dacă, în schimb, grupurile sau subdiviziunile tribului sunt răsfirate pe o regiune întinsă, atunci cheltuielile mici ale unui grup (de exemplu, pentru furt, rănirea unei persoane sau deteriorarea unei proprietăți) devin responsabilitatea grupului respectiv. Doar cheltuielile mari, precum plata sângelui, se răsfrâng asupra întregului trib. Câteodată distanța și inaccesibilitatea făceau ca grupul separat de corpul principal al tribului să formeze un trib independent.

Importanța genealogiei

Pentru beduini, genealogia conta foarte mult și determina poziția socială a unui individ. În aparență, de multe ori această poziție socială „aristocratică” nu era evidentă. Cel

mai sărac beduin putea să aibă o genealogie care să-l facă nobil, în timp ce unul bogat se putea trage dintr-un trib mult mai puțin respectat. Atât interacțiunile dintre cei doi, cât și poziția socială sunt determinate, în primul rând, de această genealogie și nu de bogăție.

O poveste relatată de un ofițer britanic din secolul trecut spune exact cât de importantă este genealogia pentru beduini:

Husein din Casa Abdul Khan, din tribul Bani Lam, pentru că a ucis un individ din puternicul trib Madhkur, a fost nevoit să fugă împreună cu fiica lui, Hasila, la sheikhul Mansur al tribului Muntafiq. Cei din Bani Lam se considerau de viță nobilă și nu obișnuiau să își mărite fetele cu bărbații tribului Muntafiq. Când Mansur a vrut să se căsătorească cu Hasila, tatăl ei Husein a fost nevoit să accepte, fiindu-i îndatorat. A cerut răgaz de o zi pentru a-și muta cortul la distanță, astfel încât Mansur să poată să vină să îi ceară mâna formal, potrivit datinii. Totuși, noaptea, acesta a fugit cu Hasila la dușmanul lui de moarte, șeicul Madhkur, și scoțându-și sabia a spus: „Cu această lamă ia-mi viața, dar întâi îți încredințez fiica” (Kennett, 2000).

Morala poate să pară surprinzătoare pentru europeni, dar se înscrie în cutume: Husein prefera să fie ucis de dușmanul lui decât să dea mâna fiicei lui șeicului unui trib inferior.

Dovada și puterea Jurământelor

Codul penal, preluat de la europeni și susținut de puterea centrală, necesită dovezi. Un beduin acuzat de omor era deseori găsit nevinovat din cauza lipsei de dovezi concludente. Acesta, odată întors în sânul tribului, era judecat după legea beduină și obligat să își recunoască vina și să plătească banii sângelui.

Jurământul este instrumentul de care se ajută legea beduină atunci când nu există dovezi concludente. Acesta este folosit doar în astfel de situații. Cel acuzat de lucruri mărunte este nevoit doar să jure că este nevinovat pentru a fi achitat. Dacă acuzația care îi este adusă este mai gravă (de exemplu, furtul unei cămile) atunci patru membri din familia acuzatului trebuie să jure alături de acuzat. În cazul în care este vorba de uciderea unui bărbat, 55 de membri ai familiei acuzatului sunt nevoiți să jure alături de acuzat. Dacă este vorba de uciderea unei femei numărul se reduce la jumătate (27 de persoane). Cel care acuză are dreptul să aleagă felul în care va fi depus jurământul, membrii din familia celui acuzat care urmează să depună jurământul și locul unde acesta va fi depus. Dacă tribul celui acuzat nu

este suficient de numeros, unii membri sunt nevoiți să jure de două ori. Acest lucru se întâmpla pentru a nu se crea un precedent în care un număr redus de jurăminte este acceptat. Aceste reguli, totuși, nu erau mereu respectate și multe situații rămâneau la latitudinea acuzatorului. Dacă cel care acuza era de acord ca numărul celor care jură să fie limitat la 20 în loc de 55 se puteau face excepții de acest fel.

Dreptul la jurământ varia de la acuzat la acuzator în funcție de situație. Se putea întâmpla, de exemplu, ca un individ să îl acuze pe altul de omor și să aducă un martor. Primul rol al curții era să stabilească credibilitatea acestui martor. Dacă se stabilea că acest martor este credibil, mai trebuia stabilit dacă are, din varii motive, resentimente față de acuzat. Dacă s-a stabilit că martorul nu are nimic cu acuzatul, atunci îi este acceptată mărturia, iar acuzatorului și martorului li se putea cere să depună jurământ împotriva acuzatului.

Dacă, în schimb, se dovedește că martorul nu este credibil sau are ceva personal cu acuzatul, atunci nu i se acceptă mărturia și i se cere acuzatorului să vină cu un alt martor. În condițiile în care nu are alt martor atunci dreptul de a depune jurământ revine acuzatului.

Un trib valah

În sudul peninsulei Sinai din Egipt se găsesc mai multe triburi arabe precum Awlad Said, Gharaja, Beni Hassan, Swalha etc. Un lucru foarte puțin cunoscut în România este că în această regiune a Egiptului se află un trib de origine vlahă sau aromână: Jebeliya („oamenii muntelui”). În secolul al VI-lea împăratul Iustinian I a trimis 100 de familii de vlahi din regiunea noastră în Sinai, ca să apere mănăstirea Sfânta Ecaterina. Aceste familii au adoptat cu timpul stilul beduin de viață și au ajuns să formeze cel mai vechi trib din regiunea Sinai. Acest trib încă mai are în tradiția orală conștiința faptului că nu este de origine arabă și că au fost inițial creștini. Tradiția lor spune: „Strămoșii tribului au venit din Vlah de lângă Marea Neagră. Aceasta este România. Ei vorbeau limba romană. Ei erau romani bizantini. Au trăit întâi la Barbaros în Wadi Sebaiyah și o parte din ei la Abu Seilah” (Nandris, 1990).

Tradiția lor mai spune: „Jebaliyeh erau creștini când au venit în Sinai. Au devenit musulmani la momentul Hegirei în 623. Mulți au murit în acea perioadă. Până în 640 au rămas puține familii, probabil 12 din cauza războaielor cu barbarii și a bătăliilor interne. Erau bătălii între egipteni și români sau romani și de aceea mănăstirea i-a separat și le-a spus unde să trăiască. Egiptenii au mers la Abu Seilah și la Wadi Tlah, iar românii s-au stabilit în jurul

el-Melga și Wadi Sebaieyh. Până acum 1000 de ani Jebaliyeh erau doar soldați, apoi s-au apucat de grădinărit. Acum 700 de ani au început să se extindă în vecinătatea mănăstirii și să stabilească alte oaze.” (Nandris, 1990).

Totuși, nu trebuie crezut că este singurul caz în care un trib susține că se trage din europeni. Deși este, probabil, mai mult legendă decât adevăr, ramura Senagra sau Sungur a tribului Awlad Ali susține că sunt descendenții unui austriac numit Singer, care a ajuns în urma unui naufragiu pe coasta deșertului vestic. Tribul susține că austriacul a fost primit de Abu Hindi, bunicul secțiunii Awlad Kharouf, care i-a dat turme și l-a făcut membru onorific al tribului său, iar apoi i-a dat mâna fiicei sale Saadah, din care s-a născut tribul Senagra.

Am încercat să surprindem în rândurile de mai sus câțiva dintre factorii care au influențat și vor influența în continuare dezvoltarea statelor din regiunea MENA. Viața nomadă și comunitățile tribale și-au cerut întâietatea. Triburile și națiunile din această regiune au existat mereu într-o simbioză. Aflate de multe ori într-un echilibru instabil, ele s-au creat și s-au menținut reciproc, deși au fost mereu entități separate; un observator atent va putea constata că ele au fost simultan interdependente și separate. Așa cum „statalitatea” (abilitatea de a conduce un teritoriu, de a implementa legi și de a menține coeziunea socială) se poate schimba, tot așa triburile s-au schimbat și au creat categorii sociale în interiorul statului.

Chiar și în zilele noastre, dinamica tribală joacă un rol foarte important în state precum Afganistan, Irak, Libia și chiar și în anumite părți din Liban și Egipt. Înțelegerea acestei dinamici și a acestor tensiuni va contribui la o înțelegere mai aprofundată a regiunii.

În ceea ce privește tribul Jebaliya din Sinai, sperăm ca după trecerea pandemiei să putem interacționa cu tribul și să facem un studiu amănunțit atât lingvistic (să cercetăm dacă în dialectul lor se mai găsesc reminiscențe latine), cât și al tradițiilor orale transmise din tată în fiu.

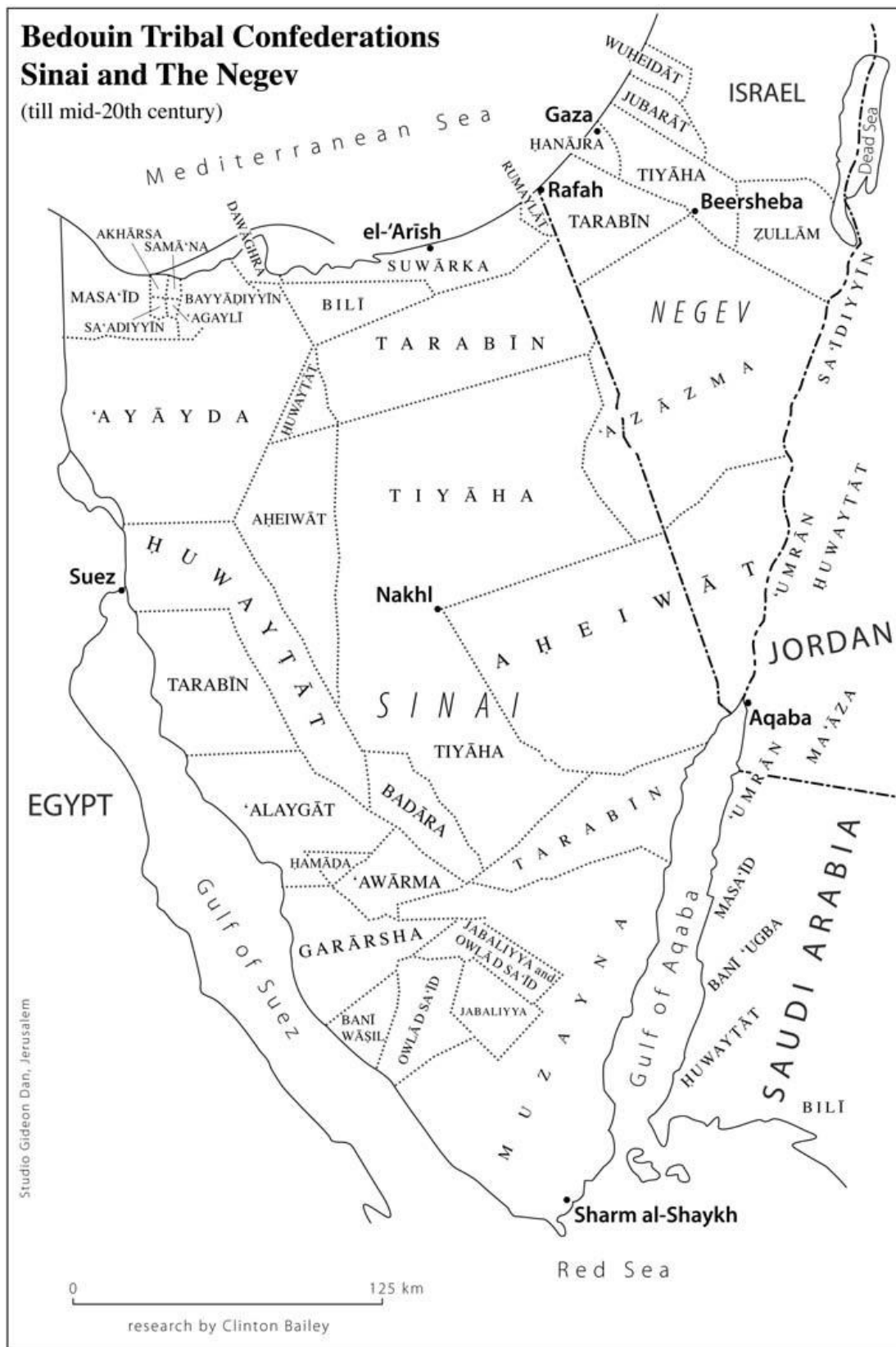

Fig. 1. Confederația tribală Sinai și Negev.

Fig. 2. Beduin Jebeliya.

Fig. 3. Adunare de beduini Jebeliya.

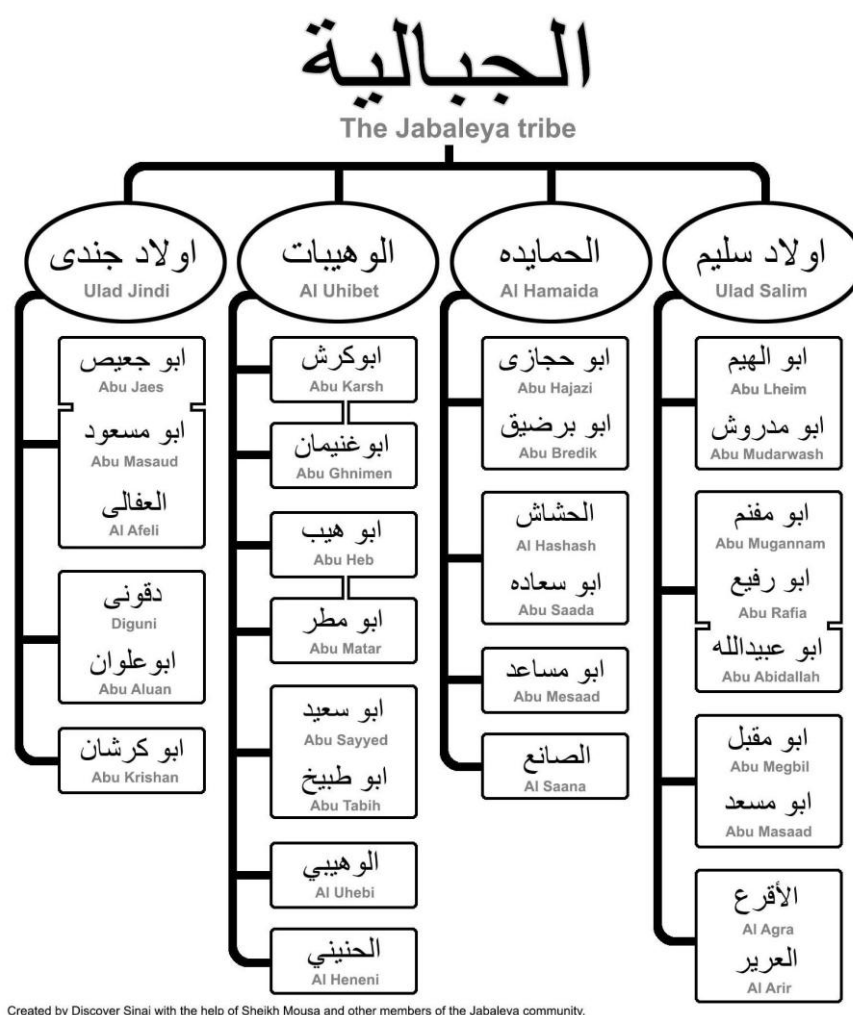

Fig. 4. Ramurile tribului Jabeliya (<http://st-katherine.net>).

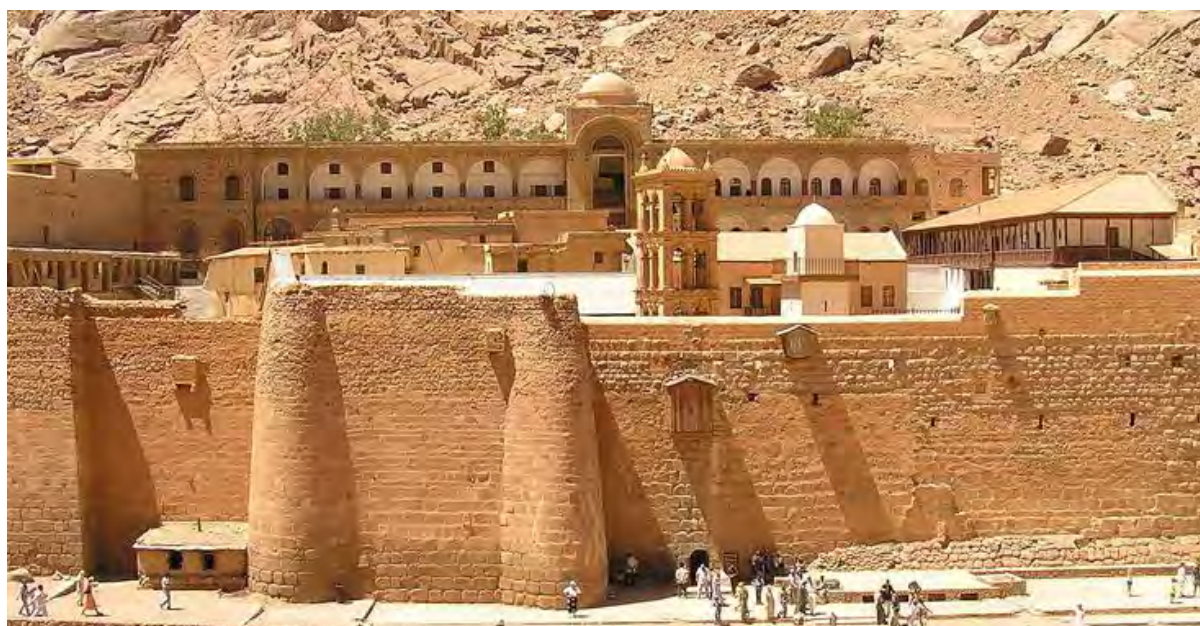

Fig. 5. Mănăstirea Sfânta Ecaterina din Sinai (<http://st-katherine.net>).

Bibliografie

Ahamed Akbar, 2013. *The Thistle and the Drone: How America's war on terror became a global war on tribal islam*, Brookings Institution Press.

Anderson Lisa, 1999. *Transitions to Democracy*. Columbia University Press.

Bailey Clinton, 2009. *Bedouin law from Sinai and the Negev*, Yale University Press.

Fulanain, 1928. *Marsh Arab: Haji Rikkan*, J.B. Lippincott Company.

Kennett Austin, 2000. *Bedouin justice: Laws and Customs among the Egyptian Bedouin*, Kegan Paul.

Nandris G. John, 1990. *The Jebeliye of Mount Sinai and the Land of Vlah*, Quaderni di Studi Arabi, nr 8, Universita Degli Studi Di Venezia, Dipartimento di Scienze Storico-Archeologiche e Orientalistiche.

Rory Stewart, 2007. *The Prince of the Marshes: And other occupational hazards of a year in Iraq*, Houghton Mifflin Harcourt; Harcourt; Mariner Books.

Creacionism vs. Evoluționism

Dan Grigorescu
Institutul de Studii Avansate pentru
Cultura și Civilizația Levantului
dangrig84@yahoo.com

Apariția în anul 1859 a lucrării „Originea speciilor” (titlul primei ediții, „Originea speciilor prin selecție naturală sau păstrarea raselor favorizate în lupta pentru existență”) a marcat începutul teoriei științifice a evoluției lumii organice și, totodată, apariția unei noi ideologii, cea evoluționistă, opusă celei creaționiste de până atunci. Din capul locului trebuie spus că cele două modalități de cunoaștere nu sunt egale, au construcții diferite și nu ar trebui prezentate în contradicție; dar, cu toate acestea, ele sunt și vor fi mereu așa tratate. Evoluționismul, bazat pe cercetarea științifică, prezintă fapte și sugerează cauze ale transformărilor din lumea naturală, de-a lungul imensității timpului geologic. Creaționismul, fundamentat pe datele dogmatice ale religiilor (Tora, Biblia, Coranul, Bhagavad-Ghita ș.a.), se referă la existența umană și valorile morale care trebuie să o susțină. După „Originea speciilor”, datele unanim acceptate ale creației biblice au început a fi puse la îndoială, inclusiv data exactă a creării Pământului, 23 octombrie 4004 î.Cr. (o calculase arhiepiscopul irlandez James Usher, iar Isac Newton, marele matematician și fizician, o confirmase, aducându-i mici retușuri).

Curând aveau să înceapă disputele publice dintre darwiniști (numiți apoi evoluționiști) și creaționiști. Prima a avut loc la Oxford, pe 30 iunie 1860, la doar șapte luni de la apariția primei ediții a *Originii speciilor*. S-au confruntat *tabăra creaționistă*, reprezentată de episcopul Samuel Wilberforce și anatomistul Richard Owen, și cea a *evoluționiștilor*, *formată* din biologul Thomas Huxley („*buldogul lui Darwin*”, *cum însuși s-a numit*) și botanistul Joseph Hooker. Disputa încheiată cu înfrângerea creaționiștilor, spectaculoasă și neașteptată pentru spiritul dominant religios al societății britanice de la acea vreme, a diminuat interesul clericilor pentru întâlniri publice; în schimb, a declanșat o adevărată furtună revanșardă a acestora, prin

toate mijloacele media. Succesul public a determinat o liberalizare a gândirii în societate. Edițiile „Originii speciilor” s-au succedat rapid, alte cinci ediții apărând până în anul 1872, epuizându-se imediat. Succesul public l-a încurajat pe Darwin să publice, în anul 1871, cea de-a doua sa carte: *Originea Omului*, care a înverșunat taberele. Mulți dintre cei inițial atrași de prezentarea faptelor descrise în *Originea speciilor* și de logica interpretărilor au trecut în tabăra creaționistă, afrontul adus prin apropierea omului de maimuță, susținut în carte, fiind de neadmis. S-a speculat mult în jurul cărții: Darwin a fost stigmatizat și caricaturizat drept *om-maimuță*, iar evoluționismul considerat drept denigrator al omului – suprema realizare a Creației. O celebră răbufnire a avut loc în anul 1923 la Dayton, în statul american Tennessee, în „procesul Scopes”, numit astfel după profesorul care a fost acuzat că a predat elevilor idei evoluționiste. Procesul încheiat cu amendarea profesorului (cu 100 \$, aprox. 1500 \$ în prezent) a însemnat o mai clară partajare a societății în *Moderniști*, care acceptă ideile evoluționiste și *Fundamentațiști*, care le resping, considerându-le dăunătoare moralei creștine.

Taberele au fost și sunt inegale. În prima sunt cei educați, și nu neapărat în școlile americane, care în multe state se opun predării evoluționismului, invocând necesitatea cercetării și cunoașterii proprii. În cea de a doua se află cea mai mare parte a societății, adepții mai mult sau mai puțin convinși ai dogmei religioase, dar mai ales necunoscători ai faptelor și argumentelor evoluției.

Superioritatea numerică, dar și modul agresiv și injurios al creaționiștilor comparativ cu susținătorii evoluționismului (mai preocupați de cercetare decât de dispute polemice) s-a resimțit în special în SUA, prin creșterea numărului de publicații și a societăților religioase care propovăduiesc imoralitatea evoluționismului, și unde cercetătorii sunt blamați că urmăresc salarii mari și burse de cercetare. În imposibilitatea de a concilia deismul sau „creaționismul tradițional” cu marile descoperiri ale științei din ultimii 60 de ani din domeniul geneticii, al astronomiei și geologiei, s-a încercat propagarea „Creaționismului științific”, a cărui variantă modernă este „Proiectul inteligent” (*Intelligent design*, în engleză).

Ideea fundamentală a „proiectului” este că perfecțiunea și complexitatea naturii și a universului nu pot fi rezultatul unui proces întâmplător, așa cum este mecanismul selecției naturale, ci al unuiu dirijat de „proiectantul” divin. Predat în școli și în universități americane, dar și în alte țări, „proiectul inteligent” caută să adapteze descoperirile irefutabile ale științei concepției creaționiste, fiind în continuă vânare a neclarităților teoriei, a problemelor încă nerezolvate, folosind controversele dintre specialiști (firești în dezbateră științifică) drept argument al precarității evoluționismului.

În mod ironic, la sfârșitul cărții sale „De ce e Darwin important”, Michael Shermer parafrazează prezentarea *Genezei* adaptată cunoașterii științifice. Iată câteva citate din cele trei pagini ale textului său:

„La început – mai precis, pe 23 octombrie 4004 î.Cr., la amiază – din fluctuațiile spumei cuantice, Dumnezeu a creat Big Bangul, urmat de o inflație cosmologică și de un univers în expansiune. Întineric era deasupra adâncului, așa că El a creat cuarcii și de acolo El a creat atomii de hidrogen, după care a poruncit atomilor de hidrogen să fuzioneze și să devină atomi de heliu și, în acest proces, să elibereze energie sub formă de lumină.

Și a zis Dumnezeu: „Să se adune apele cele de sub cer la un loc și continentele să se despartă prin plăci tectonice!”

... Și a zis Dumnezeu: „Să mișune apele de vietăți, ființe cu viață în ele!”. Și Dumnezeu a creat marile balene, ale căror structură scheletală și fiziologie erau omoloage cu cele ale mamiferelor terestre...

... Și Dumnezeu a creat pongidele și hominizii cu 98% similaritate genetică, numindu-le pe doi dintre ei Adam și Eva”...

Evoluționismul așa cum l-am trăit

Mă bucur că Europa, în ansamblul său, este mai puțin dogmatică, evoluționismul fiind acceptat de foarte mulți (în țările nordice, chiar într-o proporție majoritară). Parlamentul european a adoptat în 2007 o rezoluție asupra pericolelor „creaționismului în educație”, atrăgând atenția asupra obscurantismului și intoleranței pe care le răspândește, pericole care de multe ori s-au vădit, din nefericire, ca având efecte dezastruoase, în anii din urmă.

Evoluționismul se predă în școlile din Europa, bineînțeles, atât cât permit orele de științe (în continuă restrângere, mai peste tot). Și aceasta nu este condiționată de predarea în paralel a „creaționismului științific”, ca în cea mai parte a SUA. În școala pe care am urmat-o acum mai bine de 60 de ani, Darwinismul era mult mai consistent, dacă pot spune așa, iar modul în care profesorul Corneliu Raianu îl predă la Liceul „Ion Neculce” din București mi-a influențat în bine cariera.

Cartea după care învățam, „Bazele Darwinismului”, era plină de ineptii, cum aveam să-mi dau seama câțiva ani mai târziu când mă număram și eu printre naturaliști. Erau preamărite descoperirile rușilor, niște elucubrații epocale: Olga Lepesinskaia, care obținuse celule vii mojarând hidre uscate, deci „viața din moarte”, Miciurin, care împânzise Siberia cu meri roditori prin altoirea unei varietăți de măr cu „mărul pădureț de Ussuri”, și, mai ales,

Lisenko – adversar al geneticii lui Mendel și Morgan, a cărei „operă științifică”, după cum scria Dubinin în „Mișcarea eternă”, ... era scrisă cu avizul lui Stalin. Și totuși, pe lângă aceste ineptii menite a ne îndotrina cu știința sovietică, din „Bazele Darwinismului” aflam despre precursori în linie evoluționistă ai lui Darwin: Carl Linné, Jean-Baptiste Lamarck, George Buffon, despre ereditate și adaptare, despre mecanismul evoluției prin selecție naturală.

Desigur, prezența în programa școlară a „Bazelor darwinismului” într-o perioadă (1955-1957) încă nedesprinsă de stalinism, avea drept scop nu atât educarea științifică a elevilor ci detașarea acestora de religie – acest „opiu pentru popor, care subjugă mințile și reprezintă cauza principală a nedreptăților sociale”. Teoria lui Darwin era speculată în cel mai înalt grad: metaforele darwiniste precum „lupta pentru existență”, „supraviețuirea celor mai adaptați” deveniseră pietre de temelie ale materialismului științific inițiat de către Marx și Engels.

Trebuie spus aici că Darwin, deși privit în societatea engleză a vremii drept un eretic, nu a considerat vreodată că observațiile sale, care susțineau transformarea naturală a organismelor, pot constitui atacuri împotriva religiei. Din contră, acesta a sprijinit biserica și pe preotul din Downe, din periferia sudică a Londrei, acolo unde și-a scris opera și și-a crescut copiii în spiritul moralei creștine. Darwin a dorit să fie înmormântat în cimitirul bisericii din Downe, însă, ca gest suprem care înalță o societate solidă, puternic rațională, în cele două zile care au trecut între moarte și înhumare, chiar și cei care îl huliseră au înțeles adevărul și valoarea teoriei sale și au decis ca Darwin să fie înmormântat în marea catedrală de la Westminster, alături de un alt corifeu al științei – Isaac Newton.

Știu bine, de la foști studenți ai mei și de la elevii de acum, că evoluționismul care se predă după Revoluție este mult mai puțin informativ și cu atât mai puțin prezentat pentru a fi studiat în profunzime. Una dintre piedici este tocmai Religia, în jurul căreia se poartă discuții fără a se găsi soluții: Să se predea Religia? Să nu se predea Religia? Doar pentru unii? De ce Evoluționism și nu și Creaționism, ca în școlile americane?

Oare tocmai Religia, care favorizase Evoluționismul înainte de Revoluție, să-l împiedice acum?

Singura cale spre înțelegere: toleranța

Ce am dorit să susțin aici nu este superioritatea evoluționismului, ci inutilitatea disputei orientate spre afirmarea supremației uneia dintre cele două concepții. Confruntările directe sau cele prin media, atunci când sunt purtate cu vehemență, cu dorința de a impune o

anumită părere, sunt neproductive: nimeni nu convinge pe nimeni, perpetuând în societate o stare de frondă lipsită de logică și sorți de izbândă.

Am avut și eu experiența unor întâlniri cu teologi, programate pentru a schimba păreri. Într-una dintre acestea, cu mulți ani în urmă, s-a organizat la Cazinoul din Sinaia o dezbatere între preoți de diverse confesiuni (ortodoxă, catolică, baptistă) și oameni de știință, din varii domenii. S-a vorbit pe rând; fiecare s-a vrut convingător, susținând, cu argumentele domeniului său, una dintre cele două concepții. N-am remarcat semne de empatie în atmosfera discuțiilor, nici de o parte nici de alta; iar încercarea mea de a arăta că evidențele pro-evoluție pe care le aduc fosilele nu trebuie bagatelizate a stârnit o vizibilă antipatie în rândul prelaților. N-am mai stat la concluzii și am plecat după „pauza de cafea” să revăd frumosul oraș.

La ceva timp după aceasta, am organizat la Hațeg, cu prilejul eclipsei totale de soare din 11 august 1999, simpozionul „Eclipse cosmice și eclipse biologice”, care a prilejuit din nou discuții între preoți și cercetători științifici. Au vorbit astronomi, biologi, paleontologi, preoți – printre ei și Daniil Stoenescu, preot și fost profesor al maicilor la mănăstirea Prislop, pe atunci paroh al bisericii Densuș, iar mai apoi episcop al Bisericii Ortodoxe Române de la Vârșeț, Serbia. Preotul Stoenescu, un bun cunoscător și iubitor al naturii, a vorbit și despre fosile. Pe cele din Țara Hațegului le cunoștea bine – adusese chiar în curtea casei parohiale calcare cu fosile de la Ohaba Ponor – iar în cuvântul său a numit fosilele „icoane ale Creației”. La sfârșitul cuvântării sale i-am mulțumit și i-am spus – parafrazându-l – că pentru mine, ca om de știință evoluționist, fosilele reprezintă „icoane ale Evoluției”. Este, cred, modul de discuție ce poate duce la înțelegere, care ar trebui urmat.

Numai toleranța, respectul opiniei și conștientizarea faptului că atât religia cât și știința au în comun aspirația spre binele oamenilor pot asigura coexistența netulburată de convulsii devastatoare a creaționiștilor și evoluționiștilor, pentru că numai un utopic ar putea crede că, atât cât omenirea va exista, această dilemă va dispărea.

Francisco Ayala (n. 1934), care a studiat teologia la Salamanca și pentru un an a fost preot dominican, devenind apoi, în America, elev al geneticianului Theodosius Dobzhansky (fondator alături de G.G. Simpson și Ernst Mayr, al „teoriei sintetice a evoluției”), așadar o personalitate ce a cunoscut în profunzime ambele părți ale dilemei, a spus:

„... convingerile științei și ale religiei nu trebuie să se afle în contradicție. Dacă sunt înțelese corect, ele nu pot fi în contradicție, întrucât știința și religia se referă la lucruri distincte. Știința se ocupă de procesele din lumea naturală: evoluția plantelor, compoziția

materiei și a atmosferei, originea și funcționarea organismelor. Religia abordează scopul și semnificația lumii și a vieții omului, relația adecvată a oamenilor cu Creatorul lor și cu toți cei din jur, valorile morale care inspiră și guvernează viețile oamenilor” (Ayala F.J., 2008).

În ce mă privește, cred în valorile morale ale religiei: ele sunt cele care trebuie să ne călăuzească într-o viață cât mai senină. Pe lângă valorile morale, uriașul patrimoniu cultural și artistic clădit pe temeiul religiilor peste tot în lume, dă, alături de natură, splendoare vieții. Respect biserica și pe credincioși, cred în morala creștină și încerc să mă țin de ea. Toată viața mi-am petrecut-o în case cu icoane; copil fiind, spuneam rugăciuni seara la culcare, și mă închin și acum când trec pe lângă biserică.

Sunt, totodată, evoluționist 100%, cu predispoziție pentru aceasta din copilărie, cu aflare și acumulare de date și fapte în școlile pe care le-am urmat, cu convingeri ferme, dobândite prin propriile cercetări. Ca evoluționist, nu simt nevoia să-i conving de faptele evoluției pe cei care cred în Creație. Dacă sunt întrebat însă, răspund cu plăcere.

Trăiesc cu admirația pentru natură – căreia am încercat mereu să-i descopăr tainele și să-i relev valențele culturale, pe lângă cele științifice – și cu morala religiei în suflet, și mă simt împăcat.

Bibliografie

- Ayala F.J., 2008. *Darul lui Darwin către Știință și Religie*, Editura Curtea Veche. București.
- Dubinin N.P., 1977. *Mișcarea eternă*, Editura Politică, București.
- Flonta M., 2010. *Darwin și după Darwin*, Academica Humanitas, București.
- Grigorescu D., 2010. *Les prémisses géologiques et paléontologiques de la théorie darwiniste*, Acta Palaeontologica Romaniae, 7, 191-197.
- Shermer M., 2015. *De ce e Darwin important. – Pledoarie împotriva Proiectului Inteligent*. Editura Humanitas, București.
- The dangers of creationism in education* – European Parliament, Report. Committee on Culture, Science and Education. Rapporteur: Mrs Anne BRASSEUR, Luxembourg, ALDE Google

PREZENTAREA AUTORILOR

Oana-Elena Brânda este lector universitar doctor la Facultatea de Științele Comunicării și Relații Internaționale a Universității Titu Maiorescu din București și Expert Comunicare la Institutul de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului. Are un doctorat în Istorie, susținut în anul 2016 la Școala Doctorală de Istorie a Universității din București. Temele sale de interes vizează domeniul Relațiilor Internaționale, precum: dezvoltarea Uniunii Europene, politici de securitate și apărare la nivel internațional, dezvoltare durabilă, diplomatie culturală și comunicare politică. A participat la numeroase conferințe naționale și internaționale, iar lucrările sale abordează teme relevante pentru dezvoltarea contemporană a mediului internațional.

Cele mai recente lucrări privesc evoluția politicii de apărare și securitate a României în contextul statutului de membru al NATO și Uniunii Europene („Romania’s Defence Policy and Role in NATO and the EU Common Security and Defence Policy”), eforturile române de contracarare a amenințărilor cibernetice („Romanian Cybersecurity Efforts – A Work in Progress”), precum și o perspectivă istorică asupra infrastructurilor critice de securitate („Perspectiva securitară istorică a utilizării infrastructurilor critice”). În prezent, lucrează la pregătirea unui volum care se adresează crizei provocate de pandemia de coronavirus dintr-o perspectivă multidisciplinară.

Ioan Alexandru Florea este expert în cadrul Departamentului de Istoria culturii și civilizației Levantului. A absolvit Facultatea de Limbi Străine la Universitatea din București, specializarea arabă-engleză. Și-a continuat studiile de masterat la Universitatea Politehnică București, Managementul Întreprinderilor Virtuale, Facultatea de Inginerie și Managementul Sistemelor Tehnologice și studiile de doctorat la Universitatea din București, Facultatea de Științe Politice, cu teza „Islamul politic între radicalism și moderație. O evaluare a perspectivei Khalduniene”. Este vorbitor de limba arabă, expert pe regiunea Orientului Mijlociu și Africii de Nord, autorul mai multor articole de specialitate, printre care amintim: „Legea islamică și drepturile omului în Orientul Mijlociu”; „Siria. Fotografii mișcate”; „Valori și instituții politice în Orientul Mijlociu. O paralelă între Ibn Khaldun și Machiavelli”. În perioada în care a lucrat la Institutul Eudoxiu Hurmuzachi pentru românii de pretutindeni, din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, a realizat studiul „Comunități românești din afara granițelor țării. Patrulater identitar”, pentru care a obținut diploma de excelență a Academiei Germano-Română din Baden-Baden.

Dan-Alexandru Grigorescu este profesor emerit al Universității din București, cu o carieră de peste 50 de ani în cadrul Facultății de Geologie și Geofizică, în prezent director științific al Institutului de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului. Este autor a peste 200 de articole științifice publicate în 20 de țări, cărți, manuale, dicționare, a numeroase conferințe, articole și prezentări pentru public în domeniul Paleontologiei, Geologiei, Conservării mediului natural. A desfășurat cercetări geologice și paleontologice în regiunea Covasna, în Dobrogea de sud și timp de aproape 40 de ani asupra depozitelor cu resturi de dinozauri din Țara Hațegului. Cercetările au prilejuit numeroase descoperiri științifice: foci, balene și păsări acvatice în

depozitele sarmațiene din Dobrogea, dinozauri, cele mai vechi mamifere din România, uriașul zburător (pterozaur) *Hatzegopteryx*. În urma cercetărilor din Țara Hațegului a inițiat constituirea Geoparcului dinozaurilor. Din anul 2005 este membru al Rețelei europene și globale a Geoparcurilor UNESCO. A fost timp de 13 ani (1991-2003) director pentru România al Programelor Comisiei europene, Tempus și Socrates. Este Președinte de Onoare al Asociației europene a paleontologilor de vertebrate, expert UNESCO pentru evaluarea geoparcurilor. Este cetățean de onoare al orașului Hațeg.

Constantin Haită este cercetător în cadrul Centrului Național de Cercetări Pluridisciplinare „Alexandra Bolomey” al Muzeului Național de Istorie a României și, de asemenea, cercetător în specializarea geoarheologie în cadrul Departamentului Natură, cultură și societate al ISACCL. A participat la numeroase proiecte de cercetare științifică interdisciplinară și la cercetarea arheologică a unor situri eneolitice de tip *tell* aparținând culturii Gumelnița: Hârșova *tell*, Bordușani *Popină*, Bucșani *La Pod*, Vitănești

Măgurice, Sultana *Malul Roșu*, Măriuța *Movilă*, Luncavița *Cetățuie*, Năvodari *La Ostrov*. Este doctor în Istorie, specializarea Preistorie, al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, cu tema *Originea și dinamica așezărilor de tip tell din Muntenia și Dobrogea. Considerații sedimentologice* (2011). A fost *Honorary Visiting Research Student*, School of History and Archaeology, Cardiff University, Marea Britanie. A efectuat un stagiul de cercetare în micromorfologia solurilor (2000), International Course *European Cultural Landscapes: An Interdisciplinary Approach*, Bușteni (2005) și *International Training Week in Soil Micromorphology in Archaeology*, Institute of Archaeology, University College London, Marea Britanie (2007 și 2012).

Cristian Ioja este profesor în cadrul Facultății de Geografie al Universității din București, Director al Departamentului Geografie și Mediu, a obținut abilitarea în Geografie la Universitatea din București în anul 2017. Este trezorier al Society for Urban Ecology și președintele Society for Urban Ecology – South Eastern Europe Chapter. Cercetările sale se axează pe evaluarea relației dintre mediu și societate, în special din perspectiva înțelegerii relațiilor dintre infrastructurile gri și cele verzi, evaluarea impactului asupra mediului aferent diferitelor utilizări ale spațiului și evaluarea eficienței procesului de planificare a mediului. Cercetările sale din prezent vizează evaluarea rolului soluțiilor verzi pentru sustenabilitatea și reziliența orașelor, precum și evaluarea serviciilor ecosistemice aferente diferitelor utilizări. Multe dintre cercetări au fost transferate în planificare, relevante fiind contribuțiile la elaborarea și/sau revizuirea unor documente precum: Strategia Națională pentru Conservarea Biodiversității 2014-2020, Planul Local de Acțiune pentru Mediu al municipiului București, planurile de management ale ariilor protejate ori planurile de urbanism. Cristian Ioja a fost director de proiect pentru 11 proiecte naționale. A publicat rezultate în nouă cărți și numeroase articole, care abordează aspecte legate de planificarea mediului, conflicte de mediu, infrastructuri verzi, utilizarea terenurilor ori evaluarea impactului asupra mediului.

Daniel Iosif este geograf, cercetător în cadrul Institutului de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului, cercetător afiliat în cadrul Centrului de Degradare a Terenurilor și Dinamica Geomorfologică și cadru didactic asociat al Universității din București. Câmpurile sale de activitate sunt: geomorfologie, geografie fizică, protecția mediului înconjurător, geomorfosituri, cartografie. Este bursier al Universității din Dijon (Master Géomorphologie et Géographie Physique),

apoi Doctor și bursier de Excelență al Universității Paris Nanterre (cu o teză intitulată: *Les Gorges du Danube en Roumanie. Inventaire, évaluation, valorisation*, Paris 2014). A efectuat alte studii și stagii de pregătire la universități din Europa ca: Université de Sorbonne, Université de Bourgogne, Université de Lausanne. Este Éditeur-en-Chef al revistei științifice de geografie *Cinq Continents* (din anul 2011) și Associate Editor al revistei *Annals of Bucharest University: Geography* (din anul 2013). A fost nominalizat în anul 2013 de către *International Geomorphologist Association* în *World Top 10 Best Young Geomorphologists* în urma conferinței Internaționale a Asociației Internaționale a Geomorfologilor. A publicat peste 40 de studii științifice apărute în reviste de specialitate din Franța, Italia, Elveția, Brazilia, România, precum și două cărți: *Studii și Cercetări de Geografie Interdisciplinară* (Editura Mayon, 2011), *Trecut în prezent. Eseuri Pariziene* (Editura Mayon, 2014).

Kopi Kyçyku s-a născut la Pogradec (Albania) în anul 1943. A absolvit Facultățile de Geologie-Mine și de Istorie-Filologie (secțiile limbă-literatură și istorie) la Universitatea de Stat din Tirana. Este academician, profesor la Facultatea de Limbi Străine a Universității din Tirana, membru în Comitetul Director Internațional al Centrului European de Studii Etnice și de Comunicare de pe lângă Academia Română (membru fondator al acestui Comitet, din anul 1992, alături de academicienii Mihai Drăgănescu, Nicolae Cajal, Ștefan Milcu, Ion Coteanu și alte șase personalități științifice din Marea Britanie, SUA, Cehia, Danemarca și Armenia). A fost timp de cincisprezece ani șef de departament la Academia de Științe din Albania. Este doctor în științe, Doctor Honoris Causa al Universității „Danubius” din Galați, inginer, scriitor, traducător și eseist.

Din anul 2010 este singurul creștin de religie ortodoxă căruia i s-a înmănat, în numele Sfântului Scaun, titlul de „Gentiluomo di San Silvestro” (Cavaler al Sfântului Silvestru).

Este membru al diferitor organisme științifice internaționale, a participat la congrese și simpozioane științifice organizate în multe țări și a predat, ca profesor invitat, la universități din Europa, Asia și Africa.

Este membru al Uniunii Scriitorilor și Artiștilor din Albania (din anul 1967) și autor al numeroase volume cu poezii, povestiri, pamflete, articole de critică literară și de studii științifice.

A tradus mai multe opere literare, istorice și geologice din limbile română, italiană, franceză, turcă, rusă și macedoneană. Este autor al nouăsprezece cărți originale de literatură, din care unsprezece volume de poezii, cinci de proză umoristică, una de povestiri și două de literatură științifico-fantastică și al șaisprezece monografii istorice și al mai multor manuale universitare. A publicat peste trei sute de articole, eseuri și studii de lingvistică comparată, de istorie, relații internaționale, de diplomatie și de geologie în reviste și manuale din Albania și străinătate. A prezentat peste patruzeci de referate și comunicări științifice la congrese și simpozioane naționale și internaționale. A fost onorat cu premii naționale și internaționale pentru predare la nivel universitar și postuniversitar, precum și pentru traducerile sale.

Mihaela Melinte-Dobrinescu este director științific și cercetător științific gradul I la INCD de Geologie și Geoecologie Marină (GEOECOMAR) din București, coordonând proiecte naționale (IDEI, Parteneriate) și internaționale (FP7, IGCP-UNESCO). A organizat și condus expediții științifice internaționale cu nava de cercetări *Mare Nigrum* pe Marea Neagră. Se ocupă de investigații asupra geo-ecosistemelor marine, datări pe baza algelor marine calcaroase, stabilirea unor noi situri geologice și paleontologice protejate în țara noastră, pentru constituirea unor noi geoparcuri naționale, precum și de geo-ecologia lacului Tuzla și a unor zone afectate de lucrări miniere din Banat. Este vicepreședinta ISEMMM (International Society of Environmental Micropaleontology, Meiobentology and Microbiology, Canada) și a fost președinta Asociației Paleontologilor din România (2009-2013). Este editor invitat la editurile Elsevier și Geological Society of London.

A publicat în jur de 20 de cărți și 150 lucrări științifice în domeniu. A obținut Premiul IGCP-UNESCO pentru contribuții în domeniul geologiei – Științele Pământului (Brussels, 1998); Premiul „Liviu Ionesi” al Societății Paleontologilor din România (2008) și Premiul Academiei Române (Secția de Științe Geonomice – Premiul „Gr. Cobălcescu”) în anul 2009.

Daniela-Mirela Pleșoianu este lector la Facultatea de Științe ale Naturii și Științe Agricole, din cadrul Universității „Ovidius” din Constanța. Absolventă a Facultății de Științe ale Naturii și Științe Agricole, din cadrul Universității „Ovidius” din Constanța, specializarea Geografie (1999-2003), a urmat apoi Masteratul „Ingineria construcțiilor portuare” (2005-2006) din cadrul Universității „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Construcții. În perioada 2007-2011 a urmat Școala Doctorală „Simion Mehedinți” a Universității din București.

A publicat, în colaborare sau ca unic autor, lucrări destinate publicului larg și studenților precum: *Geografia Continentelor – Particularități regionale*, autori Marian Marin, Marius Lungu, Anca-Nicoleta Albu, Daniela Pleșoianu, Ion Marin, la Editura Universitară, București, 2008; *Hidrologie generală* Daniela Pleșoianu, Editura Universitaria, Craiova, 2017. De asemenea, a publicat articole științifice ce abordează teme de geografie fizică, geografie culturală sau turism.

Ana-Maria Răducan este absolventă a programului de licență al secției de Filologie Clasică și a unui master de Studii Medievale din cadrul Facultății de Limbi Străine a Universității din București. Titlul de doctor l-a obținut la Universitatea din București în anul 2015, cu o teză despre crosul mistic la Sfântul Simeon Noul Teolog, lucrare răsplătită cu premiul Ad Astra pentru excelență în cercetarea doctorală.

A avut stagii de cercetare la Central European University (Budapesta), EHESS (Franța), Accademia di Romania a Roma, Institutul Român de Cultură și Cercetare Umanistică (Veneția).

Interesele sale de cercetare converg spre literatura și societatea bizantină din perioada medie, cu atenție specială asupra moștenirii culturale a Antichității.

În prezent este expert în cultură romană și bizantină la Institutul de Studii Avansate pentru Cultura și Civilizația Levantului. Printre contribuțiile sale, pot fi amintite: *Semnificații ale termenului eros la Sfântul Simeon Noul Teolog* (Cluj-Napoca, Ed. Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2015), *Viețile poetului: Publius Ovidius Naso în dramaturgia românească* (studiu introductiv, Bacău, Ed. Vicovia, 2017), *Dan Slușanschi. Portret de clasicist* (co-editor, Oradea, Ed. Ratio et Revelatio, 2019).

Marius Skolka este conferențiar universitar în cadrul Departamentului de Științe Naturale al Facultății de Științe ale Naturii și Științe Agricole, Universitatea „Ovidius” din Constanța și doctor în Biologie (taxonomie animală).

Expertizele și domeniile sale de competență sunt: Zoologia nevertebratelor, Sistematica nevertebratelor, Entomologie, Evoluționism, Specii invazive, Zoodiversitate, Diversitate antropică, la specializările Biologie, Ecologie și protecția mediului, Agricultură, Horticultură și la programul de master Conservarea biodiversității.

Din anul 1990 desfășoară o activitate de cercetare în domeniul conservării biodiversității în ecosisteme terestre și marine, în biologia și ecologia speciilor invazive, în taxonomia și sistematica unor grupe de nevertebrate.

În urma cercetărilor efectuate a identificat un număr de zece specii invazive noi pentru fauna Mării Negre, a Dobrogei și a României.

Bartłomiej Szmoniewski este cercetător științific al Institutului de Arheologie și Etnologie al Academiei Polone, filiala Cracovia. Deține un doctorat în arheologie la Institutul de Arheologie și Etnologie al Academiei Polone, filiala Varșovia, cu tema „*La production des objets de parures et vestimentaires de métal non ferreux dans le territoire des Slaves entre le Vème et le VIIème siècle notre ère*”. A fost bursier în Japonia, la Japan Society Promotion of Sciences, Tokyo, apoi visiting

professor la Universitatea Soka din Tokyo.

Din anul 2008 până în prezent a efectuat săpături arheologice în România, în zona Dobrogei, împreună cu dr. Valentina Voinea, în cadrul mai multor proiecte interacademice, ultimul (care este în curs de derulare) purtând titlul *Central Dobrudja – Landscape Changes and Human-Environment Interactions from Neolithic to the Ottoman Empire times*.

Este autor a cinci cărți și 150 de articole publicate în Polonia, România, Rusia, Japonia, China, Anglia, SUA, Ucraina și Germania și coautor al cărții *The Velestino Hoard – Casting Light on the Byzantine „Dark Ages”*, Springer International Publishing, 2019.

Iuliana Titov și-a început în anul 1996 activitatea în cadrul Muzeului de Etnografie, secție a Institutului de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” Tulcea, fiind, de-a lungul anilor, conservator de colecție, muzeograf, responsabil științific sau membru în numeroase colective de cercetare științifică, iar din anul 2012 coordonează activitatea Muzeului de Etnografie și Artă Populară în calitate de șef-serviciu. În anul 2014 a obținut diploma de doctor în domeniul istorie cu teza: *Relația majoritari-minoritari etnici în Dobrogea de Nord*, pe care a publicat-o în anul 2015.

În anul 2017 a obținut acreditarea Ministerului Culturii ca expert de bunuri cu semnificație etnografică/textile, port popular, ocupații și meșteșuguri din județul Tulcea.

Este autor și co-autor a opt volume științifice cu teme de etnografie și a peste 50 de articole în reviste și publicații de specialitate.

Valentina Mihaela Voinea este cercetător științific II și secretar științific la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța și profesor asociat la Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța. Este doctor în istorie (2003) al Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române cu teza: *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A1 și A2*. Specializarea sa este neo-eneoliticul din spațiul sud-est european. A fost responsabil științific al șantierului arheologic Insula La Ostrov (L. Tașaul, Năvodari, jud. Constanța) în perioada 1999-2012 și, în prezent, al șantierului arheologic de la Cheia, comuna Grădina, județul Constanța.

Printre publicațiile sale se numără: *Ceramica complexului cultural Gumelnița-Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Constanța, 2005; *From the Alps to the Balkans (Bulgaria, Greece and Rumania)*, vol. JADE, *Objets-signes et interprétations sociales des jades alpins dans l'Europe néolithique*, tome 3, 2017; *Dynamique de l'habitation Néolithique jusqu'au début de la période Médiévale dans la région Cheile Dobrogei – Vallée Casimcea*, vol. *Recherches croisées en Dobrogea*, Annales. Académie Polonaise de Sciences, Centre Scientifique à Paris vol. 15, 2013; *Cattle and sheep herding at Cheia, Romania, at the turn of the fifth millenium cal B.C.: a view from stable isotope analysis*, vol. *Early Farmers. The View From Archaeology and Science*, British Academy, vol. 198, 2014.

Dobrogea - martor al civilizațiilor milenare ale Levantului București, 29 Noiembrie 2018

CARIERE DE PIATRĂ, CETĂȚI ȘI MONUMENTE ARHEOLOGICE ÎN DOBROGEA

Institutul Geologic al României, Str. Caransebeș nr. 1, sectorul 1 București

PRINCIPALELE TIPURI DE ROCI UTILIZATE ÎN CETĂȚILE DIN DOBROGEA

Cetățile nordice – *Troesmis*, *Halmyris* – au exploatat intens rocile Cretacicului superior din Podișul Babadag. Histria a utilizat două surse distincte: una nordică, de unde primea roci de tipul celor utilizate și la *Troesmis* și *Halmyris*, și alta sudică, probabil comună cu a Tomisului, constituită din calcare jurasice din Sinclinalul Casimcea. Calcarele jurasice au fost folosite și la *Ulmatum* și *Capidava*. *Tomisul* a beneficiat și de altă sursă, sudică, de calcare sarmațiene, probabil comună cu a *Callatisului* și cu a cetăților *Sacidava* și *Tropaeum Traiani*. Unica cetate care a exploatat calcare eocene a fost *Tropaeum Traiani*. Tot aici, și în cetatea de la *Păcuilui Soare*, au fost utilizate extins calcare neocomiene, respectiv barremian-apliene.

Cetatea Troesmis. Reconstituire ipotetică după A. Baudry

Cetatea Troesmis. Capitel corintic sculptat în spongolit turonian din Podișul Babadag

Hercules Saxanus sculptat în calcare neocomiene din cariera antică de la Cernavodă

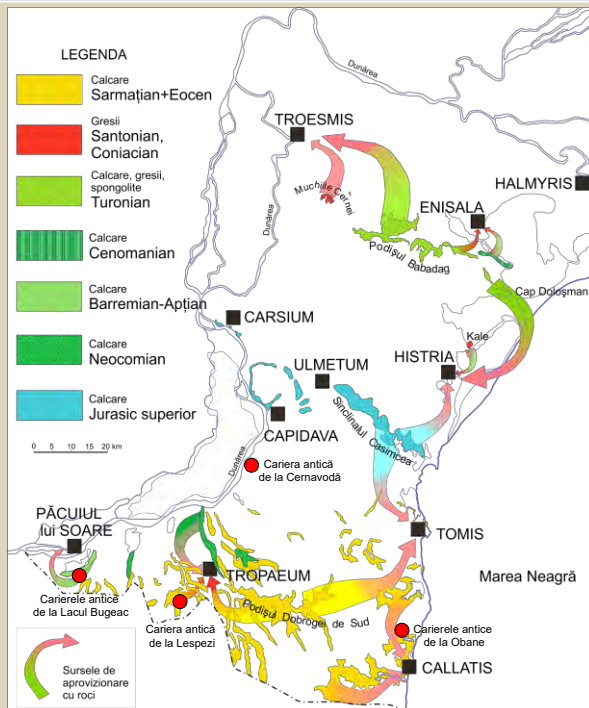
Carieră cu fronturi în zig-zag în calcare barremian-apliene utilizate la cetatea Păcuilui Soare

Cetatea de la Păcuilui Soare. Rocile din alcătuirea turnului porții

Tropaeum Traiani. Basilica Forensis construită din calcare sarmațiene cu *Maetra*

Harta cu sursele de roci utilizate pentru fortificația de la Enisala

Capul Doloșman, sursa posibilă de spongolite turonien pentru cetatea Histria

Valea Cheia, în Sinclinalul Casimcea. Veche carieră în calcare jurasice

Metopă din monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani sculptată în calcar cu *Nubecularia*

Cariera romană de la Deleni

Tomis. Sarcofag din calcar sarmațian cu *Nubecularia*

Callatis. Friză sculptată în calcar de Limanu

Cariera cu calcar de Limanu

Dr. Albert Baltres

